

АЛЬ-КІТАБ

БАЙРАМ

**КВАРТАЛЬНІК БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ
ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН "АЛЬ-КІТАБ"**

1998 ВЫПУСК 4

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Байрам

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

КВАРТАЛЬНІК БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ
ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН “АЛЬ-КІТАБ”

1998

№ 4

Дарагія мусульмане!

З 623 г. пост у месяцы Рамадан стаў абавязковым для мусульман, стаў адным з важнейшых прадпісанняў нашай рэлігіі. Лічым мэтазгодным нагадаць вам некаторыя аяты Свяшчэннага Кур'ана, якія датычнацца посту.

Адкравенне, якое прадлісвае выканваць пост, Аллаг пачынае словамі: “**О тыя, што ўверавалі!**” Аллаг перад тым, як даць мусульманам важнае і цяжкавыканальнае даруччніе, падымае іх дух, гатоўнасць узяць на сябе выкананне любога задання. Міласцівы і Міласэрны Аллаг, прадлісаўшы пост мусульманам, клапоціцца пра тое, каб ён не абцяжарваў іх. Таму пост прадпісаны, як сказана ў Свяшчэнным Кур'ане, толькі на “**адлічаныя дні**” – гэта значыць у месяцы Рамадан. Тыя, хто хворыя, або знаходзяцца ў дарозе, могуць выканваць пост у другі, спрыяльны для іх час. Ад паства вызваляюцца дзеці, нямоглыя пажыць людзі, цяжарныя жанчыны і парадзіхі, а таксама людзі, што пакутуюць на хранічных і невылечных хваробах.

Слова пост у Свяшчэнным Кур'ане па-арабску гучыць “саум”, што азначае “устрымлівацца”, “стрымліваць сябе”. Уесь Рамадан ад усходу да заходу сонца мусульманін павінен устрымлівацца ад ежы і піція. Але пост – гэта не толькі ўстрыманне ад ежы, барацьба з празмерным апетытам, неўпарадкаванасцю ва ўжыванні ежы. Пост павінен весці чалавека да набожнасці, здзяйснення добрых спраў. Сам Аллах вызначае пост наступным чынам: “**можа быць вы будзеце богабаязныі**” (Сура “Аль-Бакара”, аят 183).

Калі ж у душы ў таго, хто пасціца, не ўзнікае пачуцця богабаязнасці, імкнення да здзяйснення добрых спраў, калі ён не ўстрымліваецца ад благіх спраў і чынікаў, пост яму не будзе зацічаны.

Святы Прарок (мір яму і міласць Аллага!) гаварыў з гэтае нагоды: “Колькі людзей не атрымліваюць ад паства нічога, акрамя смагі, а колькі іх стаіць начамі на малітве, не атрымліваючы ад гэтага нічога, акрамя бяссонной ночы”. І далей: “Калі хто не адмаўляецца ад маны і юлжыных учынкаў, то Бог не мае патрэбы ў тым, каб ён адмаўляўся ад ежы і вады”. “Сапраўды, сваімі добрымі адносінамі да людзей мусульманін дасягне вялікай перавагі”.

Дарагія браты і сёстры!

Зыходзячы з запаветаў Аллага (хвала Усявішніму!) і Яго Прарока (мір яму і міласць Аллага!) заклікаем вас у дні Рамадана ачысціцца ад грахоў, выкарыстаць гэты благаславленны месяц для маральнага самаўдасканалення. А для гэтага мусульманін з верай і надзеяй павінен звяртацца да Аллага (хвала Усявішніму!), акуратна выканваць як пяцікратную малітву, так і малітву Таравіх (для душы), якая чытается на працягу поста. І мы ўпэўнены, што Аллаг абавязкова пачуе ваш голас. Таму што сказана ў Кур'ане:

“**А калі Mae слугі будуць пытакаць пябече пра Мянэ, кажы: “Я блізка, Я адказваю на малітву таго, хто просіць, калі Мне шле малітву”.** Такім чынам, трэба ім слухаць Мянэ і верыць у Мянэ, каб яны моглі ісці **шляхам прайдзівым**” (Сура “Аль-Бакара”, аят 186).

Рэкамендуем вам, адначасова з малітвамі, узмацніць увагу да патрэб ваших родных і блізкіх, у першую чаргу, ваших бацькоў, сірот і нямоглых, якія асабліва маюць патрэбу ў вашай маральнай і матэрыяльнай падтрымцы.

Мы, мусульмане Беларусі, жывём у асяроддзі хрысціян і прадстаўнікоў іншых рэлігій, таму дапамогу і падтрымку трэба аказваць усім, хто мае ў гэтым патрэбу, незалежна ад іх рэлігійнай прыналежнасці.

Заклікаем вас таксама ў месяц Рамадан аднавіць сяброўскія адносіны з тымі людзьмі, з якімі пасварыліся.

Такім чынам, Рамадан – гэта месяц, калі кожны мусульманін і кожная мусульманка павінны трymаць у думках справаздачу перад Аллагам за ўсе свае справы, выправіць дагушчаныя адхіленні ад запаветаў Усявішнія і імкнуща ў далейшым іх не пайтараць. Толькі так мусульмане здолеюць прыйсці да наўажнасці і быць ігнаціямі ў гэтым і вечным жыцці.

Дарагі адзінаверцы! Мусульмане і мусульманкі!

Наступіў блаславенны Рамадан. Выкарыстайце гэты месяц для таго, каб дастойна, як і належыць мусульманам, выканваць адно з прадпісанняў Усявішнія Аллага. Удзяляйце больш увагі вывучэнню асноў нашай веры, Свяшчэннага Кур'ана і хадзісаў Святога Прарока Мухаммеда (мір яму і міласць Аллага!).

Ассаляму алайкум уа раҳматуллахі уа барактуту!

1 рамадана 1419 г. ад Хіджры Прарока (мір яму і міласць Аллага!)

Рэдакцыя квартальніка “Байрам”.

КУР'АН

Сура адзінаццатая — Худ. аяты 1—8.

(سُورَةُ هُودٍ)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ
 الٰ رَبِّ كِتٰبٍ اَحْكَمْتَ اِيْتَهٗ ثُمَّ فَصَلَّتِ مِنْ لِدْنِ حَكِيمٍ خَبِيرٍ
 اَلَا تَعْبُدُو اَلٰ اللّٰهَ اَنْتِ لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ وَانِ
 اسْتَغْفِرُو اِرْبَكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلٰيْهِ يَعْتَكُمْ مَتَاعًا حَسْنَا اَلِ اَجَلٍ
 مَسْمِي وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَانِ تُولُوا فَانِ اَخَافُ
 عَلَيْكُمْ عَذَابٌ يَوْمٌ كَبِيرٌ اَلٰ اللّٰهُ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلَى
 كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ اَلَا اِنَّهُمْ يَشْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُو اِمْهَانُهُ
 اَلَّا هُمْ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسْرُونَ وَمَا يَعْلَمُونَ اَنَّهُ
 عَلِيْمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الارْضِ اَلَا عَلَى
 اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقْرِئُهَا وَمُسْتَوْدِعُهَا كُلُّ فِي كِتَبٍ مَبِينٍ
 وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالارْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ
 عَرْشَهُ عَلَى المَاءِ لِيَبْلُوكُمْ اِيْكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً وَلَئِنْ قُلْتَ
 اِنَّكُمْ مُبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لِيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
 اِنَّ هَذَا اَلْاسْعَرُ مِنِّي وَلَئِنْ اَخْرَنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰى
 اَمْمَةٍ مُعْدَدَةٍ لِيَقُولُنَّ مَا يُعْبِسُهُ الْاِيْمَانُ يَاتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا

У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага

1 (1). Алиф лам ра. Пісанне, знамені якога сцверджаны, потым ясна да-
ведзены ад мудрага, ведушчага,

2 (2). каб вы не пакланяліся нікому, акрамя Аллага, — сапраўды, я для вас
ад Яго дарадчык і вястун!

3 (3). і каб вы праслі прабачэння ў вашага Господа, а затым звяртайцеся да
Яго, і Ён даруе вам добры здабытак да мяжы прызначанага і дасць усялякаму
ўладальніку міласці Сваю міласць. А калі вы адхінуліся, то я баяся для вас пака-
рання дня вялікага.

4 (4). Да Аллага вам вяртанне, і Ён над кожнай реччу магутны!

5 (5). О, яны ж згортваюць свае грудзі, каб схаваць ад Яго! О, у той час

6. як яны засланяюцца адзеннем, ведае Ён, што яны хаваюць і што знаходзяць!

7. Бо Ён ведае пра тое, што ў грудзях!

8 (6). І няма ніводнай жывёліны на зямлі, пракармленне якой ні было б у
Аллага. І ведае Ён яе прыпынак і месца знаходжання. Усё — у кнізе яснай.

9 (7). І Ён той, хто стварыў нябёсы і зямлю за шэсць дзён, і быў Яго трон на
вадзе, каб выпрабаваць вас, хто з вас лепшы ў справе.

10. І калі ты будзеш казаць: “Сапраўды, вы будзеце ўваскрэшаны пасля
смерці”, то, вядома, тыя, хто не веруе, скажуць: “Гэта толькі яўнае вядзьмар-
ства!”

11 (8). А калі Мы адтэрмінуем для іх пакаранне на адлічаны тэрмін, яны
скажуць: “Што ж яго ўтрымліва?” На жаль, у той дзень, калі яно (пакаранне)
прыйдзе да іх, немагчыма будзе адхіліць яго ад іх, і агорне іх тое, над чым яны
смияліся.

12 (9). А калі Мы дамо чалавеку паспытаць міласць, а потым адымаем яе ад
яго, — сапраўды, ён — роспачны, няверны!

13 (10). А калі Мы дамо яму паспытаць дабрабыт пасля прыгнёту, які спасціг яго, ён, вядома, скажа: "Пайшлі непрыемнасці ад мяне!" Сапраўды, ён тады радуецца, ганарыцца!

14 (11). Акрамя тых, што цярпелі і рабілі добро: для гэтых – дараванне і вялікая ўзнагарода!

15 (12). Можа, ты пакінеш частку таго, што табе адкрываеца, і сіснусты твае грудзі ад таго, што яны кажуць: "Чаму не спущчаны яму скарб і не прыйшоў з ім анёл?" Ты ж – толькі ўтворшчык, а Аллаг за кожную реч паручыцель.

16 (13). Можа, яны скажуць: "Выдумаў ён яго". Скажы: "Прывядзіце дзесяць сур, падобных яму, выдуманых, і паклічце, каго вы здолееце, акрамя Аллага, калі вы гаворыце праўду!"

17 (14). Калі ж яны не адкажуць вам, то ведайце, што падараваны ён па распараджэнню Аллага і што няма бажаства, акрамя Яго. Хіба ж вы не будзеце адданымі?"

18 (15). Хто пажадае жыцця бліжняга і яго аздобы, таму Мы цалкам завершым справы ў ім, і яны тут не будуць абдзелены.

19 (16). Гэта – тыя, для якіх няма ў жыцці будучым нічога, акрамя агню, і марна тое, што яны здзейснілі тут, і пустое тое, што яны тварылі.

20 (17). Хто мае яснае знаменне ад свайго Господа, і ідзе за імі сведка ад Яго, і перад імі книга Мусы, як кіраунік і міласэрнасць, – гэтыя веруюць у Яго. А хто не веруе ў Яго з розных партый – агонь – запавет іх. Не будзь жа ў сумненні адносна гэтага, бо гэта – ісціна ад твойго Господа, але большая частка людзей не верыць!

21 (18). Хто несправядліўшы за таго, хто ўзводзіць на Аллага хлусні? Яны будуць прадстаўлены іх Госпаду, і скажуць сведкі: "Гэта тыя, што выдумлялі хлусні на свайго Господа". О, праклён Аллага над неправеднымі,

22 (19). якія адхіляюць ад дарогі Аллага, імкнуща да крывізны ў ёй, а ў будуе жыццё яны не паверый!

(20). Яны нічога няздолъны змяніць на зямлі, і няма ў іх сяброў акрамя Аллага. Падвоена ім будзе пакаранне; яны няздолъны бачыць і не бачылі!

23 (21). Гэта тыя, што нанеслі страту самім сабе, і схавалася ад іх тое, што яны выдумлялі!

24 (22). Бяспрэчна, што ў будучым жыцці яны пацерпяць яшчэ большую страту!

25 (23). Сапраўды, тыя, што верылі і тварылі добрыя справы і былі пакорлівія свайму Госпаду – насељнікі Раю, у ім яны будуть вечна.

26 (24). Прыклад для абедзюючых партый – сляпы, глухі і відущчы, чуйны. Хіба параванаюцца яны ў прыкладзе? Няўжо вы не апамятаецеся?

27 (25). Вось, Мы паслалі Нуха да яго народа: "Сапраўды, я для вас – угаршчык ясны!"

28 (26). Не пакланяйцеся нікому, акрамя Аллага: я страшуся для вас пакарання дня пакутлівага!"

29 (27). І сказала знаць, тыя з яго народа, што не верылі: "Мы бачым, што вы – толькі чалавек такі, як і мы, і мы бачым, што за табой следам ідуць толькі самыя нізкія сярод нас, на першы погляд, і не бачым за вамі ніякай перавагі над намі, але мы думаем, што вы – хлусліцы".

30 (28). Сказаў ён: "О народ мой! Ці разважылі вы, што я маю яснае знаменне ад майго Господа і дараваў Ён мне міласць ад Сябе, перад якой вы сляпя, няўжо мы будзем яе навязваць вам, раз яна вам ненавісна?"

31 (29). О народ мой! Я не прашу ў вас за яе багацце: узнагарода мая толькі ў Аллага. І я не буду праганяць тых, што ўверавалі: сапраўды, яны ўбачаць свайго Господа. Але я бачу, што вы людзі, якія не ведаюць.

32 (30). О народ мой! Хто мяне абароніць ад Аллага, калі я праганю іх. Няўжо вы не апамятаецеся?

33 (31). І я не гавару вам: "У мяне скарбы Аллага", ні: "Я ведаю запаветнае". І я не гавару "Я – анёл". І не гавару я тым, да каго ставяцца з пагардай ваны

вочы: Не дае ім Аллаг ніякага добра. Аллаг лепш ведае, што ў іх душах; я быў бы тады несправядлівым.

34 (32). Яны сказалі: "О Нух, ты спрачайся з намі і памножк'у спрэчкі з намі, прывядзі ж нам тое, што ты абычаеш, калі ты з праудзівых!"

35 (33). Ён сказаў: "Гэта прывядзе вам Аллаг, калі пажадае, і вы не ў стане змяніць.

36 (34). І не дапаможа вам мая парада, калі я пажадаю парашь вам, калі Аллаг пажадае вас збіць. Ён – ваш Гасподзь, і да Яго вы будзеце вернуты".

37 (35). Можа, яны скажуць: "Выдумаў ён яго!" Скажы: "Калі я выдумаў яго, то на мне мой грэх, і я свабодны ад таго, у чым ваш грэх".

38 (36). І адкрыта было Нуху: "Ніколі не павераць з твойго народу больш за тых, каторыя паверылі. Не засмучайся ж тым, што яны робяць!"

39 (37). І зрабілі каўчэг прад Нашымі вачымі і па Нашаму ўнущэнню і не гаварыса Мной аб тых, каторыя несправядлівыя: сапраўды, яны будуць патоплены!"

40 (38). І рабіў ён каўчэг, і кожны раз, як праходзіла міма яго знать яго народу, яны здзекваліся над ім. Ён сказаў: "Калі вы чыніце здзек над намі, то і мы будзем здзеквацца над вами, як вы здзекуецеся.

(39). Вы зведаеце,

41. да каго прыйдзе пакаранне, якое прыніжае яго, і каго спасцігне пакаранне вечнае!"

42 (40). А калі прыйшоў Наш загад і закіпела печ, Мы сказалі: "перанясі ў яго ад усяго па пары, па двое, і тваю сям'ю, апрош тых, аб каторых апярэдзіла слова, і тых, хто паверыў". Але не паверылі з ім, апрош нямногіх.

43 (41). І сказаў ён: "Плывіце ў ім, у імя Аллага яго рух і прыпыннак. Сапраўды, Гасподзь мой даруе і лігасцівы!"

44 (42). І ён плыў з імі ў хвалях, як горы. І пакліаў Нух свайго сына, які быў асона: "О сын, плыў разам з намі і не будзь з нявернымі!"

45 (43). Ён сказаў: "Я выратуюся на гару, якая абароніць мяне ад вады". Нух сказаў: "Няма абароны сёння ад загаду Аллага, апрош як тым, каго Ён памілаваў". І раздзяліла іх хваля, і быў ён сярод патопленых.

46 (44). І сказана было: "О зямля, паглыні тваю ваду; о неба, утрымайся!" І сышла вада, і здзейсніўся загад, і зацвердзіўся ён на ал-Джудзі, і сказаў: "Ды загіне народ неправедны!"

47 (45). І звярнуўся з заклікам Нух да Господа і сказаў: "Госпадзі! Сын мой – з маёй сям'і, і абыянне Тваё – іспіна, і Ты – самы праведны з суддзяў".

48 (46). Сказаў: "О Нух! Ён не з тваёй сям'і; гэта – справа няправедная; не пытайся ж Мяне, аб чым ты не ведаеш. Я цябе пераконваю не быць з неку няведаючых".

49 (47). Ён сказаў: "Госпадзі, я шукаю ў Цябе абароны, каб мне не прасіць. Цябе аб тым, чаго я не ведаю. Калі Ты не даруеш мне і не памілуеш, я буду з ліку тых, што пацярпелі страту".

50 (48). Было сказаны: "О Нух! Сыйдзі з мірам ад Нас і з блаславеннямі над табой і над народамі з тых, што з табой; а ёсьць народы, каторым Мы дадзім даброты, і потым спасцігне іх ад Нас пакаранне пакутлівае".

51 (49). Гэта – з расказаў пра запаветнае. Мы адкрываем іх табе; не ведаў іх ты і твой народ да гэтага. Цярпі ж! Сапраўды, канец – багабаязлівым!

52 (50). ... І да адзітаў – брата іх Худа. Ён сказаў: "О народ мой! Пакланяйцеся Аллагу! Няма вам іншага бажаства, апрача Яго. Вы толькі выдумляеце хлуснію.

53 (51). О народ мой! Я не прашу ў вас за гэта ўзнагароды: узнагарода мая толькі ў таго, хто мяне стварыў. Няўко вы не зразумееце!

54 (52). О народ мой! Прасіце прабачэння ў вашага Господа, потым звяртайцеся да Яго; Ён пашле на вас з неба шчодры дождж

55. і дадасць вам сілы да вашай сілы, не адварочвайцеся ж грэшнікамі!"

56 (53). Яны сказалі: “О Худ! Ты не прыйшоў да нас з ясным знакам, і мы ні за што не пакінем нашых багоў па твайму слову і не станем мы табе верыць.

57 (54). Мы гаворым толькі, што табе будзе параза ад аднаго з нашых багоў злом”. Ён сказаў: “Я заклікаю ў сведкі Аллага, засведчыце ж вы, што я не маю дачынення да таго, што вы прыдаецце Яму ў сатаварышы,

58 (55). апрач Яго. Хітруеце ж супраць мяне ёсе, а потым не вычэквайце мяне.

59 (56). Вось, я паклаўся на Аллага, майго Господа і вашага Господа. Няма ні адной жывёліны, якую Ён не трymаў бы за чупрыну. Сапраўды, Гасподзь мой – на прямым шляху!

60 (57). Калі ж вы адвернечеся, то я ўжо перадаў вам тое, з чым пасланы да вас. І Гасподзь мой заменіць вас іншым народам, вы ні ў чым не прычыніце Яму шкоды. Сапраўды, Гасподзь мой – захавальнік усялякай рэчы!”

61 (58). І калі прыйшоў Наш загад, выратавалі Мы Худа і тых, каторыя паверылі разам з ім па Нашай міласці, і выратавалі іх ад кары суровай.

АЛЬ-ІСРА УАЛЬ-МІРАДЖ

16 і 17 лістапада (26 і 27 раджаба) 1419 года ад Хіджры (мусульманская эра) мусульмане нашай рэспублікі, гэтаксама як і ў іншых краінах свету адзначалі памятную падзею ў мусульманскай гісторыі, якая носіць назvu Мірадж (поўная арабская назва аль-Ісра уаль-Мірадж), што азначае начное падарожжа Мухаммеда (мір яму!) у Іерусалім і ўзнясенне на небесы.

У Кур’ане, у суры “Бані-Ізраіль” (аят 1)¹ упамінаецца аб tym, што Аллаг (хвала Усевышняму!) аднойчы ноччу перанёс Прарока да аддаленай мячэці (аль-масджыд аль-Акс), вакол якой месца бласлаўлёнае Аллагам (хвала Яму і вялікі Ён!).

سُبْحَنَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيَلَّا مِنَ السَّاجِدِ
الْحَمْرَامَ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَرَّكْنَا حَوْلَهُ
لِتُرَيِّهَ مِنْ أَيْنَنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Субнана аллязи асра ба’абдігі лейлян. Міналъ масджыдыль нарамі іля масджыдыль акса аллязі баракна haўлягу лінурыяг мін аяціна іннага гуа ссамайюль басыр”, што азначае:

“Хвала Таму, Хто ноччу перанёс Свайго раба з мячэці недатыкальней у мячэць аддаленую, вакол якой Мы блаславілі, каб паказаць яму знаменні Нашыя. Сапраўды, Ён – усёчайны, усёвідушчы!” (Сура 17, аят 1).

А вось як апісана ў Сунне (паданне пра тое, што гаварыў і што рабіў Прарок) цудоўнае ўзнясенне Прарока: “Аднойчы Мухамед заснуў каля мячэці ў горадзе Мекка. Ноччу яму з’віўся архангел Джыбрыл (Гаўрыл) з верхавой жывёлінай з крыламі, якой назва Бурак (на арабскай мове гэта слова азначае маланка). Джыбрыл прапанаваў Мухамеду зрабіць падарожжа. Асядлаўшы Бурака, Мухамед і Джыбрыл накіраваліся ў Іерусалім, а па дарозе яны наведалі гару Сіён і Віфлеем.

У Іерусаліме Бурак прызмліўся на гары Морыя. Там Мухамед сустрэўся і маліўся з іншымі прарокамі – сваімі папярэднікамі: Ібрагімам (Аўраамам), Мусой (Майсеем), Ісой (Ісусам Хрыстом), якія з гэтай нагоды сышлі з нябесаў. Затым, пакінўшы Бурака ў Іерусаліме, Мухамед у суправаджэнні Джыбрыла прайшоў сем нябесаў. На першым небе сам прарок Адам адкрыў яму нябесныя вароты; на другім небе сустрэліся Мухамеду прарокі Ях’я і Іса, на трэцім – Іосіф, на чацвёртым – Ідрис, на пятym – Харун (Аарон), на шостым – Муса, на сёмым – патрыярх усіх прарокаў – Ібрагім. А калі з сёмага неба Мухамед пайштаў перад тронам Аллага, то гаварыў з Ім, сказаўшы 99 тысяч слоў.

Затым Мухамед быў перавезены Буракам дамоў у Мекку. Падарожжа і ўзнясенне Мухамеда адбылося ў імгненне вока. Вярнуўшыся, Мухамед пераканаўся, што пасцель яго яшчэ не астыла, а з перакуленага гладыша не паспела выліцца вада. Пра гэта падарожжа згадваецца яшчэ ў Кур’ане, у 53-й суры “Звязда” і ў некаторых іншых сурах.

Мекканцы не паверылі таму, што давёў ім Прарок (мір яму!), і тады Аллаг, Усевышні яшчэ раз паказаў Прароку (мір яму!), паднятаму на агароджу аль-Каабы, Іерусалім, каб Мухамед здолеў падрабязна апісаць горад сваім супляменнікам, а таксама пералічыць караваны, што накіроўваліся ў Хіджаз.

Прадметам багаслоўскіх спрэчак сталі два звязаных з гэтай падзеяй пытгани: Першае пытанне: Ці бачыў Мухаммед (мір яму!) Аллага (хвала Усівышніму!)?

На думку большасці, ён Аллага не бачыў, а толькі чуў яго голас.

Другое пытанне: Было гэта падарожжа прывідам ці рэальнай падзеяй, на неба быў узнесены сам Мухаммед (мір яму!), альбо толькі яго дух?

На думку вучоных, падарожжа было рэальным, у ім удзельнічалі і дух, і цела Мухаммеда (мір яму!). Суфіі звычайна бачаць у гэтай падзеі апавяданне аб падарожжы душы і яе яднанні з Аллагам, ачышченні і вяртанні яе ў цела. Шыйты надаюць “Аль-Ісра уаль-Мірадж” вялікую ўвагу, бачаць у ёй узор непасрэднага контакту імама з бажаствам.

Гісторыя аб начным падарожжы і ўзнясенні прарока Мухаммеда (мір яму!) карысталася вялікай папулярнасцю сярод мусульман. У сярэднявеччы было шмат вусных апавяданняў і іх запісаў, у якіх падрабязна і малюнічна апісвалася ўсё тое, што Мухамед бачыў на нябесах, а асабліва, калі наведаў Ад і Рай. Гэта падзея сусветна-гістарычнага значэння знайшла адлюстраванне ў кітабах (беларускіх тэкстах, напісаных арабскім пісьмом) – літаратурных помніках татараў-мусульман Беларусі, створаных у XVI-XIX ст.ст., якія і сёння чытаюцца з вялікай цікаўнасцю. У бібліятэцы Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь захоўваецца кітаб XVIII ст., у якім змешчаны хадзіс “Аль-Ісра уаль-Мірадж”. Вось толькі некалькі радкоў з гэтага літаратурнага твора:

“Наўперад Божае імя ўспамінайма, міласць у нутрах сваіх уфундуем: першы і астатні Ён ест, вякуісты, да кожнай рэчы моцны, ніхто Яму непадобны, адзіны ест. Яшчэ нічога не было, стварыў съветы, людзі, зямлю і неба, людзей і анёлы, месяц і сонца і звёзды, семкрат нябёс. За расказанием месяц і сонца ўзыдзе і зайдзе, рассудку Яго кожны трymае. Потым месяц і сонца звязжа парсуну, дасць яму разум і міласць і вядомасць. Навука ест такжа і твая: пей салават Прароку, гэй браце, прароцкаму мэраджу трymай вуха. Успомнім мэрадж прароцкі, калі ўчуеш, рада будзе ўся душа. Мовіў Аббасаў сын тое слова, вядомасць дае Прарок яму сам. Прарок мовіў: “Скажу, што ся дзеяла: сын Аббасаў, выслушай мяне. Адкланяўшыся ўночы етцы намаз (вячэрняя малітва), вышаў з дома, хадзіў памалу. Цёмна было, вочы съветласці ня відзелі, куры ня пелі, сабакі не брахалі. Дождж ішоў, цёмна было, венец веяў. Разумеў, што Судны дзень настаў. Межы Сафа і Мерва хадзіў, мысьлячы, межы іх стаяў. А зямлі, а нябесах мысьліў, моцны Божай дзіваваўся, казаў: “І што ёсьць моцны, праўдзівы Пан, як стварыў зямлю і нябёса на паветру”.

16 лістапада ў Мінскім Палацы ветэранаў адбылася вечарына, прысвечаная падарожжу і ўзнясенню Прарока Мухаммеда (мір яму!), у якой пры-

нялі ўдзел 120 чалавек. З дакладамі і паведамленнямі на ёй выступілі старшыня мусульманскай абшчыны г. Мінска, намеснік муфціі мусульман Беларусі Ібрагім Канапацкі, настаўнік мінскай мусульманскай школы Марабет Каміл, імам мінскай мячэці Абдульджаббар Аднан, муфцій мусульман Беларусі Ісмаіл Александровіч. Адбылася прэм'ера відэофільма “Мы з Паволіжа і Крыму з Іманам прыйшли...”, падрыхтаванага творчай групай ДП “Ментар Сінема” у складзе А.Шчарбініна, В.Мацюшэнкі, А.Буйніцкага, Я.Якубоўскага і І.Канапацкага. Студэнты мінскіх вузоў выканалі мусульманскія песні.

І. Канапацкі.

УРАДАВАЯ ТЭЛЕГРАМА

Кемерово 715196/636 148 13/11 1222=

ПРАВІТЕЛЬСТВЕННАЯ МИНСК РЕСПУБЛИКА БЕЛАРУСЬ ЯКУБА КОЛА-СА 69-41

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ДУХОВНОГО УПРАВЛЕНИЯ МУСУЛЬМАН МУФТИЮ ИСМАИЛУ АЛЕКСАНДРОВИЧУ

УВАЖАЕМЫЙ МУФТИЙ ХАЗРАТ ВСКЛ

ОТ ВСЕЙ ДУШИ ПОЗДРАВЛЯЮ ВАС ЗПТ ИСЛАМСКОЕ ДУХОВЕНСТВО И ВСЕХ МУСУЛЬМАН БРАТСКОЙ БЕЛАРУСИ

С ПРАЗДНИКОМ МИРАДЖ ОТМЕЧАЕМЫМ В ОЗНАМЕНОВАНИЕ ЧУДЕСНОГО ПУТЕШЕСТВИЯ ПРОРОКА МУХАММЕДА ИЗ МЕККИ В ИЕРУСАЛИМ И ЕГО ВОЗНЕСЕНИЯ К НЕБЕСНОМУ ПРЕСТОЛУ АЛЛАХА ТЧК

ЖЕЛАЮ ВСЕМ ВАМ ДОБРОГО ЗДОРОВЬЯ ДУШЕВНОГО СПОКОЙСТВИЯ ЗПТ БЛАГОПОЛУЧИЯ ЗПТ И ЧТОБЫ В КАЖДОМ ДОМЕ ЗПТ В КАЖДОЙ СЕМЬЕ БЫЛИ СЧАСТЬЕ ЗПТ МИР И ДОСТАТОК ТЧК

ПОИСТИНЕ ИСТОРИЧЕСКИМ СОБЫТИЕМ В ЖИЗНИ КУЗБАССА СТАЛО ПОСЕЩЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТОМ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ А.Г. ЛУКАШЕНКО В ОКТЯБРЕ ЭТОГО ГОДА КЕМЕРОВСКОЙ ОБЛАСТИ И ПОДПИ-

САНИЕ ПРОТОКОЛА ОБ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПАХ СОТРУДНИЧЕСТВА
ТЧК ПУСТЬ КРЕПНУТ УЗЫ ДРУЖБЫ МЕЖДУ МУСУЛЬМАНАМИ БЕЛАРУ-
СИ ЗПГ РОССИИ И КУЗБАССА ВО БЛАГО НАШИХ НАРОДОВ ТЧК
ДА НИСПОШЛЁТ ВАМ ВСЕВЫШНИЙ В ЭТО ТРУДНОЕ ДЛЯ НАС
ВСЕХ ВРЕМЯ СВОЮ МИЛОСТЬ И БЛАГОСЛОВЕНИЕ ТЧК=
С ГЛУБОКИМ УВАЖЕНИЕМ И САМЫМИ ЛУЧШИМИ ПОЖЕЛАНИЯМИ
ГУБЕРНАТОР КЕМЕРОВСКОЙ ОБЛАСТИ А.М. ТУЛЕЕВ
1250 НННН 1158 13.11 0005

ТЕЛЕГРАММА

РОССИЯ КЕМЕРОВО ГУБЕРНАТОРУ КЕМЕРОВСКОЙ ОБЛАСТИ АМАНУ
ТУЛЕЕВУ

СЕРДЕЧНО БЛАГОДАРЮ ВАС ЗА ТЁПЛЫЕ ПОЗДРАВЛЕНИЯ НАИЛУЧШИЕ ПОЖЕЛАНИЯ АДРЕС ДУХОВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ЗПТ ВСЕХ МУСЛЬМАН БЕЛАРУСИ И МОЙ СВЯЗИ ПРАЗДНИКОМ МИРАЛЖ ТЧК

МЫ РАДЫ УСТАНОВЛЕНИЮ ДОБРЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ БЕЛАРУСЬЮ И КЕМЕРОВСКОЙ ОБЛАСТЬЮ ЗПП НАДЕЕМСЯ НА РАЗВИТИЕ И УКРЕПЛЕНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА НАШИХ НАРОДОВ В ТОМ ЧИСЛЕ МУСУЛЬМАН ТЧК

ВЗАЙМО ПОЗДРАВЛЯЕМ ВАС И МУСУЛЬМАН ОБЛАСТИ ПРАЗДНИКОМ МИРАДЖ ПРОСИМ ВСЕВЫШНЕГО АЛЛАХА НИСПОСЛАТЬ СВОИ БЛАГА ВАМ НАРОДУ МУСУЛЬМАНАМ ОБЛАСТИ ТЧК

С ГЛУБОКИМ УВАЖЕНИЕМ ПРЕДСЕДАТЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ (МУФТИЙ)
МУСУЛЬМАН БЕЛАРУСИ ИСМАИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ

* * *

НЕВЯДОМЫ ЛЁС ВАРШАЎСКАГА ІМАМА

Документы і матэрыялы

(Працяг. Пачатак гл.: "Байрам" №№3, 4 / 1996 г. і №№ 1, 3, 4 / 1997 г., №№1, 2, 3 / 1998 г.).

лл. 105-121.

Собственноручные показания обвиняемого Вороновича
Али Самуиловича от дня 12 февраля 1941 г.

В связи с представлением общего разреза деятельности и взаимных контактов эмигрантских групп татар Крыма, Идель-Урала, а также иных, действующих против СССР на территориях разных государств, указываю всё то, что мне под этим углом зрения известно из разных источников устных и печатных на протяжении ряда лет, а именно:

Эмигрантские организации, действовавшие на территории б.Польши и проводящие на своих собраниях, посвящённых тому или иному событию из своего прошлого, имели в г. Варшаве обобщающую всех организацию – учреждение “Прометеуш”, которая вместе с “Институтом Восточным” в Варшаве проводила в своём руководстве ими работу II отдела Генерального штаба Министерства военных дел б. Польши. Факт такой связи стал для меня ясен в ходе следствия, когда дал я собственноручные показания от дня 11 и 12 февраля 1941 г. До момента, когда я начал писать показания, в моём сознании не могла поместиться мысль, что я, выступавший в той или иной роли, действовал против СССР как лицо священное с целями б. польской государственности, направленной всеми возможными способами против СССР. Объяснения эти не изменяют сущности вещей – надо вернуться к показаниям.

Церемонии и настроения, при которых проводились в 1937 и 1938 гг. "XX-летие Идель-Урала" и "Крыма" с участием разных групп эмиграции, как Идель-Урала, Крым, Сев. Кавказ, Азербайджан и Украина с Грузией, свидетельствовали, что все эмигрантские организации имели общего врага — СССР, против которого выступали. Факт, что на этих церемониях присутствовали представители Идель-Урала из Финляндии, Германии, Польши, Турции и представители из Крыма и Польши, Румынии и Турции, в довольноной степени укрепляет положение о взаимных контактах эмигрантских групп татар Идель-Урала и Крыма.

Касаясь отдельных групп эмиграции, можно проследить в одинаковой мере не только совокупность сил, группирующихся вокруг того или иного предводителя, но и проследить дороги их соединения, вяжущие все силы каждой из групп в одно целое, направленное общими силами против СССР. Постараюсь дать образ каждой из групп эмиграции, конечно в рамках фактов, мне известных из разных источников.

A. Организация Идель-Урала

Группирует татар Поволжья и казанских татар и претендует на территорию между Идлем (Волгой) и Уралом, объединяет казанских татар-эмигрантов и неэмигрантов, проживавших на территории:

1. Польши в Варшаве (большинство) и Вильне (одна семья);
2. Германии в Берлине, где выходит орган Идель-Урала "Дору Иол", если не ошибаюсь в названии, обозначающем "Прямая дорога", а может быть "Янты Иол" – Новая дорога. В данных названиях один из органов должен быть Идель-Урала, другой – Крыма, выдаваемый в Румынии, какой из них Идель-Уральский, а какой Крымский – не помню. Было известным мне, что в Берлине проживал зять Аяз Исхаки, доктор (фамилия неизвестна мне), редактор упомянутого выше органа Идель-Урала. Проживают ли в Берлине иные казанские татары – не знаю.

3. Финляндии в Гельсингфорсе и иных местностях, неизвестных мне, проживает значительное число казанских татар, занимающихся торговлей, учащихся высших и средних учебных заведений, фамилии мне неизвестны.

4. Турции в Стамбуле и иных местностях в числе мне неизвестном, но пре-восходящем число проживающих в Финляндии, фамилии мне неизвестны. Издаётся ли орган – не знаю.

5. Египта в Каире Муса Бегиев – чем занимается – не знаю, а также Тагир – сотрудник библиотеки Каирского университета имени короля Фуада I. Кроме упомянутых, группа учащихся Аль-Азкара, прибывшая из Маньчжурии и упомянутая мною в показании от дня 11-12 февраля.

6. Маньчжурии в Мукдене большая колония казанских татар, преимущественно торговцев. В Мукдене издаётся орган Идель-Урала "Милли-Байрок" – Народное знамя. Слыхал, что некоторое число казанских татар проживает в Дайрене. Фамилии казанских татар, проживающих в Маньчжурии (Манджуко), не знаю.

7. Японии в Токио и Кобе имеются мечети и школы. Тем самым число казанских татар в этих городах значительно, фамилий не знаю.

8. Возможно, что единичные казанские татары находятся в Румынии, а также территории Саудии.

Общим руководителем татар Идель-Урала является Аяз Исхаки. Был он в Финляндии, Маньчжурии, Японии, Турции, Египте, Румынии, Германии и б. Польше, где находится теперь – не знаю. В Варшаве Аяз Исхаки помогал Кебир Кембирович.

Б. Организация Крыма

Группа татар Крымского полуострова и объединяет крымских татар, проживающих на территории:

1. Польши в Варшаве, Познани – студент Сабри, Вильне – Эдиге Шинкевич и ещё один крымский татарин с неизвестной мне фамилией. Из польских татар в Слониме Мухля Адам (может быть ошибаюсь) и Александрович (имени не знаю). В Новогрудке не знаю.

2. Румынии в Базарчуку и иных местностях, общее число крымских татар, проживающих на территории Румынии довольно большое – около 60-70 тысяч. Являются потомками эмигрантов из Крыма, начиная покорением Крыма Россией. Издаётся орган, кажется "Догру Иол" – Прямая дорога, фамилий не знаю.

3. Турции в Стамбуле, а также иных местностях, общее число крымских татар, проживающих на территории европейской и Малой Азии мне неизвестно, но должно быть большим – потомки эмигрантов из Крыма, начиная покорением Крыма Россией (фамилий не знаю). Издаётся ли какой-нибудь орган – не знаю.

4. Египта была ещё в 1936 г. группа учащихся Аль-Азкара, есть ли кто-нибудь теперь – не знаю.

Общим руководителем татар Крыма является Дисафер Сейдамет, проживающий в Стамбуле. Был в Польше и Румынии. В Польше руководили Эдиге Шинкевич и доктор Абдулла Зигни, о них показывал дня 11 и 12 февраля 1941 г.

В. Северный Кавказ

Собственноручные показания обвиняемого Вороновича Али Самуиловича от дня 13 февраля 1941 г.

Прежде чем приступить к продолжению показаний, должен оговориться, что вчера совершенно неправильно, когда писал об организации Крыма, уместил фамилии Мухли Адама и Александровича без имени, как проживающих в городе Слониме и примыкавших к организации Крыма: сделал я это без мыс-

ли. Данные фамилии почему-то находятся в моей памяти, почему, не могу определить. Написал я эти фамилии совершенно безотчёtnо. Организация Крыма под этим взглядом мне мало знакома.

В. Северный Кавказ

Эмигрантские группы, объединенные названиями Сев. Кавказа, Грузии и Азербайджана, объединяли кавказские национальности Сев. Кавказа, Грузии и Азербайджана, какие национальности объединяла организация Сев. Кавказа – не знаю. Из лиц, содержащихся в моей памяти и принадлежащих к организации Сев. Кавказа, помню фамилию Вассана Гирей Джабаги, который до своего выезда в Турцию в 1938 г. (возможно в конце 1937 г.) был редактором "Пшегленда Исламского", выходившего в Варшаве как орган религиозного объединения мусульман г. Варшавы. Вассан Гирей Джабаги был осетином и он относился к Дагестану. Кто ещё был вместе с ним в Варшаве – не знаю. Мне ни одного раза не пришлось быть на собраниях-церемониях организации Сев. Кавказа.

Припоминаю, что после некоторого времени народы Сев. Кавказа, Грузии и Азербайджана принадлежали к одной общей организации, а именно Федерации народов Кавказа. Об этом читал в журнале "Горцы Кавказа", издающемся на русском и азербайджанском языках и упоминавшем, если меня не подводит память, о федерации народов Кавказа как форме государственного устройства и объединения их в борьбе с СССР. Знаю, что на территории Варшавы находились эмигранты с Кавказа вообще, но к каким национальным группам они себя относили в отдельности – не знаю. Также слыхал, что не все члены организации эмигрантских групп Кавказа были сторонниками Федерации Кавказских территорий, что часть эмиграции из Кавказа находилась в Париже, где издавала журнал "Кавказ" на русском языке, который совершенно случайно увидел я у одного золотых дел мастера, проживающего около Аль-Азкара в Каире и вырезавшего для меня монограмму на портсигар. Он же делал для меня кольцо, у него же я приобрёл дешёвый браслет скарабеуша из оквека. Завёл же меня к нему, как мастеру дешёвому и честному, знающему русский язык, Абдуль Каюм Мухамеджан (он же Ибрагимов). Одного дня на столе его маленькой мастерской увидел я журнал "Кавказ", подхватил его, пробежал глазами, спросил, где издаётся – журнал был истрёпан и без основной окладки (переглёт). Ответ был – в Париже. Теперь припоминаю себе, что в Египте было довольно много студентов-кавказцев в Аль-Азкаре, что некоторые заходили ко мне и моему товарищу Мустафе Александровичу в то время, когда мы жили в Резак Аль-Атрак близко от Аль-Азкара, что учителем

моим, сейчас же после прибытия в Каир, был студент Аль-Азкара – кавказец, который знал немного русский язык, но недостаточно, чтобы на нём объясняться.

Сведения, касающиеся кавказской эмиграции, постараюсь изложить в порядке:

1. На территории б. Польши, а именно прежде всего в г. Варшаве, проживала группа эмигрантов Кавказа, которые по сути дела были разных национальностей: осетинской, грузинской, азербайджанской, и выступления свои на церемониях и собраниях, на которых я, как показал раньше, присутствовал, выступали один и несколько, но всегда от имени всех кавказцев, т.е. Федерации. Не припоминаю себе оратора, который говорил бы на этих церемониях и собраниях по-русски или по-польски. Говорили они языком, близким турецкому или татарскому. Из выступавших утверждались в моей памяти фамилии: Мирза-Бала и Вайтуган. Видел я в "Восточном институте" довольно толстую книгу "Азербайджан", написанную по-польски, фамилию автора книги не помню.

За время моего пребывания в Варшаве я ни разу не присутствовал на церемониях или собраниях, посвящённых специально народам Кавказа. В библиотеке "Восточного института" работал кавказец, его сын приходил на уроки закона Божьего, как его фамилия – на данный момент не припоминаю, но я его фамилию знал, как фигурирующую в списке детей, посещавших уроки Божьего закона. Также на уроках закона Божьего присутствовали три ученика – сыновья полковника польской армии Казем-бека, если не ошибаюсь, ходила до окончания гимназии на уроки религии в 1937 г. быв. Вассан Гирей Джабаги. Припоминаю теперь фамилию кавказца из библиотеки "Восточного института" – звался он Хавжоко.

Кроме указанных были мне известны: полковник польских войск Багаедин Хурш – автор работы на польском языке о борьбе Кавказа при Шамиле с Россией. Полковник Багаедин Хурш был у меня в Варшаве на квартире в связи со смертью в начале лета 1939 г. майора 1 полка конных стрельцов в Гарволине Едигара (Едигера), по имени кажется Исафиля. Едигар также был кавказцем и имел брата, также офицера польской армии. Где был брат майора Едигара – не знаю. На церемонии похорон майора Едигара, умершего после операции мочевого пузыря в военном госпитале г. Варшавы, были лица в гражданском одеянии, прибывшие из местностей Польши, но кто они были и как назывались – не знаю, я только их видел на похоронах. Полковник Багаедин Хурш был членом Комитета по постройке мечети в Варшаве, также членом того же Комитета был иной кавказец по фамилии Чукна, его видел я на собрании Комитета по постройке мечети.

Знал я полковника Исафиль Бека из пехоты польской армии. В Варшаве он жил ещё в 1937 г., в том году я похоронил его жену Фатму, умершую после операции в военном госпитале г. Варшавы. Этот же полковник Исафиль Бек имел брата-студента, как назывался — не знаю. Было также несколько студентов-кавказцев, была и студентка-грузинка. Их я видел на церемониях и собраниях. Находились ли эмигранты-кавказцы в иных местностях — не знаю, я слыхал, было около 15-20 офицеров-кавказцев разных национальностей, служивших по контракту в польской армии. Что служили они “контрактово”, знал я со слов многих. Насколько мне известно, эти офицеры принимали участие в формировании полка татарской язды, принимали участие в войне Польши в 1919-1920 гг. с СССР, органом кавказцев, группировавшихся в Польше по-видимому был журнал “Горцы Кавказа” на языках русском и турецком (?). Имели ли указанные мною кавказцы какой-либо другой орган — не знаю. Факт, что в Варшаве кавказцы представляли самый развитый элемент эмиграции, свидетельствуя об их значении для Польши, чем и объясняется такая их сильная группировка в столице.

2. В Франции, в Париже, если там выдавался, как показал я выше, “Кавказ”, должны были быть народные группы Кавказа. Мне о них неизвестно.

3. В Турции, судя по исторической литературе, должно быть много потомков эмиграции кавказской разных времён. Турецкое правительство когда-то селило их в Сирии, Палестине и Египте. Как представляется организация этих эмигрантов и как они относятся к эмиграции, начиная 1917 г., мне неизвестно.

4. В Сибири и Палестине, как показал выше, много потомков кавказской эмиграции разных времён. Слыхал, что имеются там отряды “черкесов”, т.е. кавказцев на службе военной и полицейской французских администраторов Сирии и английских Палестины. В Аль-Азкаре в Каире было в годах 1933-1938 некоторое число учащихся-кавказцев с Сирии и Палестины. Были ли они детьми старой эмиграции или, начиная 1917 г. — мне неизвестно.

5. В Египте целая знать происходит от кавказцев, бывших на службе Турции Оттомановской, она же осталась на службе английской, по сути вещей руководящей современным Египтом. В Аль-Азкаре в Ревак-аль-Абрак находились слушатели, бежавшие с Кавказа после 1917 г. и проживающие здесь на пособие вакуфов — жертв зажиточных мусульман в целях религиозных. Пособие каждому студенту Аль-Азкара, происходящему не из Египта, а живущем в разных реваках (домах для слушателей Аль-Азкара) равнялось 1,5-2 фунта египетских. Я также получал. Заведующим Ревак-аль-Абрак был кавказец, его помощниками были также кавказцы, как все назывались — не помню, но те, которые имели непосредственный надзор над Ревак-аль-Абрак назывались Шейх Ахмед и Шейх Шем-

седдин. Припоминаю себе приглашение присутствовать на собрании слушателей Аль-Азкара, принадлежащих к разным кавказским национальным группам, помню, что приглашение было, когда — забыл, но я со своим товарищем Мустафой Александровичем на нём не был. Делал это собрание Павел Корвин-Павловский вместе с Абдуль Каюмом Мухамеджаном (Ибрагимовым). Что на собрании обсуждалось — не знаю. Одновременно с этим припоминаю себе случай, когда Корвин-Павловский хотел образовать какое-то общество мусульманское, говорил об этом со мной и Мустафой Александровичем. Основным пунктом наших разногласий было то, что Корвин-Павловский требовал, чтобы мы называли себя мусульманами- поляками, а не татарами, что было бы противоположно инструкциям проф. Ольгерда Гурки. От этого мы отказались, как вообще от контакта с Корвиным-Павловским. Сегодня при показании в следствии становится мне ясной роль Корвина-Павловского — именно контроль среди нас. Среди слушателей-кавказцев Аль-Азкара были слушатели из Палестины, Сирии, а также с Кавказа по 1917 г., фамилий их не знаю, были то люди восточных традиций, с которыми мало приходилось соприкасаться.

Кто возглавлял движение эмигрантов Кавказа, за исключением Мирзы Балы и кажется Байтугана (они выступали с речами на церемониях и собраниях), проживавших в Варшаве — на иных территориях — мне неизвестно, однако, что между ними всеми существовала какая-то связь, свидетельствуют одинаковые стремления, т.е. борьба с СССР.

Г. Организация Украины

О представителях организации Украины знаю мало, на собраниях и церемониях слыхал выступления двух разных лиц, бывших кажется военных петлюровской армии. Представляли они группу сторонников федерации с Польшей, стремились же к отрыванию территории Украины от СССР. Кто возглавлял данное движение в Варшаве — не знаю. Обычно представители Украины говорили мало и после своих речей сейчас же уходили. Могло это объясняться некоторыми несогласиями их целей с целями татар Крыма или Идель-Урала. Кроме того, и бывшие польские власти не усматривали в украинцах своих приятелей, на территории б. Польши (в западных областях УССР) оперировали разные группировки с разными названиями, о которых слыхал я, будучи студентом во Львове, такие как русины, русские, украинцы вообще, украинцы-петлюровцы. Этими движениями не интересовался, а слыхал о них от поляков-студентов или читал в прессе польской...

Вышеизложенные показания, свидетельствующие о широкораспространенной деятельности разных групп эмиграции — старой и новой, а также помощь

им, оказываемую на территории Польши б. польскими учреждениями – организациями “Прометеушем” и “Восточным институтом”, в свою очередь руководимых, как мне стало известно в следствии, вторым отделом Генерального штаба, ставит меня, бывшего в руках данных учреждений только инструментом, в тягостное положение ответчика за вины, какие я совершил без сознания последствий. Отправляясь в Египет и в Варшаве я не знал той роли, какую помимо своей пассивности отыграл. Теперь, когда в следствии пришло сознание своих вин, завершаются мои поступки-преступления перед СССР, а с ними наказание.

В дальнейшем своим собственноручном показании даю ответы на следующие вопросы, поставленные мне гражданином свидетелем, а именно:

Вопрос 1: Подробно опишите известные вам контрреволюционные организации на территории б. Польши, их программные и тактические установки, и на какие круги они опирались?

Ответ: На территории б. Польши работали к-р организации, объединяющие национальные группы эмигрантов Азербайджана, Грузии, Сев. Кавказа, так называемого Идель-Урала, Крыма и Украины. Упомянутые к-р организации руководствовались в своих политических соображениях внешней политикой правительства б. Польши, которая в зависимости от тех или иных международных условий обуславливала большую или меньшую активность к-р организаций, выражением чего и были указанные мною в показаниях церемонии-собрания “XX-летия Курултая Крыма и Идель-Урала” на территории б. Польши в г. Варшаве в конце 1937 и первой половине 1938 гг., совпавшие с событиями в Чехословакии и внешней политикой Германии в отношении к б. Польше. Программой описанных выше к-р организаций было оторвание территорий, входящих в состав СССР, и установление на них буржуазных правительств. Тактика этих к-р организаций основывалась на использовании часто менявшихся международных обстановок, в частности, переменами внешней политики б. Польши, тесно прымывшей своими границами к СССР и Германии. В первую очередь к-р организации старались договориться между собой, установить общие интересы, потом искали помощи в кругах, стоящих близко к Министерству иностранных дел и Министерству военных дел, в частности “Восточного института” и “Прометеуша”.

Вопрос 2: Расскажите о контакте к-р эмигрантского формирования в б. Польше с аналогичными формированиями других государств, а также с официальными учреждениями этих государств и известные вам пути и формы этого контакта?

Ответ: О контактах к-р эмигрантских формирований в б. Польше с аналогичными формированиями других государств показывал дня 11 и 12 февраля 1941 г., а именно, когда оговаривал “XX-летие Курултая Крыма и Идель-Ура-

ла”, указывая на состав присутствующих на церемониях. Данных более определённых – не знаю. В 1938 г. Абдулла Зигни, Эдиге Шинкевич и Оргай ездили к крымским татарам в Румынию, где проводили доклады о Крыме. В 1939 г. Абдулла Зигни летом выехал в Румынию. О контактах с официальными учреждениями других государств эмигрантских формирований в б. Польше мне ничего неизвестно. Когда я был в Египте, то контакт с польским посольством поддерживал Шейх – заведующий общежитиями Аль-Азкара, предназначенными для слушателей из Европы (в частности, тюрков), и фамилии этого шейха, по происхождению с Кавказа, в настоящее время не помню, но подпись его находится на документе, выданном мне им и свидетельствующим, что я являюсь слушателем Аль-Азкара. Документ этот находится у следствия. Какого рода был данный контакт – не знаю (с упомянутым шейхом контактировал сотрудник консульства Польши в Каире Сокульский – владелец польского пансионата в Гелуане (в 27 км от Каира).

Вопрос 3: Дайте показания о существовавшей связи к-р организации со вторым отделом польского Ген. штаба.

Ответ: Мои контакты с эмигрантами в Варшаве происходили через “Восточный институт”. Я не был так глубоко закоренён в работе б. польских учреждений-организаций с эмигрантскими формированиями в б. Польше, чтобы знать все их работы. Мною руководил “Восточный институт”, не информируя меня о своих планах, тем самым до последнего времени в моём сознании не было связей с учреждениями, руководящими “Восточным институтом”, как Министерство иностранных дел или второй отдел польского Ген. штаба. Могу единственно предполагать. До 1933 г. ничего не знал даже о “Восточном институте”. Также до 1933 г. никогда не был в Варшаве. До 1938 г. контактировал только с “Восточным институтом”, от 1939 г. же по указанию проф. Ольгерда Гурки начал принимать участие в церемониях и собраниях. Дальнейшее прымывание возможно ознакомило бы меня со всеми источниками связи.

Вопрос 4: Подробно изложите инструкцию профессора Гурка о к-р деятельности татарских организаций против Советского Союза, полученную вами лично перед отъездом в Каир и по чьему поручению проф. Гурка это делал?

Ответ: Инструкция касалась не к-р деятельности татарских организаций против Советского Союза. Заключала она ряд пунктов, определяющих характер командировки и поведения командированного в университет Аль-Азкар в Каире, а именно: вступительная часть инструкции говорила о необходимости подготовки духовных из среды мусульман татарского происхождения в Польше.

Дальше определялся срок командировки на 2 года (потом по моей просьбе продлили до 3 лет), характер командировки в мусульманский университет Аль-Азкар в Каире польского татарина, происходящего от родителей татар, восточного религиозно, доброго поведением, способного к науке и любящего мусульманский Восток. Заключительная часть касалась точного выполнения предписаний университетских властей и подчинения внутренним установлениям общежития студентов Аль-Азкара с указанием на авторитет посольства польского в Каире. В Каире узнал от Коричинского, сотрудника посольства, что упомянутую инструкцию составил Адам Бенис – тогдашний консул при посольстве в Каире. Инструкция эта, выполненная машинным письмом и без подписи, объёмом 2 страницы, была вручена мне проф. Гурка по поручению консула Адама Бениса. Одновременно проф. Гурка дал ряд указаний относительно отчётов о национальных группах студентов Аль-Азкара, их движениях, манифестациях, египетской общественности, а главным образом о пропаганде Польши и польских татар среди слушателей Аль-Азкара и в Каире (Египте). Об этой работе по пропаганде Польши вместе с моим товарищем Мустафой Александровичем я показал подробно 11 и 12 февраля 1941 г. Профессор Ольгерд Гурка не поручал мне какой-либо работы среди групп эмигрантов, работу эту выполняли иные, указанные мною лица в показании от 12 февраля.

Вопрос 5: Опишите действительную цель вашего посещения руководителя к-р организации Идель-Урала и Крыма Аяз Исхаки и содержание состоявшейся с ним беседы.

Ответ: В своём показании от дня 11 и 12 февраля 1941 г. отвечал, что до 1938 г. вообще не примыкал к движению эмигрантских групп Идель-Урала и Крыма, что по инструкции проф. Ольгерда Гурка посещал я церемонии и собрания, указанные мною в том же показании. Примыканию более раннему не благоприятствовала обстановка, в какой я очутился в Варшаве от января 1937 г., что первые шаги моего сближения "фазлеевцами" начались осенью 1937 г. от обеда у Гафура Ексанова с присутствием на нём Аяз Исхаки и Ольгерда Кричинского. На частной квартире у Аяз Исхаки я никогда не был, таксамо он не был у меня. Моё материальное положение не позволяло принимать у себя, а таксамо и посещать иных. Мои контакты с членами эмигрантских формирований ограничивались на церемониях тем положением, что кроме меня на них присутствовала масса иных лиц, контакт с которыми для Аяз Исхаки был конечным, со мною же, как духовным обращались приветливо, но не видели во мне помощника в деле организации упомянутых групп. Таксамо и проф. Ольгерд Гурка не считал меня за члена данных организаций и единственное, что требовал от меня, и то в форме очень вежливой – это присутствия на церемониях и собраниях, на которые

посыпались мне пригласительные билеты. Аяз Исхаки не был руководителем Крыма. Известны были взаимоотношения идель-уральцев с крымцами, которые считали себя лучше организованными. На собраниях можно было услышать это от лиц, приглашённых и не принадлежащих ни к одной из групп эмиграции Идель-Урала и Крыма. Казанские татары долгое время относились ко мне враждебно, дескать какой я мулла, если не говорю по-татарски. Эти слова слыхал я от своего предшественника Асфандияра Фазлеева. Беседы с Аяз Исхаки я не проводил, таксамо и он к этому не высказывал желания.

Вопрос 6: Изложите содержание и сущность "Зелёной Книги".

Ответ: "Зелёная Книга" была собранием дипломатической корреспонденции между королями Саудии Ибн Саудом и Йемена Яхвею относительно спорной территории между ними, званой Асир. Книга была выдана правительством Саудии, в которой действия короля Йемена Яхвы на основании дипломатических документов представлены в свете благоприятствующим для Ибн Сауда. Книга эта начинается вступлением, иллюстрирующим поведение некоторых родов арабских на территории Асира, до которой имел право король Саудии. Даются в этой книге корреспонденции делегатов Саудии и Йемена к своим королям, переговоры об окончании ссоры двух королей мирным путём. "Зелёная Книга" может быть примером витиеватости восточного стиля и оправдательным документом действий Ибн Сауда, объявившего Яхве войну и отобравшего Асир от Йемена.

Вопрос 7: Напишите подробно о к-р деятельности Шинкевича Эдигея на территории Советского Союза, в частности в Крыму, до 1936 г., т.е. до бегства его в б. Польшу. С кем он был там связан, в составе какой к-р организации проводил свою преступную работу, о руководящем центре этой организации и её составе, о методах связи этой организации с к-р формированиями в других государствах и о цели бегства Шинкевича Эдигея в Польшу?

Ответ: В своих показаниях утверждал я, а также и сейчас утверждаю, что Эдиге Шинкевич не посвящал меня в свои тайны. Тем самым я не в состоянии что-либо показать относительно связи Эдиге Шинкевича в Советском Союзе, в Крыму с к-р организацией. Эдиге Шинкевич не говорил мне о своих делах или делах организации, к которой он мог принадлежать на территории СССР, таксамо не посвящал меня в цели своего бегства в Польшу, могу единственное говорить о его деятельности в б. Польше, которая (деятельность) не возбуждала у меня к нему доверия, а выражалась в работе среди польских татар.

А.Воронович.

СЛОВО ОБ АЛИ ВОРОНОВИЧЕ

Судьба Али Вороновича (А.В.), последнего имама татарской мечети г. Варшавы в довоенное время, практически погибшего в расцвете сил (39 лет) в застенках НКВД в начале Великой Отечественной войны, для меня, так же как и для всех белорусско-польско-литовских татар, глубоко не безразлична. Более полувека после его ареста для его семьи, меня и всех знавших его татар судьба А.В. находилась в глубокой тайне: был человек, особенный и необыкновенный, Человек с большой буквы и его не стало и, как отражение той эпохи, не положено было знать и интересоваться, что с ним и куда он исчез? Это было время победы и расцвета социалистической революции в СССР и воссоединения Западной Белоруссии в единое государство.

Перед трагическим концом А.В. в течение 4-5 лет часто посещал мою родину — г. Клецк, Несвижского района, Новогрудского воеводства, а в последние для него 1,5 года постоянно жил в Клецке вместе с семьёй: Евой Якубовской и дочерью Тагирой. Клецкая татарская парофия в довоенное время была сплошённой этнической группой единоверцев Ислама с высоким этническим сознанием и религиозными татарскими традициями. Всего их было около 240 душ, или около 40 семей, проживающих компактно на улицах 1-й и 2-й Татарской и переулке Татарском, где функционировала с конца 19 века татарская мечеть.

Впервые А.В. появился в Клецке где-то в 1937 г. после успешного окончания восточного отдела (*wydział orientalistyczny*) университета имени Я.Казимежа во Львове, а затем исламского университета "Аль-Азгар" в г. Каире (Египет) и избрания его на пост имама в г. Варшаве. До этого времени мы, татары Клецкой парофии, были знакомы с его публикациями в журналах "*Rocznik Tatarski*" и "*Zycie Tatarskie*", издававшимися татарским культурно-просветительским союзом татар Польши (*Związek Kulturalno-Oświatowy Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej – ZKOTRPP*) в г. Вильно. Эти публикации, в отличие от популярных статей других авторов об общественно-культурной жизни татар Польши, отличались фундаментальностью и глубиной понимания сути татарских проблем, знанием реальной жизни татар-мусульман Польши и Белоруссии, они посвящались разъяснениям религиозных вопросов, в том числе переводам и толкованиям отдельных сур Корана, а также научным проблемам международного Ислама.

Примерно в то же время (1937 г.) А.В. женился на Еве Якубовской из Клецка, которая тогда была студенткой Варшавского политехнического института. Наша семья хорошо знала и дружила с семьёй Хасеня и Эмилии Якубовских. Эта семья была потомственной уважаемой татарской семьёй в Клецке с установленными моральными и религиозными традициями. Предки этой семьи ещё в 19-м веке были далеко не рядовыми, а известными людьми не только в Клецке,

но и далеко за его пределами. Один из них был начальником Московско-Смоленской железной дороги, возможно поэтому и отец Евы Хасень до 1920 г. был крупным чиновником на железных дорогах, в том числе 20 лет в г. Минске, а затем в Таганроге, а с 1921 г. переехал в г. Клецк, где был банковским служащим. Заслуженная на железной дороге пенсия позволила главе семейства Якубовских дать в Польше высшее образование (при 50%-ной скидке за обучение) сыну Амурату, окончившему Виленский политехнический институт, дочери Еве, окончившей Варшавский политехнический институт, а младший сын Али начал обучение в гимназии. Это единственная семья в Клецке, которая понимала роль высшего образования в жизни людей в 20-м веке, в формировании личности и значении интеллигенции в жизни и возрождении татарского народа. Из-за высокой стоимости обучения в гимназии и в институтах Варшавы и Вильно эта семья ещё в довоенное время пропадала 5 гектаров земли, полученной по наследству, и сохранила для себя только половину родительского дома с небольшим садом.

Вот здесь, на этом родительском "богатстве", образовалась новая семья Али и Евы Воронович. Это была красивая, дружная, жизнерадостная и, как тогда мне казалось, очень счастливая семья. Особенно это выделялось на фоне погруженных в непрерывную и тяжёлую работу клецких татар. Ведь им для поддержания хотя бы минимального и среднего уровня жизни в довоенное время необходимо было много и тяжело трудиться: в сельском хозяйстве и огородничестве — с раннего утра до позднего вечера при любых погодных условиях, а других сфер деятельности у татар нашего города не было. Вот почему времени и возможностей для отдыха и культурного развития практически не оставалось. Последнее усугублялось сравнительно низким интеллектуальным уровнем наших татар, в том числе и молодёжи, особо не желающей и практически не имеющей материальной возможности учиться в средних, а тем более в высших учебных заведениях. Поэтому появление молодой пары Воронович-Якубовской в Клецке было как "луч света в тёмном царстве". Вокруг этой пары начал зарождаться и создаваться очаг татарской культуры в Клецке, ими было создано Коло молодёжи татарской, которое было связано с ZKOTRPP в Вильно, началась популяризация татарских изданий, таких как "*Rocznik Tatarski*" и "*Zycie Tatarskie*" и других религиозных и общественно-политических материалов. Начала проводиться культурно-просветительная работа, особенно среди молодёжи, организовывались викторины, а в летнее время — соревнования по спортивным играм. А. и Е. Воронович, являющиеся организаторами этих мероприятий, были молодыми и красивыми как внешне, так и душой, жизнерадостными и полными энергии. В летнее время, в период пребывания их в Клецке, они каждое утро, независимо от погоды, в спортивной форме по Татарскому переулку бегали на расстояние около 2-х километров.

ров купаться на Красностав (место боёв с крымскими татарами под Клецком в 1503 г.), что придавало им бодрости и энергии на весь день. Тогда они были всегда вместе, вместе принимали участие во всех мероприятиях общественных и религиозных, вместе переживали все радости и невзгоды. С материальной точки зрения, по-видимому, жизнь была не очень богатой, ведь после окончания института во Львове А.В. должен был определённое время платить компенсацию за обучение, в то время он много работал над докторской диссертацией и публицистикой. Никакой деятельности в контрреволюционных и шпионских организациях он не проводил, никогда не вёл никаких политических бесед и разговоров, ведь в Польше до 17 сентября 1939 г. таких понятий, как контрреволюция и шпионаж, вообще не существовало.

Наступило время начала Второй мировой войны, которая для А.В. и нас в Клецке началась 1 сентября 1939 г. нападением фашистской Германии на Польшу. Эвакуировавшиеся из Варшавы А.и Е. Воронович буквально в первые дни сентября появились в Клецке. Ева собиралась стать матерью, а А.В. считал своим семейным и человеческим долгом быть в это тревожное время вместе с семьёй. Эти последние годы жизни в Клецке были для них тяжёлыми как в плане моральном, так и материальном, произошло крушение надежд и всего того, что было достигнуто в предыдущие предвоенные годы. Эвакуировались они в спешке только с ручной кладью, в марте 1940 г. родилась дочь (мулла клецкой парофии М.Александрович давал азан их дочери Тагире), запасов как материальных, так и продуктовых ни в Варшаве, ни в Клецке у них не было. Довоенное время для них – это было постстуденческое время, когда они начали только обживаться и готовиться к созданию семьи, приобретению квартиры, при этом необходимо было вносить существенную компенсацию за обучение в институте. В Клецке же, в отличие от местных татар, у них не было подсобного хозяйства, земли и огорода, и жить приходилось только с магазина. К этому следует добавить то, что в 1940-1941 гг. были холодные морозные зимы, которые требовали тёплой одежды, топлива, для привоза которого необходим был транспорт и т.д. Поэтому трудоустройство А.В. в этих условиях было жизненно необходимым. Наиболее приемлемым местом для него, имеющего два высших образования, оказалась Клецкая средняя школа, где он сразу стал преподавать русский и немецкий языки в 5-7 классах, а учащимися были переростки 15-17 лет, окончившие ранее 7 классов польской школы и отсаженные в 1939 г. на 2 класса вниз.

Воспоминания у меня и моих сверстников о работе А.В. в школе сохранились самые хорошие, тёплые, наполненные чувством искренней и сердечной благодарности ему и учителям школы того времени за самоотверженный труд в то тяжёлое время. Среди других учителей школы А.В. отличался глубоко-

ким знанием предмета, необычайной вежливостью, высокой человеческой и педагогической культурой. Всегда уделял большое внимание своему внешнему облику и культуре речи, был очень вежлив в обращении, всегда здоровался с великовозрастными учениками первым, не дожидаясь этого от них, а в коллективе учителей пользовался большим уважением и авторитетом. Мне запомнился один из последних уроков А.В. по немецкому языку в январе 1941 г., когда темой урока была сложная тема “местоимения в немецком языке” и он многократным движением (садясь и вставая со стула) спрашивал у класса: Ich setze mich, потому что классу трудно давалось, почему я сажу меня (mich).

В период летнего пребывания в Клецке А.В. всегда посещал Клецкую мечеть и часто сам отправлял Джума-намаз. В это время, как правило, посещаемость мечети была очень высокой, о чём свидетельствует фотография 1938 г. (у Клецкой мечети после Джума-намаза). В молебнах в то время, в том числе и в сольном пении Корана, участвовали не только взрослые мужчины, но и многие люди и подростки мужского пола, а в отдельной половине мечети – женского пола. На снимке рядом с А.В. мулла Клецкой мечети М.Александрович, слева жена А.В. Ева и мать Эмилия Якубовская, среди подростков – автор заметки и др.

Однако Вторая мировая война разгоралась с громадной скоростью, а жизнь в Клецке, хотя и была тяжёлой, но легче той, что наступила позже. После воссоединения Западной Белоруссии в одно государство, советский режим начал проводить политику полной ликвидации социальной, национальной и религиозной базы, как “базы контрреволюции”. Уже с первых дней после освобождения Западной Белоруссии начались аресты, которые охватили разные слои населения, в том числе людей, отличающихся по вероисповеданию, по национальности, особенно тех, кто поддерживал польскую государственность, эмигрантов и беженцев из Польши, т.е. тех, кто мог оказывать определённое влияние на общественность. 20 января 1941 г. в Клецке был арестован Али Воронович и бесследно исчез. В Западной Белоруссии, не знавшей трагедии физического уничтожения невинных людей 1937-1938 гг., такие аресты и исчезновения людей не могли не вызвать большой тревоги среди родных, близких и всего окружающего населения, особенно всей колонии клецких татар. Вот почему на протяжении более полувека образ А.В. и его семья не исчезал из памяти и сердец всех знавших его людей, в ожидании того времени, когда что-либо прояснится. После окончания войны семья А.В. – жена, дочь, братья и мать (отец умер в Клецке в 1935 г.) выехали в Польшу во избежание повторения аналогичной трагедии над семьей “врагов народа”, которые продолжали совершаться и после войны. Наступил период неопределённости и унылого выжидания.

Только после полувекового перерыва, в конце 1980-х годов и начале 90-х в печати стали появляться сообщения о реабилитации лиц, невинно осуждённых

в период сталинских репрессий. В этот период в Академии наук Беларуси работала комиссия, которая публиковала материалы об учёных Беларуси, осуждённых и погибших в период 1937-1950 гг. По совету учёного секретаря этой комиссии я обратился с письмом в Комитет Госбезопасности БССР 7 июня 1991 г. с просьбой сообщить имеющуюся у них информацию о судьбе А.В., имама Варшавской мечети, арестованного в Клецке накануне Великой Отечественной войны. Незамедлительно был получен мною ответ следующего содержания:

“В ходе проверки и изучения архивных материалов в отношении Вороновича Али Самуиловича установлено, что он был арестован органами НКВД 20 января 1941 г. по подозрению в принадлежности к контрреволюционной организации “Идель-Урал”, существовавшей на территории Польши. По материалам проверки за 1946 г. видно, что Воронович А.С. в период начала Великой Отечественной войны освобождён из-под стражи войсками противника, и куда убыл – неизвестно. По данным свидетелей из Клецка Воронович А.С. в Клецке, где в период оккупации проживала его семья, не появлялся. В 1964 г. проводилась повторная проверка, в ходе которой не выявлено доказательств участия Вороновича А.С. в вышеизменной организации”.

Полученный ответ не внес особой ясности в судьбу А.В., поэтому о его содержании мною в течение ряда лет ничего не сообщалось Е.В. в Польшу. Мне казалось, что эти тривиальные сведения давно известны Е.В. и особого интереса ей не представляют. В действительности это не совсем так: в начале 1995 г. в журнале “Świat islamu” № 2, 1995 г. была помещена заметка Евы Воронович в связи с публикацией в США статьи полковника Эмира Байрашевского, который писал о том, что А.В. был раздавлен советскими танками 17 сентября 1939 г. на улице г. Столицы. Е.В. в обращении к редакции сообщала о том, что “её муж – имам г. Варшавы и Kapelan 1-го швадрону 130-го полка уланов виленских был арестован ночью 20 января 1941 г. в Клецке. Я как жена, несмотря на старания, никогда не получала никакого официального известия о том, что с ним стало”.

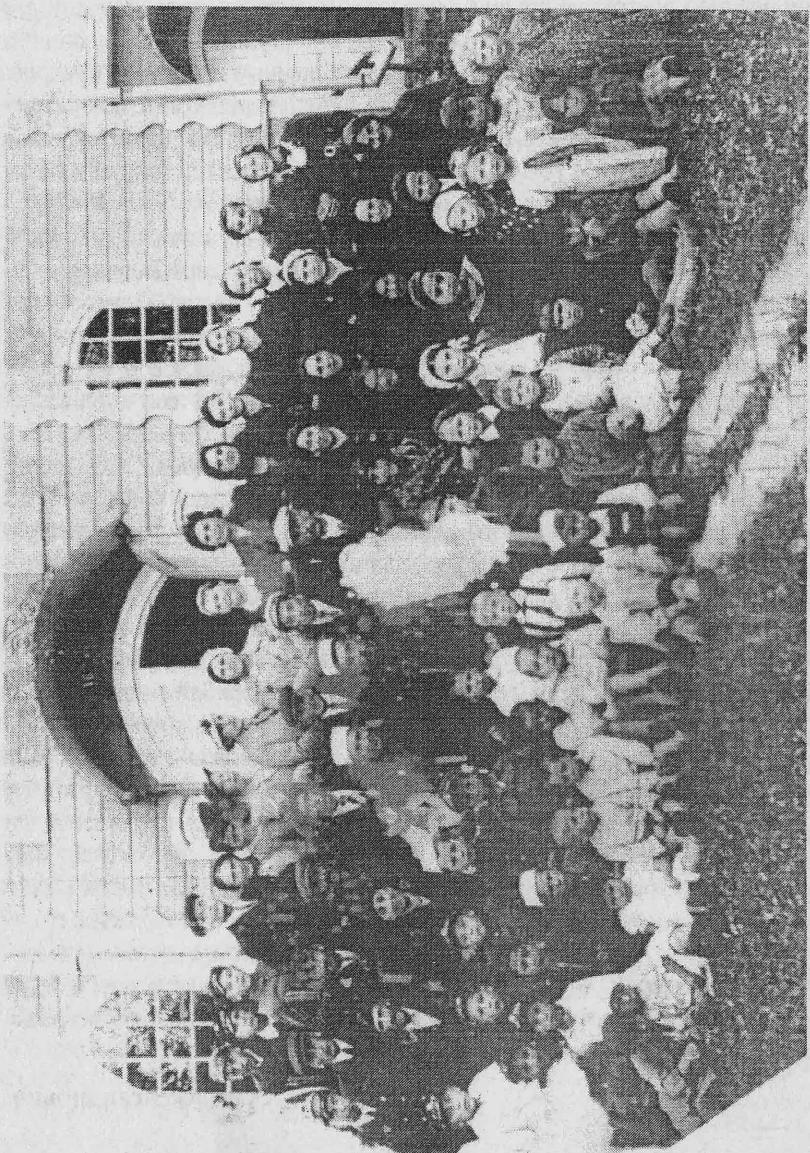
После такой заметки я отправил Е.В. в Польшу полученный мною в 1991 г. ответ КГБ. В июне 1995 г. я вторично обратился в КГБ с просьбой ознакомить меня с архивными материалами дела А.В., на что мне было сообщено, что “знакомиться с материалами уголовных дел имеют право реабилитированные лица, а с их согласия или в случае смерти последнего – их родственники”. После всего этого Е.В. лично прибыла в марте 1996 г. в Минск для ознакомления с архивным делом своего мужа. Частично эти материалы уже опубликовались в последних номерах журнала “Байрам”.

Ознакомившись с опубликованными в журнале “Байрам” материалами допроса А.В. и его собственными признаниями и сопоставив их с широко опубли-

кованными ранее материалами в нашей и зарубежной печати по поводу реабилитации невинно пострадавших лиц в период 1937-1950 гг., а также о методах ведения допросов и “выбивания” признаний, можно сказать, что “признания” и ответы А.В. на вопросы следователя – это вынужденные признания измурдованного человека, психически сломанного во время многочасовыхочных допросов, а возможно и физических воздействий. Это частично подтверждало в период начала войны двое бывших заключённых из одной и той же камеры тюрьмы г. Барановичи, где они сидели вместе с А.В. до начала войны. Инспирированная А.В. контрреволюционная деятельность на посту имама Варшавской мечети – это сплошная сфабрикованная ложь. Эта страница архивов пока остаётся закрытой. Нет сомнения в том, что публикуемые в журнале “Байрам” материалы детально препарированы, обработаны, проверены и многократно перевернуты соответствующими органами так, что их авторы словно ангелы заслуживают представления к Нобелевской премии мира. Поэтому публикация указанных материалов мне представляется малоинтересной.

В заключение хотелось бы сказать, что в трагической судьбе А.В. до сих пор остаётся тяжёлый осадок и чувство неисполненного долга, вызванного тем, что после более полувекового периода остаётся неизвестным время и место смерти А.В., а также не установлена личность доносчика, по вине которого была сломана жизнь такого выдающегося Человека. Возможно, это не только вина отдельных личностей, а трагедия всей системы, в которой процветали доносительство, прослушивание и просвещивание всего общества. К сожалению, эта система с первых же дней воссоединения Западной Белоруссии не обошла и наш периферийный городок Клецк с его микроскопической татарской диаспорой, которая возможно тогда представляла “опасность” для мировой социалистической революции. Поэтому в те времена клецкие татары не были обойдены вниманием хорошо информированных представителей служб безопасности к любым событиям в татарской жизни, к таким, как появление в Клецке высокообразованного имама г. Варшавы, к процессам совершения молебнов в мечети и поминания на мизаре, к совершению актов гражданского состояния, к установлению возможных контактов с другими татарскими регионами и др. В общем, эта страница истории жизни клецких и белорусско-польских татар остаётся пока полузакрытой и ждёт своего освещения в будущем.

Х.М. Александрович.

Клецкая татары

На приведенной фотографии представлена часть татарской диаспоры г. Клецка у мечети после дневного пятничного Джума-Намаза в период пребывания в Клецке имама Варшавской мечети в 1938 году. Конечно, это не вся взрослая часть татар, признающая религию ислама с высоким национальным самосознанием. Это наиболее активная в отношении религии часть татар, составляющая примерно одну третью часть всех татар, которая в священный месяц Рамадан молилась и постила, посещала мечеть в каждую пятницу в любую погоду и непогоду, в праздники и будни. Вторая треть татар также отличалась достаточно высоким национальным сознанием, отмечая все праздники и пятницу как праздничный день, но посещала мечеть, в основном, на годичные мусульманские праздники Рамадан-Байрам и Курбан-Байрам. Оставшаяся третья часть мусульман г. Клецка отличалась весьма низким национальным самосознанием и, возможно, из-за тяжелых материальных условий жизни, вообще не посещала мечеть, хотя традиций своих предков (по захоронению и др.) стабильно придерживалась. Как видно из фото, по исламскому обычаю все молящиеся находятся с головными уборами.

Эта фотография 60-летней давности и для того, чтобы представить поверхность клецкую диаспору, следует дать общую характеристику хотя бы некоторых ее членов и по возможности сказать о их дальнейшей судьбе.

В центральном ряду рядом с имамом А. Вороновичем и клецким имамом Мустафой Александровичем сидят их жены: Ева Воронович и ее мать Эмилия Якубовская, а справа от М. Александровича его жена Айша Александрович (на фото — заклеено) и затем пять глубокоуважаемых женщин преклонного возраста, время рождения которых приходится на середину 19-го века.

Это хранители прошлых традиций религии ислама и связующее звено между 19 и 20 веками. Все они, в том числе и многие женщины, рожденные в 20-м веке, в своей жизни прочитали вслух 21 раз Священный Коран, по одному разу в период поста месяца Рамадана.

Слева от семьи Вороновичей сидит многолетний муэдзим и годжий Клецкой парофии Яхъя Байрашевский, глубоко верующий мусульманин и, как учитель детей, очень знающий религию ислама, в том числе священную книгу Коран. Был он всеми любимым и глубокоуважаемым Человеком с большой буквы и добрым, справедливым мусульманином. Умер он за несколько дней до начала войны Германии с Польшей (1939 г.) в не очень пожилом возрасте. Ему было 62 года и умер он внезапно, совершенно не болея, в одну из пятниц месяца Рамадана, в то время, когда верующие шли в мечеть на Джума-намаз. Всеми было воспринято это, что он действительно "святой" человек и заслужил прощение у Аллаха за земную жизнь. Однако его семья (очень небольшая) испытала в последующей жизни много горя и страданий. Так, его дочь Лима была замужем за хорошим татарином Смойкевичем Ромуальдом, который в 1918 — 20 гг. участвовал в армии Пилсудского во главе отряда уланов в боях за освобождение Польши, за что он получил надел земли в Клецке размером 10 га и оставался осадником с сохранением формы, сабли и коня. За несколько месяцев до начала войны старшая дочь Смойкевичей и внучка Я.Байрашевского Амина в

возрасте 20 лет вышла замуж в д. Иваново, где через год умерла во время родов. В начале 1940 года после освобождения Западной Белоруссии Красной Армией вся семья Смойкевичей (жена, вторая дочь и сын — на фото 2-ой слева нижний детский ряд) были вывезены как осадники в Казахстан. Во время войны в 1942 году Р. Смойкевич в составе польской армии Андерса вместе с семьей перебрался в Иран, затем в Афганистан и на Ближний Восток, где принимает участие в боях в Северной Африке против армии Роммеля. И только после окончания войны он переехал на постоянное место жительства в Лондон (Англия), где вскоре умер. Сын его Сюлейман в настоящее время живет в Лондоне и является крупным предпринимателем.

После смерти в 1939 году Яхы Байрашевского муэдзином и годжием в Клецкой парафии стал брат муллы, в те годы Мустафы Иосифовича Александровича, Якуб Иосифович Александрович (на фото второй ряд сверху, 7-й слева). Женат он был на племяннице Яхы Байрашевского Алине Александрович (на фото верхний ряд, 4-я справа). Хотя прошедшие войны пощадили эту семью, однако судьба этой семьи оказалась несчастливой: Якуб Александрович имел 3 га земли, огороды и занимался сельским хозяйством и огородничеством. Был Якуб жизнерадостным, веселым, полный юмора, однако здоровьем не отличался, поэтому физически работать много не мог и умер в 1957 году в возрасте 53 лет. Жена его Аминя была очень трудолюбивой, доброй и красивой, всю работу по полю, огороду и дому она брала на себя, поэтому при наличии у них 4-х детей она была настоящей мученицей. Дети их были тяжелыми: один сын был инвалидом от рождения и умер в возрасте 26 лет, второй сын хорошо учился, был лейтенантом Советской армии, но увлекшись алкоголем, умер в возрасте 32 лет, единственная дочь была телеграфисткой в Клецком узле связи, но, увлекшись алкоголем, умерла в возрасте 46 лет. Сама Аминя Александрович, умершая в 1978 году, в возрасте 74 лет, похоронила мужа и троих своих взрослых детей. После всего случившегося в этой семье и прошествии длительного времени мне вспоминается рассказ моей матери Айши Александрович о том, что перед свадьбой Якуба и Амини Александрович в 1925 году эту Амину очень любил один татарин, который в 1918 году выехал из Клецка в эмиграцию в США и стал там не ординарным человеком, а владельцем одного из заводов и очень хотел жениться на Амине. С этой целью за месяц до ее свадьбы с Якубом Александровичем он привез ей в Клецк все оформленные документы и билеты на выезд в США. Она все это категорически отвергла и заявила: "Пойду замуж только за Якуба". Вот какой оказалась ее судьба. В общем, на этой фотографии еще много судеб, которые ждут своих прозаиков и драматургов.

Наступившие войны 1939 и 1941-45 гг. Непосредственно коснулись многих судеб татар Клецкой парофией, многих забросила в ближние и дальние страны, многие в период войны и после по состоянию здоровья не дожили до зрелого возраста, а в целом вся диаспора в полной мере ощутила на себе процессы ассимиляции 20-го века.

Кратко о двух членах диаспоры этой фотографии.

Об Али Вороновиче и его семье было сказано ранее. Мустафа Александрович (1898—1978) был имамом Клецкой парофией в период 1938 по 1953 гг. В 1953 году он отказался от этой должности в связи с критической ситуацией, возникшей из-за

коммунистического наступления на религию и невозможностью совмещать эту должность с желанием дать детям высшее образование.

Далее, Александрович Адам Мустафович (1923 г. рожд., верхний ряд, 3-й слева) окончил Клецкую польскую школу, перед окончанием войны выехал на экскурсию в Австрию, где встретил окончание войны, в настоящее время является имамом Татарской парофией в Нью-Йорке (США).

Александрович — Смольская Аминия (верхний ряд, 1-я справа) окончила польскую школу и бухгалтерские курсы, длительное время работала секретарем народного суда в г. Клецке, в настоящее время проживает в г. Бресте, муж ее Ромуальд Смольский — руководитель Татарской общиной в г. Бресте;

Богушевич — Якубовская Тамара Бекировна (верхний ряд, 3-я справа) в период войны вышла замуж за Якубовского Константина из Немежа (Вильнюс), который возглавлял татарское молодежное движение и который после войны был осужден на 5 лет заключения с высылкой на север России. После возвращения из ссылки жили в Немеже, где ее муж умер в 1985 году, а Тамара с детьми и внуками живет там же;

Александрович Хасень Мустафович (1-й слева, в детском ряду) участник Великой Отечественной войны, окончил Бел. Госуд. Университет, в настоящее время доктор химических наук, профессор, более 45 лет работает в институте общей и неорганической химии Академии наук Беларуси;

Якубовский Бекир Хасеневич (3-й слева, в детском ряду) работал на принудительных работах в России, затем выехал в Гданьск (Польша), где до недавнего времени был муллой Татарской мечети в Гданьске;

Александрович Якуб Мустафович (4-й слева, самый нижний детский ряд) окончил Клецкую среднюю школу с золотой медалью, затем институт народного хозяйства, в настоящее время доктор экономических наук, профессор, работает в институте экономики при Министерстве экономики Республики Беларусь;

Александрович Измаил Мустафович (7-й слева, в том же ряду) окончил Клецкую среднюю школу, затем Бел. политехнический институт, работал на целине, затем гл. инженер Оргтехстроя МС БССР, в настоящее время муфтий объединения мусульман в Беларуси;

Якубовская — Дейко Аминия Степановна (7-я справа, 4-й сверху женский детский ряд) окончила Клецкую среднюю школу и Минский медицинский институт, работала невропатологом, а ее муж Дейко Владимир Петрович — терапевт, до недавнего времени ведущие специалисты поликлиники и больницы г. Клецка;

Якубовский Адам Степанович (1924 — 1944) (верхний ряд 2-ой слева) до войны окончил 2 класса гимназии в г. Несвиже, участник Великой Отечественной войны, погиб на фронте в 1944 году, место смерти не установлено;

Якубовский Али Хасеневич (1-й слева, 2-й ряд сверху) брат Евы Воронович, начал обучение до войны в гимназии, после войны уехал в Польшу, где проживает и в настоящее время.

Так складывалась жизнь у некоторых членов Татарской общиной г. Клецка, представленных на фотографии довоенного времени.

ПОЯСНЕНИЯ К СХЕМЕ РАССЕЛЕНИЯ ТАТАР В г.КЛЕЦКЕ (XIX-XX вв.)

Занимаясь в последние годы вопросами возрождения татарской нации и религии Ислама на Беларуси, мы столкнулись с весьма печальным фактом многочисленных безвозвратных потерь в области нашей истории, традиций, культуры, религии, связанных с последней мировой войной, естественным уходом в мир иной наших старейших представителей, сохранивших в памяти многие интересные факты из жизни наших предков на этой земле, а также обладавших бесценными сборами древних Коранов, китабов, тафсиров, хамаилов. Молодые люди, к которым попадает это богатство по наследству, в силу своего воспитания в режиме атеизма, не могут достойным образом распорядиться этим богатейшим наследством и, к нашему сожалению, всё это теряется, транжирится, разбазаривается, попадает часто в нечистые руки, а мы все в целом теряем ценнейшие документы и экспонаты для будущего музея татарской истории и культуры. Вот почему так важно в наше время воспользоваться малейшей возможностью сохранения или восстановления наших ценных предметов памяти, отдельных воспоминаний эпизодов истории, небольших зарисовок из жизни наших предков. Всё это актуально потому, что многие наши старейшины уходят в мир иной и уносят с собой так необходимые для нашего возрождения сведения и воспоминания по истории и культуре, религии и обычаям своего народа.

Большие потери в этом плане мы понесли и во время Второй мировой войны – погибли многие высокообразованные представители народа, утрачены безвозвратно многие ценнейшие предметы культуры и истории – в пожарах сгорели мечети, старинные Кораны, китабы, тафсиры, архивы. Всё это уже не вернуть. Но у нас есть ещё возможность взять под особое наблюдение и охрану, на учёт сохранившиеся чудом, а вернее – по воле Аллаха, старые Кораны, китабы, хамаилы, предметы одежды, фотографии, мугиры. У нас есть возможность записать рассказы и воспоминания ещё живущих старейших представителей нашего народа, мы должны попытаться с их помощью и, возможно, архивных источников восстановить свою генеалогию с максимальным углублением в прошлое, мы можем организовать перепись могил и составление схем их расположения на старинных наших мизарах, можем составить планы-схемы татарских поселений с указанием фамилий и имён живших в то время семей татар, названия улиц и т.д. и т.п.

Для этого нужны энтузиасты, люди, преданные делу возрождения и посвятившие себя сохранению доброй памяти наших предков. Это работа труд-

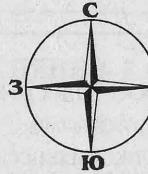
ная, бескорыстная, но весьма благородная, – она приносит радость новых открытий и будет с благодарностью воспринята нашими потомками.

Первыми попытками в этом направлении были публиковавшиеся в наших изданиях воспоминания старейших представителей нашего народа, а также составленные по инициативе имама Клецкой мусульманской общине Якуба Ждановича схема мизара в Осмолове, схема расселения татар в прошлом веке в Клецке (во время Второй мировой войны татарские улицы исчезли от пожара), представляет интерес и генеалогическое древо рода Александровичей. Всё это может послужить исходной точкой, примером для составления подобных материалов во всех других точках компактного проживания татар. Здесь поле деятельности огромно, есть простор для инициативы, – нужно только желание принять посильное участие в общем движении нашего возрождения. С призывом к этому участию мы и обращаемся к неравнодушным душам и сердцам наших согражданников.

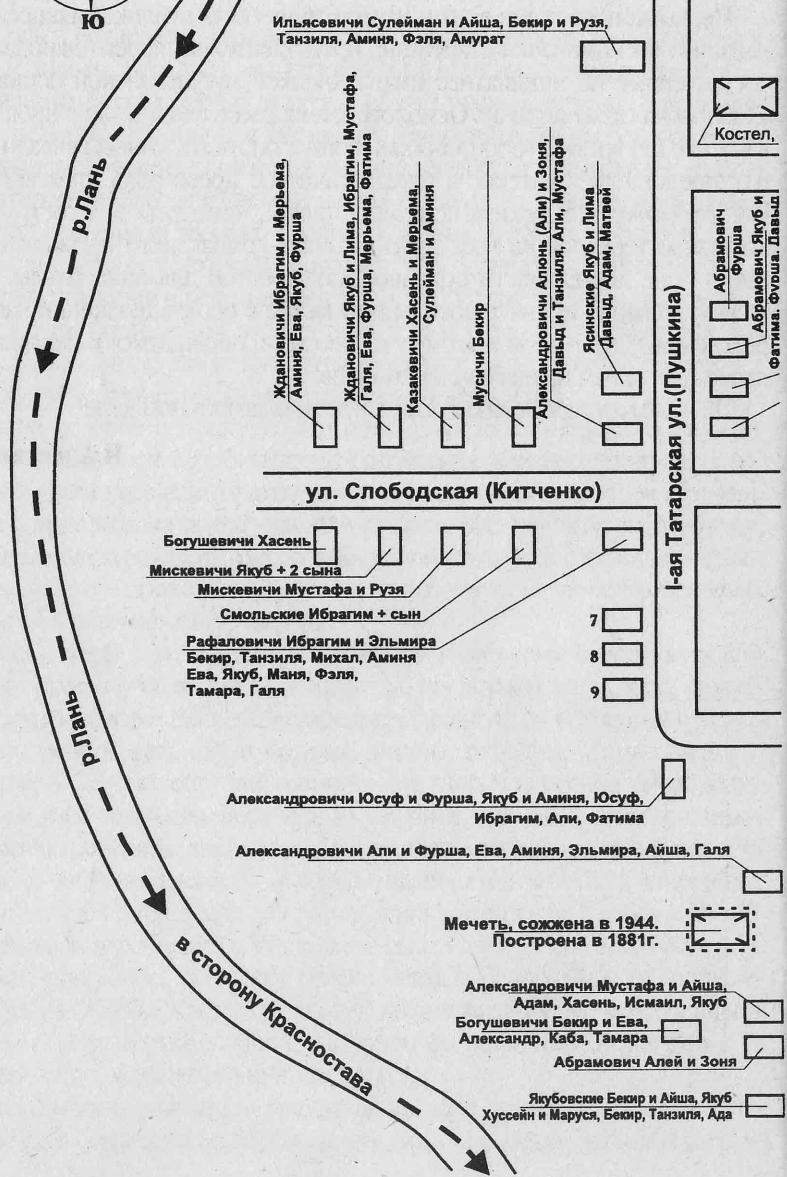
Да поможет нам Великий Аллах в этом благородном деле!

И.Александрович.

***

Схема расселения татарских семей

в г.Клецке (конец XIXв. – I-я половина XXв.)

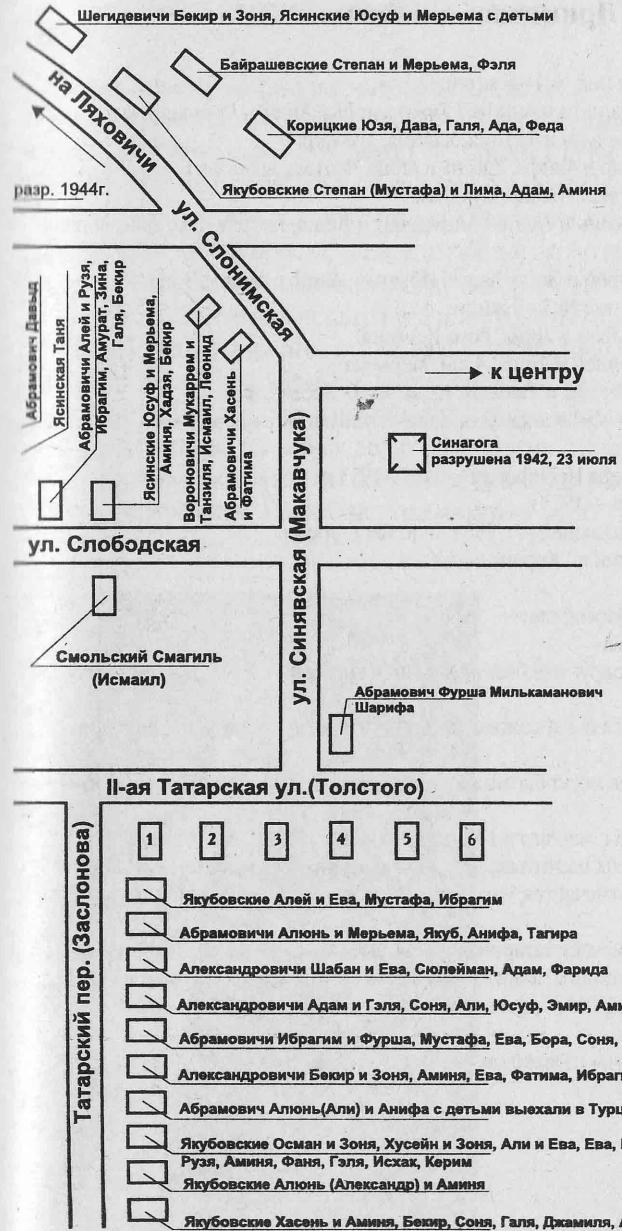

Схема составлена в июле 1997г.
По предложению и по воспоминаниям Ждановича Якуба Ибрагимовича
Составил Александрович Исмаил Мустафович

Примечания к схеме:

1. По ул. II-ая Татарская под № 1–6 жили:

- №1 — Абрамовичи Мустафа и Анифа, Ибрагим и Ева, Анифа, Фурша, Бекир.
- №2 — Абрамович Сулейман и Фатима, Халима, Мустафа
- №3 — Абрамович Бекир и Анифа, Хасень и Айша, Фатима, Абрагам, Бора, Али, Хадзя.
- №4 — Гембецкие Шарифа, Бекир, Сулейман
- №5 — Якубовские Хасень и Аминя, Александр и Айша, Амурат, Ева, Али; Абрагам, Ева, Мания, Мухарем, Анифа.
- №6 — Абрамович Матвей и Зоня, Хадзя, Ибрагим, Анифа, Аминя, Зоня.

2. По ул. I-ая Татарская под № 7–9 жили:

- №7 — Байрашевский Яхвя и Лима, Рома и Аминя.
- №8 — Байрашевский Алей и Айша, Адам, Мерьема.
- №9 ← Ждановичи Мустафа и Танзилия, Адам, Якуб, Хасень, Али.

3. Имамами в Клецкой мусульманской общине служили Жданович Якуб Степанович (Мустафович) — 1884—1936 гг.

Александрович Мустафа Иосифович — 1939—1953 гг.

Александрович Бекир — 1953 г.

Жданович Якуб Ибрагимович — с 1954 и по наст. время.

4. Годжиями — учителями по Корану были:

Байрашевский Яхвя

Александрович Якуб Иосифович

Полторжицкая Фатима

5. Синагога и квартал вокруг нее были разрушены немецкими оккупантами при ликвидации гетто.

6. Западная часть Клецка была сожжена при отступлении немцев и освобождении Клецка 3.07.44 г.

7. Приложением к схеме могут быть данные о роде занятий каждой семьи, судьбе их членов и местонахождении.

8. В военном списке 1528 г. числится 17 татар господарских Клецкого замка.

9. В середине XVI в. Клецк насчитывал 217 домов, из них только один дом татарский.

10. В инвентаре 1552 г. отмечается, что по ул. Виленской в Клецке жил один татарин Семен.

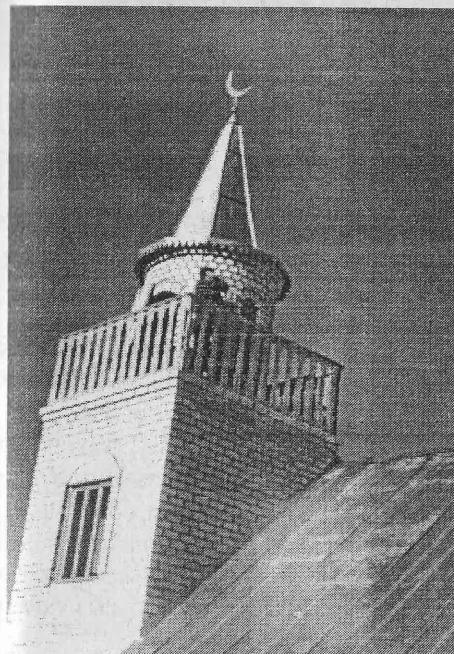
11. Инвентарь 1760 г. отмечает татарина-кожевника, жившего на ул. Закостельной. В инвентаре 1782 г. — уже 4 татарина, а инвентарь 1791 г. — 10 татарских семей на ул. Слободской и Закостельной, — в XIX в. она получила название Татарской.

Данные для п.п. 8—11 взяты из архивов.

СМІЛАВІЦЬКА ТАТАРЫ. ПОГЛЯД У МІНУЛАЕ

Весці размову аб людзях мінулага цяжка. Бо размова гэта можа пераўтварыцца ў маналог. Спрабуючы аднавіць воблік мінулага і яго жыхароў мы бяром на сябе вялікую адказнасць перед гісторыяй і перед нашымі продкамі. Мне здаецца, што нельга бясконца і самаўлюблёна гаварыць пра людзей, якія жылі да нас, не ўлічваючы іх асабістага меркавання на гэты конт. Безумоўна, весці такі маналог даволі проста, бо ніхто табе не запярэчыць і не папракне ў тэндэнцыінасці. Але такая пазіцыя з боку гісторыка не толькі памылковая, а і не-бяспечная. Небяспечная перш за ўсё для тых, хто слухае такі маналог. Слухае і верыць. Верыць у тое, што яго продкі былі людзьмі ў большасці сваёй “недалёкім” ці нават “несвядомымі”. Прыглядзіцесь, менавіта такім фармулёнкамі перапоўнена многае з таго, што мы чыталі пра мінулае.

Каб мець права на нейкія ацэнкі, трэба даць слова тым, пра каго мы гаворым — людзям, якія жылі да нас. Трэба спытацца ў іх, ці згодны яны з тым ці іншым заключэннем. І галоўнае, трэба пачуць адказ!

Азан з мінарэту мячэці ў Смілавічах.
Сакавік 1997 г.

Смілавіцкай татары. Вяселле Ібрагіма і Танзілі Канапацкіх. Восень 1929 г.

Многія безумоўна запярэчаць – пра які-такі дыялог з мінулым можа ісці гаворка, калі яго, гэтага мінулага і след прастыў. І я адкажу. Адкажу, што не, не прастыў. Што засталіся яшчэ сведкі мінулых часоў і мінулых людзей – гэта ўсё тое, што ў навуцы мае назыву гістарычных крыніцаў. Гістарычныя крыніцы – гэта не проста рэчы, якія былі зроблены да нас і таму толькі гэтым і цікавыя. Яны цікавыя перш за ўсё тым, што маюць дачыненне да чалавека. У іх – яго ўнутраны свет, яго погляды, вера, звычкі, большія таго – у іх ён сам. Каб адчуць гэта, трэба толькі паўважлівей прыглядзецца да ўсіх гэтих рэчаў, суднесці іх паміж сабой і з нашай сучаснасцю. І тады, калі наставіш ім пытганні, то авалязкова атрымаеш адказы – мінулае загаворыць. І гэта вельмі важна, бо ў супраньлеглым выпадку мы вельмі многім рызыкуем. Мы рызыкуем ніколі не ўбачыць мінулае такім, якім яно было на самой справе, не ўбачыць яго жывым і разнастайным. Замест гэтага паўстанутъ сухія эканамічныя ці сацыяльныя схемы, жыцця ў якіх, згадзіцеся, няшмат.

Але не буду больш злойжываць увагай чыгачоў і зварнуся напрамую да прадмету свайго невялікага даследавання.

Каб атрымаць пэўнае ўяўленне пра мінулае смілавіцкіх татар, безумоўна, я пакім чынам не мог абыцці без гістарычных крыніц – гэтага адзінага звязу-ючага з ім звяна. На жаль, крыніцы ў май выпадку аказаліся досыць сціплымі па свайму падбору: пасведчанні аб нараджэнні (метрыкі), перапісы маё масі, запросы ў дзяржаўныя органы і судовыя ўстановы, некалькі радаслоўных дрэў. Пагадзіцеся, гэта не вельмі шмат для таго, каб стварыць шырокое ўяўленне аб мінулым смілавіцкіх татар. Але, тым не менш, і гэта невялікая спадчына здолее паказаць некаторыя бакі жыцця нашых продкаў.

Смілавіцкія татары на працягу амаль што ўсёй гісторыі належалі больш да простага народа, чым да эліты. У гісторыі так павялося, што прадстаўнікоў вышэйшых саслоўяў мы ведаем пайменна, ведаем іх жыццёвымі шляхамі, ведаем пра іх погляды і жаданні. Астатнія ж насельніцтва, хоць і з'яўляліся заўсёды галоўнай і вырашальнай сілай, вядома нам пад збріральнымі назвамі – "народ", "шляхта" і г.д. Сапраўды, несправядлівая дыспрапорцыя!

Татары на Беларусі вельмі цікавая і досыць неардынарная праблема для гісторыі: за 6 стагоддзяў свайго існавання сярод славянскага насельніцтва яны здолелі не страціць сваіх звычаяў і не быць асіміляванымі сваімі суседзямі. З'яўляючыся ў большасці сваёй шляхцічамі, яны падзяляліся на роды. Колькасць таіх татарскіх родаў у Смілавічах не вельмі вялікая, што зусім не здзіўляе, калі ўлічыць нязначную колькасць насельніцтва гэтага мястэчка. Палтаржыцкія, Александровічы, Ільясеўчы, Хасяневічы, Канапацкія – вось найбольш вядомыя прозвішчы смілавіцкіх татар. У гэтым даследаванні будуть разгледжаны лёссы толькі двух з іх – Канапацкіх і Хасяневічаў. Амаль што з першых імгненніяў звяртае на сябе ўвагу той момант, што жыццёвия шляхі гэтых родаў падобны па многіх фактах, і не толькі тады, калі яны сустрэліся ў Смілавічах. Гэта, безумоўна, не выпадкова і тлумачыцца, як мне здаецца, тым, што татары заўсёды былі блізкімі паміж сабой, заўсёды ўяўлялі сабой пэўнае этнічнае цэлае. Так гэта і не – судзіць вам.

Карані абодвух родаў знаходзяцца недзе па-за межамі Смілавіч. Першыя звесткі аб Канапацкіх і Хасяневічах тычацца амаль што аднаго часу. Калі ў 1823 годзе адбыўся опіс татарскіх родаў, Хасяневічы вызначылі сваім родапачынальнікам Газея Хасяневіча. У 1631 годзе польскі король Зыгмунт III пажалаў яму, а таксама татарам Білугтка і Асановічу, маёнткі Асяноўскі і Мідароўскі.

Абрагам Канапацкі, засновальнік рода Канапацкіх, разам яшчэ з трохмі татарамі быў жалованы ад караля Уладзіслава IV у 1633 годзе сялом Дамброва Аршанская павету.

Адам Канапацкі.

Так пачынаеща афіцыйны адлік існавання гэтых двух родаў смілавіцкіх татар. Чаму ж менавіта ў гэтых перыяд? Татары, як вядома, аселі на землях Вялікага княства Літоўскага яшчэ ў канцы XIV ст. На ўзроўні другой чвэрці XVII ст. буйнымі тэмпамі ішоў працэс пераўтварэння іх у шляхту. Ён быў звязаны са спробай урада Зыгмунда III стварыць у войску новую суполку накшталт рускіх казакаў. Яны былі прызначаны захоўваць усходнія межы – найбольш небяспечныя для Рэчы Паспалітай межы з Расіяй. Для гэтых мэтаў і паспрабавалі выкарыстаць літоўскіх татар, якім жалавалі землі на ўсходзе. З гэтых намераў урада мала што атрымалася – падчас вайны 1654-1667 гадоў усходнія землі вельмі хутка былі захоплены рускім войскам. Прычына гэтаму бачыцца мне ў наступным. Літоўскія татары знаходзіліся ў зусім іншых умовах, чым данскія казакі. Апошняя мелі перад сабой неабмежаваныя нікім невыкарыстоўваемыя землі, якія трэба было абараніць. Гэта дазволіла на працягу доўгага часу захоўваць сацыяльную роўнасць, а як следства – і стымулы абараніць сваю зямлю. Казакі акрамя таго існавалі адасоблена ад астатніх насельніцтва Расейскай дзяржавы.

Татары былі досыць інтэграваны з астатнім грамадствам Рэчы Паспалітай, а значыць, і з тымі адносінамі, якія ў ім панавалі. Надзелы, якія яны атрымоўвалі на трах альбо чацвярых, былі вельмі нязначнымі на сваіх памерах. З цягам часу

Хава, жонка Адама Канапацкага.

абавязкова выдзяляўся адзін больш заможны, які і скупляў надзелы астатніх. Такім чынам парушалася роўнасць паміж былымі паплечнікамі. З гэтага моманту багацейшы больш займаўся асабістай гаспадаркай, чым ваенай справай, а бяднейшыя не маглі ажыццяўляць свае дзяржаўныя функцыі праста па беднасці. Ды і што ім было абараніць, калі надзелы свае яны прадалі.

Канапацкія трапілі ў лік больш заможных. Яны разам з Раецкімі спачатку прадалі свой надзел у сяле Дамброва і купілі маёнтак Шчытаміржыцы пад Браславам. У ім яны пражылі больш за стагоддзе, а ў 1773 годзе выкупілі надзел Раецкіх. Аб гэтым сведчыць шэраг завяшчанняў, якія пачынаюцца з Сулеймана сына Абрагама і прыпыняюцца на Аляксандры, які ў 1774 годзе прадаў Шчытаміржыцы Івану Чачоту за 20000 злотых – даволі значную суму грошай. Сляды сыноў Аляксандра мы знаходзім у Смілавічах.

Лёс перных Хасяневічаў быў іншым. Ужо Газей Хасяневіч (родапачынальнік) саступіў сваю частку ў надзеле Асановічу за грошы. Гэта адбылося ў 1685 годзе. З гэтай падзеі звязаны адзін цікавы момант. Газей памёр, не паспейшы атрымаць грошы за зямлю. Асановіч жа адказаўся выплючваць іх яго сыну Хазею. Разбор гэтай справы ў судзе ішоў на працягу некалькіх год. Асановіч меў добрыя адносіны з некаторымі татарскімі княззямі, якія спрабавалі абараніць яго інтарэсы на судзе. Але ўсё ж такі Хазею ўдалося атрымаць належачыя яму па спадчыне грошы. Відавочна, што адносіны паміж татарамі

нельга назваць добразычлівымі. Т.ч. спробы ўсталяваць роўнасць у іх асяроддзі не мелі поспеху. Трэба, безумоўна, адзначыць, што віної гэтаму былі не найкія этнічныя якасці татар, а тыя адносіны, якія панавалі ў грамадстве Рэчы Паспалітай.

Сын Хазея, Мустафа, неаднаразова ўпамінаецца ў дакументах. У 1697 годзе ён атрымаў у заклад ад Юрэвічаў маёнтак Вайтнайшчына за 60 літоўскіх грошай. У 1700 годзе Мустафа ўжо сам перазакладвае гэты маёнтак шляхцічу Вяржбіцкаму. К гэтаму часу Хасяневічы пераўтварыліся ў дробных землекарысцтвальнякаў, якія неаднаразова мянялі месца жыхарства. У рэчице рэшт яны трапляюць у Мінск. У Мінску з'явіўся ўжо сам Мустафа.

Жыццё ў горадзе мала чым адрознівалася ад вясковага. Гараджане, як і вяскоўцы, займаліся земліробствам, але значны час удзялялі рамёствам. Татары, як вядома, былі добрымі рамеснікамі, а таму Хасяневічы лёгка прыжыліся ў Мінску. Але 6 з ліку ўнукаў Мустафы пераехалі з Мінска ў Смілавічы. Гэта адбылося на мяжы XVIII-XIX стст. Першыяд гэты ў жыцці смілавіцкіх татар быў першыядам вызначэння. На той момант становішча і Канапацкіх, і Хасяневічаў стала амаль аднолькавым: яны стравілі асабістыя землеўладанні і жылі альбо за кошт рамяства, альбо зямельнай арэнды. Першыядам вызначэння гэты час можна назваць таму, што адбылося раздзяленне родаў па месцы аседласці і больш ні Хасяневічы, ні Канапацкія яго не змянялі. Хасяневічы жылі ў Мінску і Смілавічах, а Канапацкія – у Смілавічах і Навагрудку (туды з'ехаў адзін з сыноў Аляксандра). Там яны існуоўць і па сённяшні дзень.

Нас жа цікавіць, перш за ўсё, жыццё татар смілавіцкіх.

Смілавічы ўяўлялі сабой невялікае мястечка з нязначным уздоўнем развіція рамяства і гандлю. На пачатку XIX ст. значную колькасць яго насельніцтва складалі татары і ўйрэ. Канапацкія і Хасяневічы арэндавалі зямельныя ўчасткі ў мясцовага пана Манюшкі. Умовы для вядзення гаспадаркі ў іх былі нядрэннымі, бо яны, як шляхта, не аблагаліся падаткамі.

Гэты першыяд вызначаецца і тым, што ішоў ён пад эгідай новай дзяржавы – Расейскай імперый. Адносіны да літоўскіх татар былі дастаткова лагоднымі. Татары адказвалі тым жа. Аб гэтым сведчыць стварэнне ў 1797 годзе Літоўска-татарскага палка, у які татары запісваліся з вялікім жаданнем. Ваенная служба ў той момант была адзінм сродкам лабітца лепшага жыцця і зрабіць кар'еру. Іншымі словамі, для літоўскіх татар у той час вайсковая служба стала адзінай лесвінай на верх грамадства. Гэту лесвіну выкарыстаў адзін з сыноў Аляксандра Канапацкага Асан. У 1797 годзе, адразу пасля стварэння Літоўска-татарскага палка, ён запісаўся туды “таварышам” і праслужыў 20 год (да 1817 г.). Ён прымаў удзел у Айчыннай вайне 1812 г. і ў бітве пад Гаралечнам атрымаў знак

ордэна Аўгуста. У адстаўку ён выйшаў у званні паручніка і атрымаў за службу маёнтак Паджукаўка пад Мінскам з трымя сем'ямі сялян.

Становішча ж братоў Асана, што жылі ў Смілавічах, ніяк не змянілася.

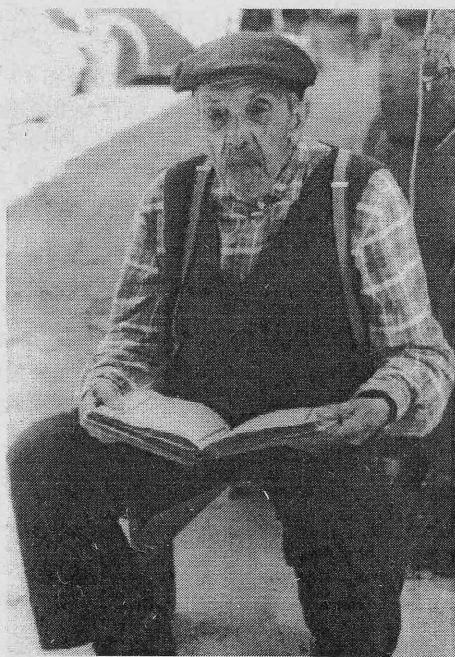
Змены адбыліся толькі ў 30-х гадах XIX ст., калі ў выніку агульнага эканамічнага кryзісу гаспадаркі Расейскай імперыі ўзровень жыцця Канапацкіх і Хасяневічаў рэзка знізіўся. Галоўным чынам ад простых сялян яны адрозніваліся толькі сваімі саслоўнымі правамі. Удакладнім, у чым жа яны заключаліся. Па-першае, як я ўжо адзначаў, татары не ўключаліся ў падатковыя спісы, а значыць не плацілі падушны падатак. Па-другое, для іх дзейнічалі асобныя юрыдычныя нормы адказнісці за свае ўчынкі, зразумела, даволі лёгкія. У-трэціх, дзяржава абараняла іх годнасць дваран. Як мы бачым, права даволі значныя. Але на татар распаўсюджвалася адно сур'ёзнае амежаванне і яны не мелі доступу да ўлады і былі пазбаўлены палітычных правоў. Гэта амежаванне існавала ў Расейскай імперіі як і ў Рэчы Паспалітай.

Прычынай тут быў Іслам. Ён дайшоў да разглядаемага часу амаль што без змяненняў: татары цвёрда захоўвалі свою веру. І гэта пры тым, што пераход у хрысціянства даваўмагчымасць не праста палепшыць сваё жыццё, а нават трапіць у склад палітычнай эліты. Так вядома, што знакамітыя князі Глінскія мелі татарскія карані і, перайшоўшы ў хрысціянства, далучыліся да ліку буйных магнатоў.

Відавочна, што гэта амежаванне палітычных правоў у многім і стала прычинай дрэннага становішча літоўскіх татар. Канапацкія і Хасяневічы тут не выключэнне.

Наступнай значнай падзеяй у жыцці гэтых родаў стала вызначэнне іх падождання па загаду Сената 6 сакавіка 1819 года. Мэтай гэтага загаду было праверыць права татарскіх родаў усходніх губерній на дваранства. Галоўным крытэрыем яго зацвярджэння было валоданне продкамі зямлём. Акрамя таго, трэба было прадставіць генеалагічнае дрэва, па якім вызначыць родапачынальніка.

У 1823 годзе адбыўся опіс дваранскіх сем'яў – таксама важная падзея, бо опісы гэтых праводзіліся перыядычна і ўлічвалі ўсіх новонароджаных у гэтых сем'ях. Паўстанне 1830-1831 гг. на тэрыторыі былога Рэчы Паспалітай, у якім дробнае дваранства прымала самы актыўны ўдзел, выклікала пасля яго падаўлення шэраг мер па кантролю за гэтым саслоўем з боку дзяржавы. Так, напрыклад, у 1833 годзе з мэтай уладасцілішы контроль за дваранствам уводзіцца практика выдачы метрык дзецим мужчынскага полу, народжаным ад законнага браку. Метрыкі выдаваў і реєстраваў мула. Акрамя гэтага зноў праходзіць шэраг праверак дваранства для некаторых родаў. Так, у 1840 годзе Герольдыя

Мустафа Асановіч.

ў выніку праверак дакументаў Хасяневічаў палічыла іх недастатковымі для зацвярдження дваранства. І гэта нягледзячы на вынікі опісу 1823 года.

Таксама быт пашыраны выпадкі адмаўлення ў дваранскіх правах асобным людзям, якія альбо страчвалі свае дакументы, альбо не быт ў свой час зарэгістраваны ў мячыці сваім бацькамі. Дарэчы, да такіх выпадкаў мы яшчэ вернемся.

Тым часам агульнадзяржаўны крызіс першай паловы XIX ст. набіраў моц. Яго эканамічныя праівы вельмі моцна ўдарылі па Канапацкіх і Хасяневічах. У спраўах Мінскага Дваранскага сходу 29 мая 1852 года адзначаецца, што Канапацкія не могуць зрабіць перавод дакументаў на гербавай палеры “по совершенной бедности”. Але крызіс гэты не абмяжоўваўся толькі эканамічным пагаршэннем жыцця. У 60-х гадах XIX ст. праходзіць шэраг спраў аб злачынствах у асяроддзі смілавіцкіх татар. Па адной з такіх спраў праходзілі Сцяпан і Мустафа Палтаржыцкія, Адам Асановіч і Іосіф Хасяневіч, якія пабілі Аміню Палтаржыцкую. Прыхым усе парушальнікі ссылаліся на сваё дваранскае паходжанне і непадсуднасць.

Мяр'ема Асановіч з праўнукам.

Асобае месца, мне здаецца, займае некалькі спраў аб крадзяжы і канакрадстве, учыненая Канапацкім і Хасяневічамі. Цікава тое, што яны хоць і наслідзілі гэтыя прозвішчы па дакументах, да гэтых родаў не належалі. Хутчэй за ёсё гэта быт ўсё ж прадстаўнікі гэтых сем'яў, якія самі, альбо іх продкі страцілі дваранства. Уявіце сабе, што страсті ўзы ў гэтым беспадатковы статус, яны апынуліся ў сапраўднай беднасці, бо гэта быт часы мацнейшага крызісу. Ці маглі яны, ведаўшыя аб сваім дваранстве і выхаваныя на гэтым, трываць у такім становішчы? Ну безумоўна, не. І яны знайшлі выйсце ў крадзяжы. Гэта была і спроба выправіць сваё становішча, і своеасаблівая помста той дзяржаве, якая пазбавіла іх спадчынных правоў.

Рэформа 1861 года (адмена прыгонніцтва) напрамую ніяк не паўплывала на становішча літоўскіх татар: прыгоннымі яны практычна не быт, а зямлю як арандавалі ў памешчыкаў, так і прадаўжалі арандаваць. Уздзеянне гэтай рэформы было ўскосным і вельмі значным, тым не менш, для лёсаў многіх беларускіх татар. Справа тут у тым, што пасля 1861 года ў Расіі адкрыліся магчымасці для развіцця капіталізму. Адбываліся змены як у эканамічным жыцці, так

Соф'я Канапацкая.

і ў структуры дзяржаўнага кіравання. Яно значна пашырылася і запатрабавала новыя кадры. Пайшоў працэс узмацнення і павелічэння чыноўніцкай бюракраты. Трапіла ў яе склад у асноўным дробнае дваранства. Стaўшы чыноўнікам, можна было зрабіць добрую кар'еру і значна палепшыць узровень жыцця. Так з'явілася новая лесвіца наверх.

Амурат Канапацкі паступіў у Міnsкае Губернскае праўленне. Там ён прайшоў шлях ад простага справавытворцы да тытулярнага саветніка. Ён здолеў набыць памесце Марцібелішкі недалёка ад Смілавіч. Свойго сына Гасана ён уладкаваў у гімназію. Міnsкая галіна Хасяневічай таксама дала шмат чыноўнікаў.

Такое палажэнне мела месца аж да 1917 года, калі Каstryчніцкая рэвалюцый здолела разбурыць усе існуючыя структуры грамадства.

Менавіта т.ч. складваўся лёс гэтых ролей смілавіцкіх татар на праянгу амаль трох стагоддзяў. Разгляд гэтага доўгага шляху дае шэраг падстаў для пэўных выснов.

Безумоўна, трэба адзначыць, што татарам удалося стаць арганічнай часткай грамадства спачатку Вялікага княства, а потым і Рэчы Паспалітай і Расейс-

кай імперыі, не страціўши пры гэтым асабістага аблічча. Гісторыя гэтага народа прадстаўляе цікавасць, як мне здаецца, не толькі для этнографіі, а для гісторыі ў цэлым. Сапраўды, нельга не задацца пытаннем, як такі не вельмі шматлікі народ здолеў на праянгу 6 стагоддзяў стрымліваць этнічны напор славянскага суперэтнасу? На падставе гэтай працы, я лічу, што на тое мелася некалькі прычын.

Па-першае, этнічная сіла літоўскіх татар, якая галоўным чынам прайвілася ў іх вернасці Ісламу. Па-другое, зацікаўленасць славян у некаторых здольнасцях татар (напрыклад, да ваеннай справы, да рамёстваў і г.д.). У-трэціх, адносіны татар да славян: успрыманне многіх звычак, адданасць агульным мэтам пры захаванні галоўных асаблівасцей сваёй культуры і светапогляду. І ў- чацвёртых, унікальны сацыяльны і эканамічны, палітычны статусы, якія спрыялі стабільнасці ў адносінах паміж славянамі і татарамі.

Смілавіцкія татары, разгледжаныя ў гэтай працы, з'яўляліся тыповымі прадстаўнікамі свайго народа. А таму, дзякуючы гэтаму, далі магчымасць заглянуць у мінулае літоўскіх татар і атаясаміць яго з канкрэтнымі людзьмі і жыццёвымі шляхамі.

Гісторыя літоўскіх татар надзвычай нераспрацавана. Выкарыстанне нават такога невялікага кола крыніц дало магчымасць скласці пэўнае ўjяўленне аб адным з перыядоў гэтай гісторыі. Перспектыву тут шмат. Я б жадаў, каб мэтай гісторыі беларускіх татар стала аднаўленне сапраўднага образа нашых предкаў ва ўсёй яго паўнаце. Задача гэта досьць складаная. І мне здаецца, што выканана яна будзе толькі тады, калі ў мінульым мы ўбачым сапраўднага жывога чалавека, а не шэраг бязлікіх фактаў і гістарычных помнікаў. А для гэтага трэба працаваць.

А. Курыла.

***

СЫН ОБ ОТЦЕ

В многовековых, трудно охватываемых знаниями польско-белорусских связях на каждом поле совместного проживания славянских народов нашёлся эпизод этого столетия, который вошёл в семейную традицию автора статьи. Прежде, чем опишу этот эпизод, хочу признаться: ничто, что находится на окраине (на отдалении), не чуждо для меня, наоборот, очень дорого!

Таким высказыванием хочу показать, почему так сердечно охватываю внутренним миром пространство, на котором проживают вот уже 600 лет мои мусульманские единоверцы татарского происхождения, и как считают они его (пространство) своим по своему духовному ощущению.

Ничего не значат границы государств, в которых проживают татарские исследователи Ислама. Общие исторические судьбы, особенно кровные связи, объединяющие нас с Польшей, Беларусью и Литвой, делают мне близкими эти страны. Таким образом, в моём сознании существует какая-то частичка старой Речи Посполитой и это не только обоих народов.

А в чём же суть эпизода?

Семейные документы показывают, как переплетаются в который-то раз судьбы поляков и белорусов, а в данном случае – в начале текущего столетия.

Наш отец, родом из Минска, Хасан Канапацкий, связался с белорусским движением за независимость в начале текущего века. В перерывах во время учёбы в Артиллерийской школе им. Константина в Петербурге, которую окончил в 1897 г., находясь у родителей на ул. Малая Татарская, постепенно сближался с этим движением. Тогда не были чуждыми и польские идеи свободы на Беларуси, имевшие свои корни в прежних общих восстаниях, в которых истекали кровью лучшие представители обоих народов. Из воспоминаний отца помню, что он в 1919 г. бывал на квартире Янки Купалы, а это за год до развертывания деятельности по формированию белорусских отрядов. А произошло это на основе декрета от 22 октября 1919 г., подписанного будущим маршалом Речи Посполитой Юзефом Пилсудским. Этот документ констатировал: "Полковника Хасана Канапацкого, предложенного мне Белорусской Военной Комиссией, назначаю командующим Белорусской армией. Местом формирования Белорусской армии определяю Слоним. С целью организации и проведения подготовительной работы назначаю Белорусскую Военную

Комиссию, которая по согласованию с Комиссариатом Восточных Земель и КОГ (Командованием Округа Гродно) будет организовывать Белорусскую армию..."

Следует подчеркнуть, что главным образом благодаря Янке Купале были выработаны проекты национальных и военных символов, которые тогда находили применение в условиях рождающейся независимости этого народа. Отец с огромным уважением сохранял некоторые символы, отрезки обмундирования, ценные фотографии, вырезки публикаций. Всё это сохранилось и по сегодняшний день, но впервые этим наследием отца занялась д-р Елена Глоговская, политолог Гданьского университета, автор пионерских (первых, впервые опубликованных), основательно обработанных о том эпизоде публикаций, например в "Белорусских исторических тетрадях", издаваемых Белорусским историческим обществом в Белостоке. А в сентябре прошлого года на нашей квартире в Сопоте была открыта экспозиция вещей отца в связи с "Летними днями Белорусистики", организованными "Беларускай Хаткай". Во всём этом мероприятии участвовали гости из Гродно, Вильнюса и из нескольких университетских центров Польши.

Возвращаясь к минским годам отца (он тогда был в ранге полковника и командовал в Первой мировой войне против Германии 69-й Бригадой полевой артиллерии) припоминаю, что отец включался в деятельность белорусской интеллигенции, входившей в общество "Беларуская Хатка". Именно здесь расцветала театральная жизнь, здесь любители белорусской народной сцены ставили спектакли Я. Купалы. И отец вносил определённый вклад в это дело, а в межвоенный период, в Вильне, был вице-председателем Совета Старейшин Белорусского музыкально-драматического кружка. Сохранилась визитка отца, подтверждающая его эту общественную позицию, там же записано, что одновременно он выполняет обязанность секретаря Белорусского Общественного Собрания. Кстати, можно отметить, что отец принадлежал к группе людей, идейно предрасположенной к Речи Посполитой и, как он говорил, Купала с этим движением был солидарен.

Читатель уже сможет сориентироваться, какой климат господствовал в нашей виленской межвоенной квартире Елены и Хасана Канапацких. Добавлю ещё, что отцу не были чужими дела возрождающегося после Первой мировой войны Литовского государства. Оказывается, по его воспоминаниям, он участвовал в создании теоретических основ артиллерии этой страны. Сохранился оригинал документа, изданного Министерством Внутренних Дел Литвы в 1921 г. в тогдашней столице Каунасе, извещающий, что отец был членом так называемой Литовской Восточной Комиссии.

Подобные судьбы многих татар были на этих землях, и их сердца были связаны с этими землями. В своей деятельности в различных сферах жизни они были объединительной цепочкой между Польшей, Беларусью и Литвой. Мое му народу были чужды антагонизмы, дающие знать о себе иногда между этими народами и иногда существенно подпитываемые чуждыми силами и даже инспирированные специально. Это уже совершенно другая тема...

Не удивительно, что после последней войны мне тоже пришлось включиться в белорусское движение в Польше. Напомню только, что работал я в белорусскоязычном журнале "Нива", издаваемом в Белостоке. На страницах журнала я представлял малоизвестные или совершенно новые материалы о работе польско-белорусских культурных связей, особенно литературных. Однажды я получил большое удовлетворение, когда профессор Адам Мальдис сказал, что некоторые мои публикации рекомендуются студентам белорусской филологии в качестве дополнительной литературы. Можно добавить, что когда в 60-х годах я провёл интервью с шурином Янки Купалы, братом тёти Влади, Винцентом Станкевичем в Люблине, то с волнением слушал его воспоминания о нашем отце. Все ведь встречались в 1919 г. в семейном кругу на улице Казарменной в Минске (ulica Koszarska – koszary (pol.) – казармы). В.Станкевич дополнил мои знания о том времени в жизни молодой минской интелигенции.

Я поделился с читателем, главным образом, военным эпизодом в деятельности отца. Этот период был коротким, не получилось особых достижений, тем более, что дальнейший ход событий, известный нам из истории обоих народов, уничтожил те высокие намерения.

Матвей Канапацкий
(Из квартальника "Magazyn Polski",
перевод И.Александровича).

***

ЗАСЛУЖАНАМУ РАБОТНІКУ С.Х. АЛЕКСАНДРОВІЧУ ПАКУЛЬ ШТО ТОЛЬКІ... ГАНАРОВЫ ЛІТАРАТУРНЫ ПОМНІК

...Ад аднаго добра галавека
 ўжо ўесь свет робіцца лепшым.

Мікалай Гарын-Міхайлоўскі,
 рускі пісьменнік.

Асабіста я не ведаў беларускага пісьменніка, літаратуразнаўцы, краязнаўцы, педагога, доктара філалагічных навук, прафесара, заслужанага работніка культуры, герайчнага і мужнага (аб гэтым гаворыць і ордэн Славы, якім ён узнагароджаны), святога чалавёка і патрыёта Бацькаўшчыны Сцяпана Хусейнавіча Александровіча, а вось так адбылося, што яго кніга "Тут зямля такая" (Мінск, "Народная асвета", 1974) прайшла разам са мною такія вайсковыя гарнізоны як Уруччанская, што пад Мінском, Кяхцінскі (Бурація), Улётгайскі, Дугаўскі, Арэйскі (Чыцінская вобласць), Васільеўскі (Амурская вобласць), Дангузскі (Арэнбургская вобласць), Слуцкі і на сёння аbstалявалася ў Баранавічах. Яна і сёня з'яўляецца май настольным і каштоўным набыткам, які толіць маю смачу ў пазнанні праўды нашай гісторыі, культуры, літаратуры...

Імя Сцяпана Александровіча на беларускім зорным небасхіле – асаблівае, зіхатлівае, магнетычнае... Ён пакінуў пасля сябе ўнушальную спадчыну, а яшчэ мноства вучняў... Ён уклёў сваю залатую і ўнікальную цагліну, дык аб чым гавару, неабсяжны небасхіл іх у падмурку нашай баатай, негазнанай і знявечанай культуры, і меў вялікую любоў, пашану і прызнанне сярод адраджэнцаў нашай Бацькаўшчыны. Нездарма Сцяпана Хусейнавіча лічаны лепшым, верным і надзеіным сынам двух народаў – беларускага і беларускіх татараў. Александровіч валодаў вялікім дарам і талентам прывабліваць да сябе праца-любівых і рутлівых людзей, ён не любіў трутняў, прыстасаванцаў, асабліва здраднікаў роднай культуры, гісторыі, літаратуры, мовы. Апошняя яго страшэнна ненавідзелі, але такім быў крынічна чыстым, сумленным, яркім, адметным, самабытным, арыгінальным, унікальным Сцяпан Хусейнавіч, працалюбам, што яны, нават такі жорсткі чалавек, як сумнавядомы Лайрэній Абэцэдарскі, так і не змаглі скарыць яго.

Значэнне імені Александровіча, яго заслугі ва ўхвалу Бацькаўшчыны, мне так здаецца, з кожным годам будуть узрастаць, на яго яскравым прыкладзе беззапетнага служэння людзям, краіне будзе навучацца ўесь беларускі на-

род, а дзяржава разам з яго вучнямі і яго супляменнікамі – беларускімі татарамі – выдастъ урэшце рэшт Пойны Збор Твораў Падзвіжніка, усталое ў яго родным Капылі і ў Менску бронзавыя бюсты, а легшыя і прыгажайшыя вуліцы, скверы і плошчы будуць названы яго іменем...

Напрыканцы 1991 г. ў Доме пісьменнікаў (Фрунзе, 5) адбылося мерапрыемства, прысвачанае 70-годдзю са дня нараджэння Сцяпана Хусейнавіча. Гэта была ініцыятыва Згуртавання татараў-мусульман “Аль-Кітаб” на Беларусі. У малую залу тады сабраліся беларускія татары, пісьменнікі, сябры і паплечнікі, вучні Александровіча, а 19 снежня 1996 г. ў Дзяржаўным Літаратурна-мемарыяльным музеі Якуба Коласа (дырэктор Зінаіда Мікалаеўна Камароўская) адбылася навукова-практычная канферэнцыя, прысвачаная 75-м угодкам С.Х.Александровіча.

Вынікам гэтага пасяджэння стаў бліскучы друкаваны твор пад зялёной вокладкай – “Навукова-практычная канферэнцыя, прысвачаная 75-м угодкам Сцяпана Хусейнавіча Александровіча, (1921-1986). Матэрыялы канферэнцыі” (Мінск, 1998), які мае 152 старонкі.

Рэдакцыю гэтага ўнікальнага зборніка ажыццяўлі лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларускай ССР, выдатнейшы энцыклапедыст, адказны рэдактар квартальніка “Байрам. Татары на зямлі Беларусі” Якуб (Якаў) Адамавіч Якубоўскі, руліўшы грамадскі і рэлігійны дзеяч, вучоны і педагог, кандыдат гістарычных навук Ібрагім Барысавіч Канапацкі, які ўсемагутны талент сваёй арганізацарской справы шчодра аддае людзям.

Выданне здзейснена пад патранажам Дзяржаўнага Камітэта па спраўах рэлігій і нацыянальнасцей РБ, Дзяржаўнага Літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа, рэспубліканскага Цэнтра нацыянальных культур, Беларускага рэспубліканскага фонда фундаментальных даследаванняў, Беларускага згуртавання татараў-мусульман “Аль-Кітаб”, Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання ў Рэспубліцы Беларусь. А сама канферэнцыя праходзіла яшчэ пад эгідай Міністэрства культуры РБ і Згуртавання наваградцаў свету.

У кнізе ніводнага выпадковага чалавека, усе яго любілі, цанілі, знаходзіліся пад яго цудадзейным магнетычным уплывам, сваю вялікую і шчырую незгасальную памяць, павагу і любоў, энергію да гэтага Апостала яны ўражліва, ярка, шікава, павучальна і пазнавальна данеслі ў сваіх матэрыялах.

Зборнік пачынаецца са зместа, за ім ідзе партрэт Сцяпана Хусейнавіча і яго біографія, напрыканцы кнігі дадатак – гэта “Зварот ініцыятараў канферэнцыі”, сярод іх Алена Аўрынская, Анатоль Бэлы, Чэслаў Вайткевіч, Вінцук Вячорка, Тэрэза Голуб, Яўген Гучок, Эмануїл Йоффэ, Вольга Казлова, Зінаіда Камароўская, Аляксей Каўка, Лілія Коршун, Яўген Лецка, Алег Лойка, Леанід Лыч, Адам

Мильдзіс, Віктар Мацюшэнка, Віктар Мінько, Аляксей Рагуля, Іван Саламеўіч, Віталь Скарабан, Ганна Сурмач, Анатоль Сарокін, Алена Трусава, Леанід Харкевіч, Іван Цішчанка, Таццяна Якубоўская, Язэп Янушкевіч, “Родныя мясціны Сцяпана Александровіча”, падрыхтоўку іх зрабіў Якуб Адамавіч Якубоўскі, “Бібліяграфія”, зробленая з вялікім мастацтвам, густам і професійным майстэрствам Г.І.Рэут, нататкі “Што застаецца ў маёй памяці пра 75-ы ўгодкі нараджэння Сцяпана Александровіча”, якія заканчваюцца словамі: “Вельмі пашчасціла Сцяпану Хусейнавічу, што яму ў жыцці трапілася Марыя Лукінічна. На канферэнцыі выступілі з дакладамі і прамовамі паважаныя ў Беларусі людзі, шы хораша гаварылі пра шчырага патрыёта Радзімы, пра сям'ю Сцяпана. Вельмі хораша гаварыла Марыя Лукінічна, многія падумалі, што не дзіва было тое, чаму так плённа працаў пісьменнік, бо спрыяла яму, была добрым дарадчыкам такая абаильная і разумная жанчына: Мы можам быць задаволены, што глён працы Сцяпана Александровіча – гэта вынік прыродных даных, таленту, працаўітасці і разумення добраі і разумнай сяброўкі жыцця”. Яны належань нябожчыку Якубу Адамавічу Якубоўскуму, які так і не змог пабачыць адзін са сваіх шматлікіх і шматгранных твораў – гэту друкаваную працу. А завяршае гэты зборнік “Генеалагічнае дрэва роду Александровіча”.

Першым сярод матэрыялаў ідзе “Уступнае слова”, якое зрабіў па даручэнню Беларускага згуртавання татараў-мусульман “Аль-Кітаб” Ібрагім Барысавіч Канапацкі. Шчыра скажу, што мяне вельмі ўскальхнулі-захвалявалі яго радкі: “Няхай жа ва ўсіх галінах практичнай, навуковай, культуралагічнай дзейнасці знайдзенца свой першы, няхай яго ведаюць усе татары Беларусі, калі гэтага чалавека прызнаюць нечага вартым нашы добрая сябры – свядомыя беларусы”.

Мудрыя народны пісьменнік Янка Брыль і народны пээт Ніл Гілевіч прысвяцілі Сцяпану Хусейнавічу свае “Вобраз і сімвал” і “Яго слова, як і памяць аб ім, жыве”, а муфтэй беларускіх мусульман І.М.Александровіч – “Нашия карані”.

Аўтар гэтых радкоў напісаў артыкул “Сцяпан Александровіч і Баранавічы”, ігэта пра дзівоснае ўражанне ад яго літаратурнай спадчыны, а найбольш пра красамоўны краязнаўчы матэрыял “Баранавічы”, надрукаваны ім у часопісе “Беларусь” (№ 12, 1953 г.). “... ствараецца такое ўражанне, што артыкул “Баранавічы” менавіта пісаў чалавек, які нарадзіўся, рос, вучыўся і будаваў гэтыя сямі горад. І пачынаецца ён любоўна, з добрым веданнем яго легішых кроکаў жыцця: “Сасновы бор сярод пясчанай раўнінай мясцовасці, невялікі драўляны маёнтак з гаспадарчымі пабудовамі, старая збуцвелая карчма пры тракце з Нясвіжем ў Новую Мыш... вось што было сто гадоў таму назад на тым месцы, дзе заходзіцца сёння Баранавічы”.

Журналістка – знакамітая Ірына Крэнь – зрабіла шмат сваіх унёскаў у пра-
паганду культуры неаддзельнай і саставной часткі Беларусі – татарскага наро-
да, свой матэрыйял, прысвечаны Сцяпану Хусейнавічу, яна назвала праста і пра-
ма “Сын двух брацкіх народаў”: “Памёр Сцяпан Хусейнавіч 1 траўня 1986 г., заў-
часна. Прафесар Леанід Лыч у сваім артыкуле “Татарскі класік беларускага на-
рода” сказаў пра яго так: “Беларускі пісьменнік татарскага паходжання па
крыўі належыць да татарскай нацыі, а па зместу, характару сваёй дзеянасці –
да беларускай. Гэта ў поўным сэнсе слова, сын двух народаў”.

Л.В.Камароўская, старшы навуковы супрацоўнік Дзяржаўнага Літаратурна-
мемарыяльнага музея Якуба Коласа ажыццяўля адну з высакародных мэт, якая
была ў цэнтры ўагі Сцяпана Хусейнавіча, – гэта “Праблема гуманізму і мараль-
насці ў творах С.Х.Александровіча “Далёкія зарніцы” і “На шырокі прастор”.

Доктар гістарычных навук, вядомы вядучы навуковы супрацоўнік Інстыту-
та гісторыі АНБ Л.М.Лыч – гэта сапраўдны і незгасальны свяцільнік пазнання
амаль кожнага руспіўца Беларусі – даў выключна глыбокая і павучальнае да-
следаванне: “Газета “Наша ніва” у творах Сцяпана Александровіча”. Леанід
Міхайлавіч падкрэслівае: “Нельга астрэчваць і самую агульную харктарысты-
ку Сцяпанам Александровічам “Нашай нівы”: яна “была тым выданнем, у якіх
найбольш ярка і вобразна адлюстравалася складана і супярэчліва грамадска-
палітычнае жыццё Беларусі, была тым цэнтрам, вакол якога груповаліся асноў-
ныя творчыя сілы нашага народа”.

“Тое, что помніцца” – гэта слоўная жамчужына належыць доктару філа-
лагічных навук, старшаму навуковаму супрацоўніку Інстытута мастацтвазнаў-
ства А.С.Лісу.

Літаратар Я.А.Кімель даследаваў творчасць С.Х.Александровіча ў напрам-
ку яго дасягненняў як гісторыка, а выдавец і паэт Я.С.Гучок уклаў сваё “Слова-
устпамін пра Сцяпана Александровіча”.

Непараўнальны А.П.Грыцкевіч, доктар гістарычных навук, загадчык кафед-
ры Беларускага ўніверсітэта культуры, прафесар, пайшоў углыб стагоддзяў і
прапанаваў матэрыйял “Татарскія паселішчы ў Слуцкім і Капыльскім княстве ў
XVI – XVII ст.ст.”.

Неаднаразова мне прыходзілася здалля бачыць, чуць, а яшчэ чытаць у
кнігах доктара філалагічных навук з Інстытута сусветнай літаратуры імя А.М.-
Горкага з Масквы А.К.Каўку, у майі шматлюднай бібліятэцы ёсьць шмат цікава-
га з яго твораў. Ён дае свой хвалюочы філософскі раздум “Слова ў часе і прас-
торы”, а пачынае ён яго так: “Кожны новы этап беларускага адраджэння вяс-
туте свае ідэі, вылучае новых падзвіжнікаў, наколькі служэнне беларушчыне ў
Беларусі ці не скрозь было і застаецца подзвігам. У свой час Вядзьмак Лыса-

горскі ў знакамітай паэмэ дасціпна, адпаведна законам бурлескнага жанру, а
па сутнасці і адекватна вызначыў месца і ролю ў нашай славеснасці гэтага ня-
стомнага шукальніка-адкрыўальніка духоўных скарбаў. Яшчэ пры жыцці твор-
цы ў асяроддзі ягоных вучняў, маладзейшых калег нарадзілася і прыжылося
высокое азначэнне “школа Александровіча”.

Што ні гаварыце, а “школа Александровіча” можа і не мае дасюль афіцый-
най шыльды, але яна дзейсна жыве, працуе і плодна дае свае ўраджаі. І мушу
і поўнасцю пагадзіца з А.К.Каўку: “І ў гэтым сэнсе культурная спадчына Та-
тарына-Беларусіна Сцяпана, сына Хусейнавага будзе доўга-доўга слугаваць
прасвягленню чалавека і міжчалавечых адносін – дзеля Праўды, Міласэрнасці,
Хараства”.

Кандыдат філалагічных навук, загадчык аддзела навукова-даследчага
Інстытута дакументазнаўства іархінай справы Я.І.Янушкевіч сваё выступлен-
не называў так: “Самы лепшы помнік пісьменніку – выданне і перавыданне яго
твораў... Сцяпан Хусейнавіч – тэкстолаг і выдавец”.

Прафесар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, лаўрэат Дзяржаўнай
прэміі краіны Дз.Я.Бугаёў адгукнуўся даследаваннем “Выдатны літаратуразнаў-
ца, талковы крытык”, а даследчык Л.П.Мірачыцкі “Будзіцель. Творца. Адр-
джэнец”.

Справядліва доктара філалагічных навук, галоўнага навуковага супрацоўні-
ка Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Г.В.Кісялёва называюць у поўным
сенсе слова крыміналістам літаратурнай даследчыцкай справы. У сваёй працы
ён узнёсла гаворыць – гэта ў “С.Александровіч – даследчык беларускай літа-
ратуры XIX ст.”: “Абсягі творчых зацікаўленняў Сцяпана Александровіча былі
надзвычай шырокі. Коласазнаўства, купалазнаўства, жыццёвы і творчы шлях
Кузьмы Чорнага і Цішкі Гартнага, сувязі беларускай літаратуры з літаратурамі
іншых народаў, станаўленне нацыянальнага друку і многае-многае іншае.
Вялікі ўклад ён зрабіў у вывучэнне беларускай літаратуры XIX ст.”.

Паэт, заслужаны дзеяч культуры Беларусі М.Я.Аўрамчык у сваіх словамах
“Слаўны сын татарскага народа” значна дапаўніе сваіх папярэднікаў. Ён гаво-
рыць: “Я ганаруся блізкасцю і сяброўствам са Сцяпанам Александровічам”.

З прамяністай прамовы доктара хімічных навук, вядомага навуковага супрацоў-
ніка Інстытута агульнай і неарганічнай хіміі Х.М.Александровіча “С.Х.Александрові-
чы – достойный представітель татарскага меншинства” вельмі пачіціва выдзяля-
юцца такія радкі: “Степан Хусейновіч быў достойным представітелем малой слав-
янно-іязычнай этнографіческай группы беларуско-литовскіх татар...”.

Доктар гістарычных навук, прафесар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэ-
та імя М.Танка Э.Р.Іофе прысвяціў сваё выступленне тэме, як Сцяпан Алексан-

дровіч даследаваў творчасць Змітрака Бядулі. Як удзельніку шматлікіх беларуска-татарскіх мерапрыемстваў, мне хочацца асабіста выдзеліць гэтага дакладчыка. Ён паставіны і нязменны даследчык узаемасувязі і ўзаемадачыненняй беларусаў, яўрэяў і татараў, іх брацкай культуры, літаратуры, гісторыі.

Э.Р.Іоффе знаходзіць у гэтым напрамку свою моц і сілы, энергію, ён падмацоўвае свае думкі і назіранні глыбокім прачытаннем, веданнем і ўпрыгожвае творчасці абодвух класікаў на беларускі народ, ён падкрэслівае: "Прадстаўляючы творчасць Змітрака Бядулі мільёнам беларускіх дзяцей, С.Александровіч пісаў: "У адным выпадку З.Бядуля – тонкі і назіральны мастак-пейзажыст, пад пяром якога ўсімі колерамі вясёлкі ззяе беларуская прырода. У другім выпадку З.Бядуля выступае дасціпным і ўдумлівым казачнікам. Пісьменнік умее будаваць казкі так, што ў іх ёсць вастрыня і зімальнасць, а таксама пэўная важная і глыбокая думка".

Даследаванне С.Х.Александровічам творчасці Змітрака Бядулі прадстаўляе сабой сур'ёзны ўклад у беларускую літаратуразнаўства.

"Влияние национально-культурного окружения Копыля на формирование творческой биографии С.Х.Александровича" – гэта назва даследавання І.П.Герасімавай, дырэктара адукатыўных праграм Ізраільскага культурна-інфармацыйнага цэнтра. Тут цікава даведацца пра асоб-творцаў, акрамя С.Х.Александровіча, і беларуса Ц.Гартнага, яўрэяў Мендзля Мойхер-Сфорыма, А.Паперна, Л.Клейнбарта.

А пісьменнік У.І.Содаль расказвае пра адзін з падарункаў, які, як заўсёдна, мог здатна рабіць С.Х.Александровічу.

Я перагортваю апошнюю старонку "Навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 75-м угодкам Сцяпана Хусейнавіча Александровіча..." і як бы працягваю вясці бяседу з ім, з яго сябрамі, паплечнікамі, вучнямі і проста добрымі людзьмі і перада мной паўстае Вялікі, Незлымны Чалавек, які на шматпакутнай зямлі Беларусі, на яе Літаратурнай, Навуковай, Моўнай, Педагагічнай, Культурна-Асветніцкай, Краязнаўчай і Іншых Раллях пакінуў Свядомы, Моцны, Глыбокі, Трывожача-Хвалюочы Боскі След, які так і застанецца на гэтай пакуль што расійскамоўнай тэрыторыі, падкрэсліўшы раз, тэрыторыі, бо на ёй пакуль што няма ні вуліцы, ні сквера, ні плошчы, ні помніка С.Х.Александровіча, але калі назавуць прамежкі паміж дамамі, усталіўшы Бронзавы Бюст Песняра – Беларускага татарына – то гэта ўжо будзе Святая Зямля Беларусі.

Міхась Маліноўскі

***

С. ГРАХОЎСКАМУ – 85

Гэты год – год 85-годдзя паэта зямлі беларускай – Сяргея Іванавіча Грахоўскага. Мы не маглі не павіншаваць юбіляра. І не толькі таму, што ў яго вачах, як піша ў адным са сваіх вершаў Сяргей Іванавіч, паэт Віталь Вольскі бачыць татарская рысы. Мы разам з тымі, хто вітае паэта, таму што ў яго вялікім сэрцы ёсць месца кожнаму жыхару яго любай Беларусі, а значыць і нам. Ён захоўвае ў сваій светлай памяці выявы мінскай мячэці і падтрымлівае наша імкненне да не ўзнаўлення.

Вечар С.І.Грахоўскага. С.І.Грахоўскага віншуюць І.Кананецкі і Р.Александровіч.
Колосаў дом, 1.10.1998 г.

Мы, група навучэнцаў педкаледжа, з вялікім задавальненнем прынялі за прашэнне Літаратурнага музея Якуба Коласа прыніць удзел ва ўрачыстасцях, прысвечаных С.Грахоўскаму. У Коласаў дом быў запрошаны сам паэт і яго блізкія сibры. Было сказана шмат шчырых, цёплых слоў у адрас паэта. Выступалі Генрых Даўгідовіч – рэдактар часопіса “Маладосьць” (ён і вёў вечарыну), Мікола Аўрамчык, які, па словах С.І.Грахоўскага, быў “пасляваенным першадрукаром” вершаў Сяргея Іванавіча. Ібрагім Канапацкі і Разалія Александровіч – татары па нацыянальнасці – выказалі свою глыбокую павагу да творчасці Сяргея Грахоўскага, ды і не дзіва: слухаючы іх мову, правільнную, мілагучную, можна было ўпэўніцца, што яны сапраўды паважаюць беларускі народ і шануюць нашу родную мову.

Шчыра віталі імянінніка Уладзімір Скарынкін – перакладчык, паэт, Міхась Пратасевіч – супрацоўнік Літаратурнага музея Петруся Броўкі, сын Якуба Коласа – доктар тэхнічных науک Міхась Міцкевіч, унучка Якуба Коласа Марыя Міцкевіч, выкладчыца нашага каледжа Валянціна Раманцэвіч. Прысутныя з замілаваннем слухалі вершы ў выкананні артысткі Марыі Захарэвіч і навучэнкі педкаледжа Наталлі Канац.

Добры падарунак Сяргею Іванавічу падрыхтавалі прадстаўнікі са Стайбцоўшчыны: вялікі каравай і цудоўны канцэрт.

Напрыканцы вечарыны слова ўзяў і сам С.І.Грахоўскі, прачытаў свае вершы, расказаў пра цікавыя выпадкі з жыцця.

**Вольга Бушмакіна,
навучэнка каледжа**

Стаяць дубровы ў жнівеньскай красе,
Дарогі – у ячменнай пацярусе.
Дубовы ліст, у жылках і ў расе,
Мне нагадаў абрыйсы Беларусі.

Яго мая кранаецца рука,
А ён нібыта выкананы з броні,
І жылка кожная дубовага лістка
Злілася з кожнай жылкай на далоні.

С.Грахоўскі. Дубовы ліст.

ДУБОВЫ ЛІСТ

Дубовы лісток – маленькая далонька дуба, маленькае адлюстраванне жыцця магутнага дрэва. Дубовы ліст нагадвае сваімі абрыйсамі Беларусь, жыццё Сяргея Грахоўскага – адлюстроўвае жыццё Беларусі. Па лініях жыцця гэтага паважанага чалавека можна прачыгтаць жыццё Беларусі, прасачыць лёс людзей, якія былі “душой, як ланцугом, прыкуты да Беларускага зямлі...” Але існуюць рэжымы, іх стваральнікі, ахойнікі і служкі, якія ў повязі чалавека з роднай зямлём бачаць не біспеку для свайго спакою. І тады арганізоўваючы разнастайныя перасяленні, у большасці прымусовыя, тады лісткі жывымі зрываюць з дрэва, раскідваюць іх у розныя бакі, а пасля чакаюць, калі лісткі, пазбаўленыя магчымасці падтрымліваць сваё жыццё сокамі роднай зямлі, ссохнуць. Ссохнуць лісты. Але толькі не дубовыя. Яны і адарванымі ад дрэва не перастаюць змагацца за сваё жыццё, яны ператвараюцца ў броню, а іх звон чуваць далёка.

Сяргей Грахоўскі быў адарваны ад дрэва Беларусі маладым, набіраючым моц. Студэнт філалагічнага факультэта БДУ, ён стаў “ворагам народа” за тое, што шацаваў свой народ, любіў родную мову, марыў стаць настаўнікам беларускай мовы і літаратуры.

Марыў і верыў у светлу будучыню свайго народа. А тое, што верыў, так гэта дакладна. Верыў новай уладзе, як і многія з тых, хто падзяліў з ім лёс выгнанінікай. У свае чатырнаццаць гадоў услыўляў Леніна, называў сябе яго паслядоўнікам у першым друкаваным вершы, змейчаным у газеце “Піянер Беларусі” ў 1926 г. А праз дзесяць гадоў ён ужо быў высланы ў Горкаўскую вобласць. Вярнуўся на Беларусь толькі пасля дзесяці гадоў працы на лесарастро-

цоўках. І гэта было яшчэ не ўсё. З 1949 г. – вечнае пасяленне ў сяло Біяза Навасірскай вобласці. У 1955-ым поўнасцю рэабілітаваны. У 1956 г. вярнуўся ў Мінск ужо назаўсёды. Дваццаць без малога гадоў з дадзенага яму жыцця праўвёй Сяргей Іванавіч на чужынне. Але і там ён жыў па чалавечых законах. Сам пабудаваў у тайзе дом, у ім гадаваў разам з жонкай двах дзяцей. Пасадзіў, напэўна, і не адно, дрэва. І ўсё ж пасаджаныя дрэвы ніяк не ўзнавяць тых, што былі знішчаны за час прымусовай працы на лесараспрацоўках. На што пайшлі яны? Зусім верагодна, тыя дрэвы пайшлі на вытворчасць паперы. Што пісалася і друкавалася на ёй? Рознае. Толькі не творы Сяргея Грахоўскага. Першы зборнік яго паэзіі з'явіўся толькі ў 1958 г. Затым выйшлі ў свет ужо не адзін дзесятак – больш, чым стражданых гадоў! – зборнікаў паэзіі, апавяданняў, успамінаў. Яго творчасць адзначана літаратурнай прэміяй імя Аркадзя Куляшова (1983, за зборнік "Асення гнёзды") і Дзяржаўнай прэміяй Рэспублікі Беларусь імя Я. Коласа (1992, за кнігу аповесці і вершаў "Споведзь").

Людзі вырвалі з жыцця чалавека лепшыя гады. У кампенсацыю за гэта Бог дае яму доўгое жыццё і светлы разум. А, магчыма, і тыя гады былі дадзены яму, каб праз іх прызму спасцігнуць сапраўдныя каштоўнасці жыцця, каб не баяцца смерці, любіць жыццё, жыць доўга і шанаваць кожны дзень, любіць людзей. У яго паважаным узросце ён захаваў прыгажосць, яго не сагнулі гады і абставіны, ён умее бачыць праўду, адрознівае яе ад хлусні: усё гэта ў яго вершах.

Дуб – сімвал Беларусі. Сяргей Грахоўскі – таксама сімвал гэтай шматпакутнай зямлі, магутнай сваёй духоўнай сілай. Яго моц у яго каранях, яго моц узнаўляе родная зямля. Калі ён губляе сілы, нябесныя ахойнікі Беларусі і беларусаў даюць яму новыя, яшчэ больш трывалыя. У 85 гадоў Сяргей Грахоўскі піша вершы. Піша аб перажытым, аб любові да сваёй зямлі, аб каҳанні. Але найбольш яго хвалюе будучыня Беларусі. За яе ён моліцца. Мы прапаноўваем Вам, паважаныя чыгачы "Байрама", далучыцца да гэтай малітвы.

МАЛІТВА

Як некалі маліўся ў Глуску
На скрыжаванні трох дарог,
Маліося зноў па-беларуску
І веру – зразумее Бог.

Маё апошнія маленне
За ўсе малітвы карацей.
Малю не ставіць на калені

Маіх унукаў і дзяцей,
Бо настаяўся я ў няволі
За грэшнікаў і за святых,
Таму малю, Айцец, даволі
Караць маіх і не маіх
Нашчадкаў на зямлі пакутаў...

***

Выступление Я. Соболевского на II Еўраазіяцкай канферэнцыі ў Анкары (май 1998 г.)

**Мир Вам и милость Аллаха Всевышнего!
Во имя Аллаха Милостивого, Милосердного!**

Высокочтимый Уважаемый Господин Председатель!
Уважаемые Собравшиеся!

Прежде всего, желаю передать от наших мусульман сердечные поздравления и пожелания нашей встрече плодотворных обсуждений. Лично я очень доволен, что могу участвовать в этой встрече, выслушать много славных выступлений и сам взять слово, представляя дела польских мусульман. Действительно, испытываю удовлетворение и безмерное чувство радости от факта, что, наконец, возникает надгосударственная исламская организация. Еще не связанная, довольно рыхлая организация, но уже в своих основах ставящая цель защиты Ислама и его прав, как религии многих народов. Религии, претендующей на первенство с точки зрения количества населения, исповедующей ее.

Такая организация, ее создание есть требование времени, так как происходящие события, современная ситуация очень трудные, требующие от нас, мусульман, сплочения рядов в сохранении нашей религии. Мы должны стать монолитом, о который будут разбиваться всякие враждебные начинания.

Вначале создадим такую организацию из народов турецкого происхождения, где будет обязательным принцип один за всех, все за одного.

Всевышний Аллах оставил мусульманам Кур'ан, в котором содержится мудрость. Кур'ан и хадисы указывают нам простую дорогу, по которой нужно идти.

Однако каждый народ имеет особые условия движения по этой дороге. Для одних она выстлана асфальтом, а для других чрезвычайно ухабистая, не-проходимая. Для польских мусульман дорога эта была чрезвычайно трудной, со многими препятствиями, которые должны были мы преодолевать. Польские мусульмане, как малая капля крови оказались в море христианства. Даже многовековое обособление не стало причиной растворения этой капли крови в море христианства. Это свидетельствует о глубокой вере наших предков в религию Ислама. Именно это наше обособление научило нас, как устоять в Исламе, и в этом направлении мы имеем большой опыт.

Этот жизненный опыт подсказывает нам, что нужно опираться прежде всего на правильное образование нашей молодежи, с особым вниманием к религиозному обучению в Исламе.

В этом деле обращаем особое внимание на подбор учителей религии Ислама. Ребенка можно заставить учить религию, но чтоб его ум был сосредоточен на сути обучения, зависит от учителя, его профессионализма, его умения заинтересовать ребенка преподаванием. Немало значит язык, которым пользуется учитель. Речь идет о простом языке, легко понимаемом ребенком. Простым языком можно объяснить многое, даже очень запутанные проблемы.

Вера Ислама должна создаваться на хорошо обоснованных убеждениях. Только глубокая вера может уберечь нашу молодежь от деградации. Ислам есть способ уберечь нашу молодежь от чужих влияний. Если молодой человек решительно примет своим разумом истины, то они там останутся на всегда.

На протяжении веков мы имели своих учителей: старшее поколение воспитывало, обучало младшее, была как бы эстафета поколений. Коммунизм эту эстафету прервал, остались мы беъз учителей религии.

Чтобы упростить тяжелую для нас задачу в сфере обучения религии Ислама наших детей, нашей молодежи, мы обратились к учителям из-за границы. Между прочим, на наши настойчивые просьбы Турция делегировала в наше распоряжение имама-учителя. За эту братскую помощь выражают, с этой трибуны, от имени польских мусульман благодарность. Этот факт свидетельствует о видении Ислама Турцией в более широкой сфере.

Мы создаем несколько центров обучения религии Ислама в сфере главных основ. Однако требования дня сегодняшнего иные и нынешнее образование молодежи оказывается недостаточным. Возникла насущная проблема со-

здания собственных кадров преподавателей, которые занимались бы надлежащим образом образованием молодежи. С целью удовлетворения этого желания мы теперь строим школу Кур'ана, где будет обучаться молодежь. И тем самым пришли бы учителя религии Ислама. Окончание строительства школы затянулось во времени, создалась тем временем невыгодная для нас ситуация. Для окончания строительства нет финансовых средств. В связи с этим какая-нибудь помочь нами будет очень любезно принята.

На молодого мусульманина, проживающего в Польше, влияют многие неблагоприятные обстоятельства в сфере сохранения религии Ислама, а именно:

- школа,
- средства массовой информации,
- окружение,
- агрессивные религиозные секты, которые теперь атакуют страны Европы,
- порнография,
- алкоголь, наркотики и др.

Поэтому мы принимаем принцип, что делу воспитания молодого мусульманина необходимо уделять много внимания. Наша работа в этом направлении должна исполняться с особой старательностью. Мы руководствуемся принципом: от образования молодежи зависит, какими будут последующие поколения.

Наша ситуация сильно отличается от проблем мусульман, живущих в плотных группах. Мы чувствуем себя так, будто постоянно находимся на линии фронта, где враг атакует первые шеренги.

Хочу затронуть еще одну проблему, а именно. В прошлом году в Польше создана Rada Wspólna Katolików i Musulman. Задачи этой Рады следующие:

- прежде всего, взаимное познание, без лишних посредников;
- решение проблем, касающихся двух религий, как: борьба с псевдорелигиозными сектами, наркоманией, алкоголизмом, порнографией, проституцией, преступностью несовершеннолетних и т.п.;
- избегать всякой конфронтации и враждебной агитаций;
- а также других враждебных явлений для обоих религий.

Прекрасные цели!

Католики первые протянули нам, мусульманам, руку. Мы, мусульмане Польши, как меньшинство, не имели права оттолкнуть протянутую ладонь. Такой поступок противоречил бы этике Ислама.

Созданием Рады Общей хотели мы служить примером для других, так как эти две могучие религии могут сотрудничать в решении важных общих проблем без конфронтации.

Кроме того, к нам относится еще одна цель, очень важная цель. На нашей планете есть силы, которые толкают в объятия войны эти две великие религии. Побуждения к этим действиям разные:

- одни исходят из идеологических основ,
- другие, наоборот, из материальных.

Они опираются на положение: где двое дерутся, там третий может выгадать. Скорее всего, они рассчитывают на то, что если столкнутся эти две религии, то менее могучая получит шанс “выплыть на широкие воды”.

В то же время материалисты думают, что на той войне можно хорошо заработать, так как оружие нужно будет и тем и другим.

Силы эти постоянно выискивают противников и толкают их к вооруженным конфликтам. И избраны для этого те две религии. Поэтому Рада Общая между иными целями ставит предотвращение этих враждебных начинаний и противостояние им.

Другие проблемы, волнующие наше общество, близки тем, которые затронул в своем выступлении доктор Ибрагим Канопацкий из Беларуси. С уверенностью соглашаемся с его видением этих проблем. Поэтому не будем здесь их обсуждать.

Благодарю организаторов за созыв этой конференции, так как она в нашем деле является важным творческим элементом. Именно здесь произошел обмен опытом и получены сведения о новых событиях. Благодарю за труд по руководству созданием надгосударственной исламской организации.

Выражаю благодарность руководителям турецкого народа за желание оказать помощь моим собратьям, разбросанным в странах Европы и Азии.

Благодарю за терпеливое выслушивание моего выступления.
Пусть Великий Аллах окружит Вас Своей Заботой.

***

ТАТАРЫ-МУСУЛЬМАНЕ ў ПАЛІТЫЧНЫХ ПАДЗЕЯХ НА БЕЛАРУСІ, У ПОЛЬШЧЫ і РАСІІ (канец XVIII – пачатак XX ст.ст.)

У XVIII ст., як і ў больш рання перыяды гісторыі Беларусі, татарская шляхта служыла ў арміі, як у кароннай, так і Вялікага Княства Літоўскага. Для мусульманіна ў той час гэта была практычна адзіная мажлівасць зрабіць кар'еру. У палітыхчых падзеях, звязаных з падзелам Рэчы Паспалітай (1772, 1793 і 1795 гг.), у вайне 1812 г. і ў паўстанні 1830-1831 гг. супрацькаеца шмат прадстаўнікоў старажытных татарскіх родаў: Азулевічы, Ахматовічы, Белякі, Тутан-Бараноўскія і шмат іншых.

Адным з найболыш вядомых быў генерал-маёр, мусульманін Юзэф (Юсуф) Беляк. Ён нарадзіўся пад Наваградкам, у татарскай вёсцы Лоўчыцы. Служыў у Саксоніі, а пасля смерці караля Аўгуста III быў камандзірам палка ў кароннага гетмана К.Браніцкага. У 1769 г. Ю.Беляк далучыўся да Барскай канфедэрэцыі (1768-1772 гг.) і ўдзельнічаў у баявых дзеяннях супраць расійскага войска пад Слонімам (12. VI), Якімавічамі (17. VII), Молчаддзю (16. VII), а ў 1771 г. разам з гетманам літоўскім М.Агінскім пад Сталавічамі (22.X), дзе практычна толькі полк, якім камандаваў Ю.Беляк, здолеў даць бой атраду А.Суворава. Актыўна ўдзельнічаў Ю.Беляк у кампаніі 1792 г. У бітвах і сутыкненнях з расійскім войскам пад Свержанем, Міром (11. VI), Зэльвай (4. VII) і Брэст-Літоўскам (22. VII) ён паказаў сябе адным з лепшых камандзіраў літоўскіх войск. Каля ў 1791 г. пасля другога падзела Рэчы Паспалітай успыхнула паўстанне пад кіраўніцтвам Т.Касцюшкі, Ю.Беляк абвясціў аб сваім далучэнні да паўстанцаў у канцы красавіка. Знаходзячыся ў складзе корпуса, якім камандаваў князь Ф.Сапега, полк Ю.Беляка знаходзіўся каля Бельска, чакаючы падтрымкі з Варшавы. Найвышэйшая Рада ВКЛ даручыла гэтаму корпусу не пусціц прускія войскі да Нёмана і не даць ім мажлівасці злучыцца з атрадам князя Цыціяна. Аднак нявопытны малады камандзір Ф.Сапега не здолеў супрацьстаяць волынскому рускаму камандзіру Цыціяну. Недысцыплінаванасць Сапегі, каля ні ў Вільні не ведалі, дзе знаходзіцца яго корпус, выклікала рэзкія сутычкі паміж Сапегай і генералам Ю.Беляком. Корпус Ф.Сапегі ад Гродна прыйшоў у Сталавічы, туды ж накіраваўся і атрад князя Цыціяна, у якога пад Новай Мышшу адбылася сутычка з конніцай палкоўніка Ахматовіча. Паўстанцы адыйшли да Дзярэчына, потым праз Зэльву да Слоніма. Ф.Сапега, пасварыўшыся, у чарговы раз паехаў у Ружаны. Беляк стаў камандзірам корпуса, але нечакана ў канцы чэрвеня 1794 г. памёр.¹

Аднапалчанамі Ю.Беляка былі Якуб Азулевіч (загінуў у 1794 г.) і Мустафа Ахматовіч (памёр у 1794 г.). Якуб Азулевіч таксама ўдзельнічаў у кампаніі 1792 г., адным з першых далучыўся да паўстанцаў у 1794 г. і загінуў пры абароне Вільні ў канцы чэрвеня 1794 г. Мустафа Ахматовіч, удзельнік яшчэ Сямігадовай вайны, ваяваў супраць расійскіх войск яшчэ ў часы Барскай канфедэрацыі, быў пад Міром, Зэльвай, Ізабелінам, Мецібовам і Брэст-Літоўскам у 1792 г., разам з Ю.Беляком ваявалі ў 1794 г. на тэрыторыі ВКЛ, а затым Польшчы, быў цяжка паранены ў бітве пад Мацаёвіцам і неўзабаве памёр. Яго аднафамілец Мустафа Мурза Ахматовіч таксама быў у палку Ю.Беляка. Ваяваў з расійскім атрадам Цыціянаў пад Новай Мышшу і Слонімам. Разам з палкоўнікам Стэфанам Грабоўскім, ужо пасля таго, як расійская войскі захапілі Вільню, атрад М.Ахматовіча перайшоў мяжу Мінскай губерні, але былі разбіты і паланёны Цыціянаўым пад Любанием (2.IX. 1794 г.). У вайну 1812 г. М.Ахматовіч разам з Ібрэгімам Мурзой Карыцкім і Самуэлем Уланам аб'явілі ў Вільні аб стварэнні татарскага палка. М.Ахматовіч звярнуўся з адозвой да татараў, у якой гаварылася: “Татары! На працу некалькіх стагоддзяў ваш храбры народ заўсёды вызначаўся любоўю да Радзімы, што прыняла вас як сыноў сваіх, і ў той час, калі яна хілілася да заняды пад націскам дзяржаў, якія пакляліся знішчыць Польшчу, вы шляхетна не шкадавалі ў яе абарону вашай крэпасці. Цяпер, калі з'явіўся шанс адраджэння Радзімы, няўжо вы не акажацеся такімі, як вашы продкі. Ахвяраваць усім для шчасця Радзімы было заўсёды адметнай рысай татарскага народа, і Радзіма не сумняваецца, што і вы пойдзеце шляхам ваших продкаў. Ужо многія з вас выказалі гатоўнасць уступіць у полк. Спяшайцеся ж, дастойныя мужы, пад польскія знамёны! Няхай татарскія атрады дакажуць, што вы прыродныя патомкі Карыцкіх эпохі Яна Сабескага, Азулевічаў і многіх іншых вядомых у гісторыі мужоў, чыя храбрасць не раз наводзіла жах на ворагаў Польшчы. Радзіма заклікае вас да таго і спадзяеца, што вы выканаецце свой святы абавязак”.

М.Ахматовіч, І.Карыцкі і С.Улан пранапоўвали сваім суглямennікам уступіць у полк і служыць на баку Напалеона. Аднак удалося сфарміраваць з татар толькі адзін эскадрон літоўскага войска, асобнае даволі элітарнае фарміраванне. У складзе палка шваляжэрэй (лёгкаконных) ён увайшоў у маладую гвардię Напалеона. Пра баявы шлях эскадрана можна меркаваць па некаторых дакументах аб службе, уцалелых у справах аб дзваранстве татар. Так, ураджэнец Менска Сулейман Сафаравіч Біцютка ўступіў у эскадрон радавым у 1812 г. (ва ўзросце 19 гадоў), прайшоў кампанію ў Саксоніі, змагаўся ў бітвах пад Люгнінам, Баўтцэнам, Дрэздэнам, Альтэнбургам, Веймарам, Ханнау. Затым у яго паслужным спісе адзначаны шматлікія бай на тэрыторыі Францыі. Пад Фантэнбло Біцютку далі чын брыгаліра – сяржант гварды. Як і астатнія польскія

злучэнні, татарскі эскадрон паступіў у распараджэнне створанага пад скіпетрам Аляксандра I Царства (Каралеўства) Польскага, быў адвелзены ў Варшаву і там распушчаны. Адпускны білет (пашпарт) для вяртання на радзіму Сулейман Біцютка атрымаў 2 сакавіка 1815 г.² Самуэль Улан, які разам з рэшткамі татарскага палка знаходзіўся ў Францыі, застаючыся афіцэрам, выконваў у палку абавязкі мульы. Вярнуўшыся на Радзіму, С.Улан удзельнічаў разам з Мустафой Мурзой Ахматовічам і Багданам Беляком у паўстанні 1830-1831 гг.³

Такім чынам, татары-мусульмане, як прафесійныя ваенныя, удзельнічалі ва ўсіх бітвах другой паловы XVIII – пачатку XIX ст.ст. Татары выступілі супраць акупацыі Рэчы Паспалітай, якой яны прысягали. Але ў выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай, дзяржава, якой перай і праўдай чатырыста гадоў служылі татары, перастала існаваць. Царскія ўлады, жадаючы зрабіць з татар-мусульман маўклівых выканаўцаў манаўшай волі, не рабілі ім перашкод, больш того, стваралі спрыяльныя ўмовы для кар'еры, у першую чаргу ў арміі і розных упраўленнях. Яшчэ 30 кастрычніка 1794 г. у імянным указе Ліфляндскаму, Эстляндскаму губернатару князю Рапніну Кацярына II пісала: “...не оставьте вы без замечания поселенных в литовских областях татарского племени войск, яко происходящих от народа храброго и прямодушного”⁴.

Кацярына II у гэтым жа дакумэнце плаабяцала татарам, “что не только оставляет их в свободе отправлять своё богослужение и при всём том, что они в Литве имеют, но желаем обеспечить их состояние”⁵.

Літоўскіх (беларускіх) татар ахвотна прымалі на дзяржаўную службу, таленавітай моладзі давалі мажлівасць вучыцца бясплатна. З гэтай нагоды польскі даследчык Юліан Талка-Грынцэвіч пісаў: “Мусульмане, карыстаючыся прывileйваным становішчам, не маючы нават адпаведнай кваліфікацыі, займалі пасады ў судовых і паліцыйскіх упраўах. Расійскія ўлады не раз аддавалі ім перавагу перад праваслаўнымі, таму што лічылі іх больш добрасумленнымі і цвярозымі. У пэўныя гады паліцыя рэкррутавалася пераважна з мусульман”⁶.

Крымска-татарскі асветнік Ісмайл Гаспринскі, які ў 1880 г. наведаў губерні Літвы і Беларусі з мэтай больш блізкага вывучэння ўплыву єўрапейскай культуры на “азіятаў”, у сваёй брашуры “Русское мусульманство” (1881 г.) адзначаў: “... на першы погляд, літоўскія мусульмане зусім не падобныя на такіх іншых краінах. Абсалютная большасць з іх больш ці менш адукаваныя, і вельмі многія служаць на ваеннай і цывільнай службе... Мне давялося наведаць адну татарскую вёску поблізу Вільні, дзе ўсе жыхары маюць той ці іншы ордэн, і ўсе – маёры або паручнікі і губернскія сакратары ў адстаўцы. Увогуле – літоўскія татары – найлепшыя татары Расіі і стаяць на чале мусульманства па культуре і адукаванасці”⁷.

Генерал Мацей (Муса) Сулькевіч – першы прэм'ер-міністр Крыма.

Але найбольш значную кар'еру татары-мусульмане зрабілі ў расійскай армії. Ужо на пачатку XIX ст. паяўляецца першы генерал-татарын Юзэф Улан (памёр у 1804 г.). На працягу XIX ст. ў расійскай арміі служылі некалькі дзесяткаў генералаў і палкоўнікаў, а ніжэйшых афіцэраў – некалькі сот. Перад Першай сусветнай вайной на расійскай службе знаходзілася 18 генералаў-татар: Халіль Базарзўскі, Канстанцін Біцотка, Тамерлан Беляк, Юзэф Якубоўскі, Гіпаліт Янушэўскі, Якуб Юзэфовіч, Канстанцін Крычынскі, Леон Крычынскі, Аляксандр Мількоўскі, Абу-Талеб Мухля, Юзэф Палтаржыцкі, Аляксандр Рамановіч, Стэфан Сабалеўскі, Муса Сулькевіч, Аляксандр Талькоўскі, Аляксандр Туган-Бараноўскі, Ян Туган-Бараноўскі, Стэфан Вільчынскі. Усе яны выхаванцы расійскіх ваенных навучальных установ, лічыліся найбольш лаяльнымі подданнымі імперыі. Ім давяралі камандаваць не толькі палкамі, дывізіямі, карпусамі і арміямі, але таксама прымалі ў рады царскай гвардыі. Да найболыш здольных татарскіх афіцэраў можна аднесці Аляксандра Рамановіча. “Верны традыцыям сваіх бацькоў, – чытаєм у яго біографіі, – прысвяціў сваё жыццё вясеннай службе, скончыў у 1890 г. Полацкі кадэтскі корпус”. Праз два гады пасля атрыман-

ня дыплома Мікалаеўскай кавалерыйскай школы – ён карнет палка драгунай гвардыі. З 1913 г. – палкоўнік, са сваім палком удзельнічае ў баях ва Усходній Пруссіі ў Першую сусветную вайну. У 1915 г. – камандзір Каліжскага пагранічнага палка, у 1916 г. А.Рамановіч атрымаў чын генерала. У 1917 г. ён камандзір Фінляндскай пагранічнай дывізіі.

Зямляк А.Рамановіча генерал-лейтэнант Якуб Юзэфовіч у 1914-1916 гг. камандаваў 12-й арміяй. За мужнасць на фронце быў узнагароджаны не толькі вышэйшымі ўзнагародамі Расіі, але і французскімі, англійскімі і іспанскімі. Пасля лютайскай рэвалюцыі 1917 г. ён займае пасаду начальніка штаба вядомай Дзікай дывізіі, якая складалася з некалькіх каўказскіх конных палкоў. Вядомай фігурай быў (памёр у 1936 г.) палкоўнік Стэфан Мішамуха, які служыў у 23-м Нізаўскім палку. Вызначыўся мужнасцю пад час руска-японскай вайны. Даволі вядомы быў сярод беларускіх татар таксама палкоўнік Якуб Багдановіч. Як і А.Рамановіч, ён скончыў згаданыя навучальныя ўстановы. Пад час Першай сусветнай вайны ён займае пасаду намесніка камандзіра 4-га Харкаўскага ўланскага палка, пра які напісаў манаграфію.⁸

Служба ў арміі і царскай адміністрацыі закідвала беларускіх татар у месцы пражывання мусульманскага насельніцтва. Знасіны з імі садзейнічалі ўмацаванню сувязяў (рэлігійных і этнічных) з цюркамоўнымі народамі Расійскай імперыі. Яны ўсведамлялі ўласнае становішча, якое адрознівалася ад становішча крымскіх, казанскіх альбо астраханскіх татар. Сустрэчы з крымскімі ці казанскімі татарамі выклікалі ў іх не толькі моцныя перажыванні і давалі мажлівасць выказаць рэлігійную і этнічную салідарнасць, але і прадстаўлялі выпадак парадунаца уласныя звычайі з культурай іншых татар. Дзякуючы такім контактам у польскай літаратуры ў міжваенны час (1918-1939 гг.) з'явілася шэраг цікавых успамінаў. Як, напрыклад, успаміны М.Сушчэвіча.

На пачатку XX ст. лёс закінчыў беларускага татарына Мацяя Сушчэвіча ў Паволжа. Выконваючы абавязкі судовага следчага, ён меў мажлівасць наведаць многія татарскія вёскі і пазнаёміцца з жыццём іх жыхароў. Яго успаміны каўштоўныя не столькі тым, што даюць нам малюнкі жыцця татарскай вёскі, колькі тым, што гэтыя назіранні зрабіў чалавек, выхаваны на традыцыях еўрапейскай культуры. Праз шмат гадоў ён так успамінаў пра сваё наведванне адной з паволжскіх татарскіх вёсак: “Уязджаем у вёску і спыняемся перад чыстым домам судовага следчага і ўезднага ўрача, нас адразу акружает натоўп цікаўных. Мужчыны з брыгтымі галовамі ў цюбецейках і круглых шапках, падшытых мехам. Жанчыны амаль усе нафарбаваныя, закрываюць твар накінутай на галаву стракатай хусткай, на грудзях у іх бачыш маністы з назалочаных манет і шэраг іншых бразготак, на жаль, здзіўляе звычай чарнення зубоў. Ува-

ходзім у дом. Вакол бачым чысціню і парадак. Дом дзёліца парцьераі на дзве часткі: мужчынскую і жаночную. Тут няма ні крэслаў, ні стала, замяніе іх подывум, засланы мяккім лямцам, за які садзімся па-турэцкі". Далей чытаем: "Спачатку нас павялі ў лазню, дзе гаспадар асабіста выконваў цырымонію мыцця. Пасля выкупаных і свежых гасцей ён павёў у свой дом, які нічым не адрозніваўся ад іншых, хаця, як быццам толькі тым, што большы пах стаяў мыла, а па сценах было больш рамак, у якіх былі змешчаны выслою із Кур'ана, а таксама іншыя ўсходнія рэліквіі. Пачастунак пачаўся з чаю, які падаваўся ў маленікіх, блакітнага колеру кубачках самім мулой. Жанчыны не паказваліся, бачылі іх толькі рукі, упрыгожаныя срэбранымі бранзалеткамі, якія з'яўляліся ў момант падачы гаспадару ежы. На падносе знаходзіліся розныя прысмакі. Пасля чаю прынеслі абед, які складаўся з тушанага мяса, салмы і каніны. Напрыканцы бяседы гаспадар, жадаючы ўсходнім звычаем асабліва падкрэсліць сваю павагу, спрабаваў уласці мне ў рот кавалак бараніны і быў вельмі здзіўлены, што гэты пачастунак мне не спадабаўся".⁹

Выдатным дзеячом за незалежнасць Польшчы ў канцы XIX – пачатку XX ст.ст. быў Аляксандар Сулькевіч. Ён нарадзіўся ў 1867 г. на Сувалшчыне ў сям'і з даўнімі ваенными традыцыямі. Яго бацька, хаця і быў афіцэрам расійскай арміі, але дазволіў жонцы выхоўваць сына ў духу польскага патрыятызму і культа паўстання XIX ст. Бацька Аляксандра Сулькевіча, кінуўшы службу, у канцы 70-х гадоў эмігрыраваў з жонкай і сынам у Турцыю. Тут ён і памёр. Праз пайгона сын разам з маці ізноў вяртаўся на радзіму. Аляксандар марыў аб афіцэрскай кар'еры, а стаў барацьбітом за незалежнасць Польшчы, уступіўшы ў партію "Праletaryat" А.Варыньскага. З дапамогай свайго родзіча, начальніка расійскай памежнай аховы, ён уладкаваўся супрацоўнікам таможні ва Уладзіслававе, а пазней у Вежбахове. Гэта дазваляла яму займацца перапраўкай і перавозкай нелегальнай літаратуры, якая дасылалася з Лондана на працягу амаль 15 гадоў. У 1892 г. ён удзельнічае ў парыжскім з'ездзе дэлегатаў польскіх сацыял-дэмакратычных арганізацый, на якім была абвешчана Польская сацыялістычная партыя. На наступны год, калі з сібірскай ссылкі вяртаецца Ю.Пілсудскі, дзеянасць партыі ажыўляеца і набывае шырокі размах. Паміж двума рэвалюцыянерамі ўстанаўліваецца вялікая дружба. У 1900 г. А.Сулькевіч удзельнічае ў арганізацыі пабега Пілсудскага. Затым ён працуе ў Кіеве, дзе некалькі гадоў кіруе тайнай друкарні, прымае актыўны ўдзел у падзеях першай рускай рэвалюцыі. На пачатку Першай сусветнай вайны А.Сулькевіч знаходзіцца ў Кракаве, дзе рыхтуе дружыны стральцоў для барацьбы за незалежную Польшчу. Нягледзячы на дрэнны стан здароўя і кепскі зрок, ён ірвецца на фронт, дзе і гіне ў 1916 г.

Напрыканцы XIX – пачатку XX ст.ст. у пэўнай часткі беларускіх татар на-зіраеца рост актыўнасці. Ён прайяўляўся ў сяброўскіх сустрэчах сямей татарскай інтэлігенцыі, якія пачалі ладзіцца ў Вільні з канца 90-х гадоў. У далейшым гэтыя сустрэчы сталі штогадовымі, праводзіліся прыёмы і балі, на якія з'язджаўся татары з розных гарадоў і мястэчак. У той жа час заможныя татары пачынаюць выкупляць у палякаў сваю былую маёрасць, якая перайшла ў іх рукі ў выніку нявыплаты запазычанаасці іх былымі ўладальнікамі. Выкуплівалі яе час-та па завышанай цане і без уліку якасці зямлі. Такім вялікім было жаданне адраджэння прыйшоўшых некалі ў занядад татарскіх маёнткаў. Наўбачую ініцыятыву ў гэтым прайяўлялі татарскія роды Ахматовіча і Крычынскіх. У той жа час на Сувалшчыне назіраеца адваротная сітуацыя: пасля зямельнай рэформы 1861 г. татарская шляхта не здолела тут перайсці на новыя спосабы гаспадарання і рабіла даўгі, паступова страчваючы сваю маёрасць.

Аб выратаванні свайго становішча думалі таксама і ў бяднейшых татарскіх сем'ях. Для многіх з іх адзіным выйсцем была эміграцыя ў Турцыю. Туды татары выязджалі ўсё мінулае стагоддзе, хаця пасля 1864 г. сустракалі шмат перашкод з боку царскіх улад. Нягледзячы на гэта, аж да 1914 г. татары рознымі шляхамі стараліся стаць подданымі султана. Верагодна, яны следавалі прыкладу беларускіх сялян, якія ў першыя гады XX ст. пачалі ў масавым парадку выязджаць у заходненеўрапейскія краіны і ЗША. На амерыканскі кантынент татары эмігрыравалі цэльмі сем'ямі і паасобку – пераважна рамеснікі-гарбары. Некаторыя з іх перад вайной здолелі ўжо вярнуцца на радзіму. На пастаяннае жыхарства ў ЗША засталіся калі 150 сямей.¹⁰ Татары, якія эмігрыравалі ў ЗША, былі ў асноўным родам з Беларусі і Літвы. Некаторыя з бяднейшых сямей выязджалі таксама ў заходненеўрапейскія краіны. У гербоўніку С.Дзядулевіча знаходзілі звесткі аб знаходжанні беларускіх татараў у Сербіі, Італіі і Францыі.¹¹

У першыя гады XX ст. на ўсёй тэрыторыі Расіі актыўізуеца рух мусульманскіх народаў. У большасці рэлігійных цэнтраў ствараюцца палітычныя, культурныя і дабрачынныя таварысты. Склікаюцца агульнаамусульманскія з'езды. Ствараюцца навуковыя таварысты. Асноўнай задачай гэтага руху была завяёва палітычных і культурных свабод для ўсіх прыхільнікаў Іслама ў Расіі. Імпульсам да гэтага быў рэвалюцыйны падзеі 1905-1907 гг., вынікам якіх стала рагшэнне аб стварэнні парламента, а таксама прызнанне нацыянальных і рэлігійных свабод. Беларускія татары не засталіся абыякавымі да гэтих падзеяў, а некаторыя іх прадстаўнікі ўдзельнічалі ў гэтым агульнаарасійскім руху. Асабліва актыўная іх дзеянасць разгортаўся ў 1907-1910 гг., калі ў Пецярбургу тайна ствараеца акаадэмічны "Гурток польскіх студэнтаў-мусульман", члены якога з асаблівым захапленнем узяліся за даследаванне татарскіх паселішчаў у Літве і

Польшчы. З іх асяроддзя выйшла потым шмат вучоных па гісторыі літоўскіх татар, у тым ліку браты Леон і Альгерд Найман-Мірза-Крычынскія. У склад гуртка ўваходзілі студэнты і студэнткі ВНУ сталіцы Расіі – выхадцы з Віленскай і Мінскай губерняй, а таксама з Падляшша. Яны марылі аб вялікай калектывнай працы, але свой намер рэалізаваць не здолелі. У 1909 г. па ініцыятыве Альгерда Крычынскага ў Вільні ствараецца “Літоўска-мусульманскія таварыства дапамогі бедным мусульманам”. Акрамя добрачыннай дзеянасці гэтая арганізацыя праводзіла і шырокую асветніцкую работу. Падобная арганізацыя ўзнікае вясной 1913 г. ў Варшаве. Ініцыятарамі яе стварэння былі татары з Волгі. Але сярод іх быў і польскі татарын Канстанцін Халецкі. 31 кастрычніка 1913 г. яна рэгіструеца Варшаўскім губернскім упраўленнем па пытаннях аб'яднання ў пад назвай “Варшаўскае мусульманскія таварыства дапамогі бедным мусульманам”. Гэтае таварыства налічвала 118 членаў, з іх 55 было з Волгі, Крыма і Каўказа. Астатнія – польскія татары. Менавіта яны абрали старшынёй генерала К.Крычынскага, а яго сына Леона прызначылі сакратаром. Акрамя таго ў праўленне ўвайшлі мясцовыя татары-мусульмане: падпалкоўнік М.Байрацэўскі, інжынеры Б.Міскевіч і Б.Палтаржыцкі. Абодва таварысты – варшаўскае і віленскае – устанавілі паміж сабою сувязі, але не здолелі сумесна разгарнуць вялікую дзеянасць. Нягледзячы на гэта, іх работа стала пачаткам таго грамадска-культурнага руху, які разгарнуўся ў незалежнай Польшчы. На пачатку жніўня 1914 г. пачалася Першая сусветная вайна. Літоўскія татары ваявалі ў складзе расійскай арміі. У першую чаргу гэта былі прафесійныя ваенныя і мабілізаваныя на вайну татары. Раскіданыя ў розных фарміраваннях, яны не стваралі асобных вайсковых адзінак, ваявалі на ўсіх участках фронту, як расійска-германскага, так і расійска-аўстра-венгерскага. У ходзе ваеннаі кампаніі на пачатку вайны фронт абышоў бокам тыя губерні, дзе жылі татары, але ўжо са жніўня 1915 г. на тэрыторыі гэтых губерняў разгараецца барацьба паміж адъехадзячай расійскай арміяй і наступаючымі з захаду нямецкімі войскамі. Яна працягвалася да канца кастрычніка 1915 г. і ўцягнула ў свою сферу большасць населеных пунктаў, дзе жылі літоўскія татары. Асабліва моцныя бai разгарнуліся ў Гродзенскай губерні ў Ваўкавыскім і Слонімскім паветах, а таксама ў суседніх Баранавіцкім, Кобринскім, Пружанскім, Слуцкім і Пінскім паветах. Насельніцтва гэтых паветаў панесла вялікія страты як у выніку баявых дзеяনняў, так і ў час зішчальнага адступлення рускіх войск, якія пасля сябе пакідалі спаленыя населенныя пункты, вёскі, маёнткі. Мэта адступаючых расійскіх войск была адна – пакінуць непрыяцелю руіны ды галавешкі. Па падліках польскіх гісторыкаў калі 1,5 тысячы літоўскіх татараў эвакуіраваліся ў глыб Расіі (пераважна ў Казанскую, Уфімскую і Таўрыческую губерні). Тыя ж татары, што зас-

таліся на акупаванай немцамі тэрыторыі, у поўнай меры зведалі ўсе цяжкасці, якія прынёс акупацийны рэжым. Яны прымалі ўдзел ва ўсіх работах на карысць акупантагаў. Іх высялялі з уласных дамоў, якія займалі армія. Рэквізаваліся татарскія палі і луті, на якіх размяшчаліся палявыя аэрадромы. Татарская моладзь мабілізоўвалася ў грамадзянскія падраздзяленні, якія выкарыстоўваліся для рышця акопаў і іншых патрэб фронта. Многіх маладых татар пасыпалі на работы ўглыб германскай імперыі.

У гэты час літоўскім татарамі цікаліся нямецкія вучоныя, якія прыязджалі ў Вільню. Яны агледзелі мясцовую мячэць, пазнаёміліся з іх рэлігійнымі абрадамі. Пра гэта сведчаць нататкі ў дзвюх нямецкіх работах, прысвечаных віленскім татарам, выдадзеных у 1917-1918 гг. Тутгэйшымі татарамі-мусульманамі цікаліся і вышэйшыя турэцкія ваенныя чыны. У супрадажэнні нямецкіх афіцэрэў яны наведалі г. Слонім, каб установіць контакты з татарскімі жыхарамі горада, прапаноўвалі ім эмігрыраваць у Турцыю. Акрамя таго, да слонімскіх татарап дабіраліся салдаты аўстра-венгерскай арміі – мусульмане з Босніі. Аднак гэтыя візіты былі выпадковымі і наслідкам кароткачасовыя характар. І зразумела, такі выпадковыя характар зацікаўленасці татарамі-мусульманамі Беларусі не паўплываў на змену іх становішча. За ўесь перыяд нямецкай акупации татары ў поўнай меры пазналі ўсе тыя няшчасці і панеслі страты, як і іх суседзі-беларусы, палякі, літоўцы і яўрэі.

Бязладдзе і хаос, якія ахапілі Расію пасля 1917 г., дазволілі легалізаваць дзеянасць розным мусульманскім арганізацыям і таварыствам. Татары-мусульмане Беларусі, Літвы і Польшчы актыўна ўключаліся ў палітычнае жыццё Крыма, Паволжжа, Каўказа і нават Туркестана. Як прафесійныя афіцэрэў яны аказвалі вялікія паслугі ў стварэнні мясцовых узброеных сіл.

Пасля падзення царызму ў Петраградзе ўзнікае “Камітэт татараў Польшчы, Літвы, Беларусі і Украіны”. У склад яго праўлення ўвайшлі Аляксандар Ахматовіч (старшыня), Ібрагім Міскевіч (намеснік старшыні), Алекскер Мухарскі (намеснік старшыні), Леон Крычынскі (сакратар). Уноў створаны камітэт актыўна ўключыўся ў палітычнае жыццё 30 мільёнаў мусульман Расіі. Татар Беларусі, Літвы, Польшчы і Украіны прадстаўлялі ў Выканкаме Усерасійскага мусульманскага Савета Аляксандар Ахматовіч. З цягам часу ён становіцца адным з найболыш вядомых змагароў за палітычныя і культурныя права мусульман. Яго імя звязана таксама з вядомай справай вяртання Кур’ана халіфа Усмана. Гэты Кур’ан, які з’яўляўся найкаштоўнейшай рэліквіяй мусульманскага Усходу, меў незвычайны лёс. Паводле падання, гэтую кнігу ўласнаручна перапісаў сам трэці праведны халіф Усман, які загінуў 17 чэрвеня 656 г. Як сведчаць сучаснікі, кроў забітага халіфа арасіла ляжашы побач

з ім Кур'ан. Усё гэта прывяло да таго, што Кур'ан стаў аб'ектам пакланення ўсяго мусульманскага свету. Пад час пахавання Цімура кнігу прывезлі ў Самарканд і палажылі ў яго грабніцы. Першым еўрапейцам, які даследаваў Кур'ан халіфа Усмана, быў венгерскі ўсходазнаўца Армін Вамбера. Гэты падарожнік, апрануты ў адзенне турэцкага дэрвіша, дайшоў у 1863 г. да Самарканда. Пры наведванні маўзалея Цімура ўбачыў святую кнігу, якая стаяла на каменным пастаменце. У 1904 г. па загаду Мікалая II Кур'ан халіфа Усмана быў перавезены ў Пецярбург і да 1917 г. захоўваўся ў царскай бібліятэцы. Усерасійскі мусульманскі Савет неаднаразова звязаўся з просьбай аб вяртанні гэтай рэліквіі. Пасля некалькіх адмоў А.Ахматовіч загадаў падраздзяленням мусульманскага палка гвардыі заніць будынак бібліятэкі. Гэтай акцыяй кіраваў літоўскі татарын капітан А.Талькоўскі. Толькі пасля гэтай акцыі расійская ўлады пагадзіліся вярнуць святую кнігу. У жніўні 1918 г. мусульманская дэлегацыя, у склад якой уваходзілі адмірал Ісламаў, князь Максутаў, а таксама Аляксандр і Канстанцін Ахматовічы, супрадаважаемая палком гвардыі, адвезла Кур'ан ва Уфу. Падарожжа ў гэты горад стала повадам для выказвання ўсеагульной падтрымкі татарскім, башкірскім, чувашкім насельніцтвам дзеяння ў мусульманскага Савета. Ва ўсіх гарадах і населеных пунктах па шляху следавання дэлегацыя з Пецярбурга сустракала шырокую падтрымку. Пасля шматлікіх прыёмаў і банкетаў, пад час якіх выказваліся падзялі мусульман, дэлегацыя вярнулася ў Петраград. Але сталіца Башкартастана раздавалася Кур'ану халіфа Усмана толькі некалькі гадоў. Ужо ў 1923 г. мусульмане Сярэдній Азіі звязрнуліся да Савецкага ўрада з просьбай вярнуць рэліквію на сваё месца ў Самарканд. У тым жа годзе яе перавезлі цягніком з Уфы да Ташкента, а пазней у Самарканд. У 1941 г. па ўказанню Сталіна Кур'ан пераносіцца з Самаркандскай мячэці ў гісторычны музей Узбекскай ССР.

Спасылкі

¹ А.Энтель. Описание дел, хранящихся в архиве Виленского генерал-губернаторства. Т. 1, ч. 1, Вильна, 1868, сс. 927-929 ; Т. 2, ч. 1, сс. 53, 54, 103; H.Moscicki. Dzieje porozbirowe Litwy i Rusi. Wilno, 1911, s. 193-194; Polski Słownik Biograficzny. Kraków, 1936, t. 2, ss. 32, 33.

² Polski Słownik Biograficzny. T. 1, Kraków, 1935, ss. 18, 191; S. Kryczynski. Tatarzy litewscy. Proba monografii historyczno-etnograficznej. Rocznik Tatarski, Warszawa, 1938; J.Tyszkiewicz. Tatarzy na Litwie i w Polsce. Warszawa, 1989, s. 299.

³ S.Kryczynski. Tatarzy litewscy, ss. 46, 47.

⁴ Хронологический указатель указов и правительственные распоряжения по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии... Сост. С.Ф.Рубинштейн. Вильна, 1884, с. 165.

⁵ Там сама, с. 165.

⁶ J.Talko-Hryncewicz. Muslimowie czyli tak zwani Tatarzy litewscy. Kraków, 1924, s. 11-12.

⁷ Исаим ал бей Гаспрыллы (Гаспринский). Русское мусульманство. Мысли, заметки и наблюдения. В кн.: И.Гаспринский. Из наследия. Симферополь, Таврия, 1991, сс. 39-40.

⁸ Я.Гришин. Польско-литовские татары (наследники Золотой Орды). Казань, Татарское книжное издательство, 1995, сс. 80-81.

⁹ Там сама, с. 82.

¹⁰ "Байрам", 1991, № 4.

¹¹ S.Dziadulewicz. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929.

(Працяг у наступным нумары)

І.Канапацкі.

***

ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО СОХРАНЕНИЯ ЭТНОСА?

Перевод имеет значение не только в собственном виде, но и в виде этно-бытового выражения. Более того, некоторые этнические группы народов, подверженные языковой ассимиляции, оставили после себя переводческие, но на своём алфавите, написанные тексты.

Предлагаем читателям отрывок из статьи белорусского исследования "Тюркские и арабские языки в языковой ситуации Великого Княжества Литовского". Перевод с белорусского и подготовка к печати Фаяза Фаизова.

... Как свидетельствуют источники, первые татарские колонисты происходили из разных племён и рас, которые временами весьма отличались друг от друга: были собственно татары, которые принадлежали к тюрко-татар-

ской расе, угорской, частично монгольской. Однако, надо думать, что татары или тюрко-татарский элемент преобладал, поскольку общей и единственной для переселенцев была мусульманская вера и арабская письменность.

Постепенно татарские поселенцы утрачивают свой язык. По мысли исследователя татар-мусульман Великого Княжества Литовского Я.Станкевича, этому обстоятельству способствовали, кроме выше указанного расового и племенного отличия, их рассеяность на больших территориях, населённых иноязычными народами.

До XVIII века литовским татарам было дозволено жениться на девушках-славянках, дети которых воспитывались в “отцовской вере”, то есть в Исламе.

Передача вероисповедания по отцовской линии содействовала сохранению татарами своей культурно-религиозной особенности.

Отношения в этих смешанных семьях были билингвистическими. Сначала это был суборнативный билингвизм, татаро-белорусский или татаро-польский, позднее белорусско- или польско-татарский, как обычно бывает в таких этнически-языковых ситуациях. Поскольку этот билингвизм носил массовый характер, то он не мог быть ничем иным, как суборнативным, при котором разговор на втором языке является элементом первой языковой системы. Ибо при втором типе билингвизма – координативном – наблюдается правильность речи, которая последовательно принадлежит первому или второму языку. Такой билингвизм встречается довольно редко, суборнативный билингвизм с мужской стороны был явлением времененным и подготовил себе постепенный переход к ответной ситуации – к чужому (в данном случае белорусскому) языку в качестве практически единственного средства общения.

Билингвизм татар в Великом Княжестве Литовском носил, в основном, устный характер, ибо билингвизм – это вообще ситуация речи, а не ситуация языка, поскольку в языке закрепляются результаты билингвизма, и тогда можно говорить о конвергенции одного языка на другой.

Конвергенция татарского языка по отношению к белорусскому, как известно, не осуществлялась. Но это обстоятельство имело место в другом конце Великого Княжества Литовского – в обществе носителей армяно-кипчакского языка на Украине, которые также были в славяноязычном окружении. Армянокипчакский язык – это один из кипчакско-половецких языков Крымского ареала. Этот язык известен по армяно-письменным памятникам XVI-XVII веков, сочинённым почти исключительно в Камене-Подольском, Львове кипчаками, которые называли себя изредка “Хыпчак”, но главным образом “ермени”, то есть армяне, которые исповедуют армяно-григорианскую церковь.

Источником этого конвергентного армяно-кипчакско-славянского языка являются актовые книги общественного и духовного самоуправления армянских колоний. Вот образец того языка, на котором говорили предки татар-мусульман после переселения:

“Мені нізвыклай йерларда влашча корчмада ніейристойніе удават етійір; а не кі барыйік есқі суммалярдан утру теды помыят етійлар сатіс факцийаны; дұгул кі перебрат еткійедых еvet баш смук да опустіт еттіх”.

Возникновению конвергентного армяно-кипчакского языка, вероятно, способствовала компактность проживания и автохонность армян-кипчаков на Украине, чего не хватало у татар-мусульман Беларуси.

Перевод татарами-мусульманами своих религиозных книг на язык коренного населения белорусских земель в середине XVI века – факт весьма показательный для истории белорусского литературного языка. Кстати, до них (татар) перевели на белорусский язык свои книги евреи.

Особенностью и даже реликтовостью переводческой деятельности татар-мусульман Великого Княжества Литовского является, видимо, и то обстоятельство, что татары не владели и не пользовались в такой мере, как белорусы, кириличным письмом из-за его консервативной правописной традиции, в которой до последнего времени преобладал этимологическо-морфологический принцип в отличие от боснийских сербов, которые этой традицией владели и при переводе на арабское письмо переносили на его правописную традицию кириллицы. Для передачи специфических белорусских звуков речи белорусские татары дополнили арабское письмо несколькими буквами. Благодаря их текстам до нашего времени были донесены особенности “живого” (разговорного) языка предков белорусов, чего нет ни в одном тексте, написанном на старобелорусском языке кириллицей.

(Из сборника материалов II Международной научно-практической конференции “Исламская культура татар-мусульман Беларуси, Литвы и Польши и её взаимодействие с белорусской и другими культурами”. Минск, 1996, т. 1).

“БАЙРАМ” ПО-БЕЛОРУССКИ

Оказывается, “многочисленностью” отличается не только собственно татарский народ, но и зарубежная пресса. Например, в Беларуси татары имеют свои издания на белорусском языке, в Польше – на польском, в Литве – на литовском, в Румынии – на своеобразном стуреченно-ногайском...

Татар, издавна, вот уже 600 лет проживающих на землях Беларуси, Литвы и Польши, называют в науке литовскими, ибо их предки, крымские, поволжские и ногайские татары, начали расселяться на землях ВКЛ ещё в период правления великого князя Витовта.

Литовские татары, объединённые в эскадроны, полки и другие воинские соединения, сыграли значительную роль в истории как Речи Посполитой, так и Российской империи. Достаточно сказать, что в российской армии перед Первой мировой войной только генералов из числа литовских татар насчитывалось 15. Если брать более древний пример, можно вспомнить помочь славянам и балтам от тевтонской агрессии. Плечом к плечу рядом с поляками, литовцами, белорусами, русскими, чехами сражались два татарских полка, внесших большой вклад в победу. Достаточно сказать, что великого магистра Тевтонского ордена убил хан Багардин, а после разгрома крестоносцев только нежелание польского короля отдать лавры победы “басурманам” помешало легкой крылатой коннице татар молниеносным броском захватить столицу Ордена – Мальбург.

Особенностью этой этнической группы является то обстоятельство, что они постепенно утратили родной язык и перешли в общении между собой на белорусский, польский, частично литовский языки, однако в целях недопущения окончательной ассимиляции в большинстве своём остались верны Исламу, татарским традициям. Литовские татары остались уникальные по своей значимости памятники письменности – так называемые китабы (книги), написанные на старобелорусском народном языке, но с применением арабского алфавита и арабского способа написания.

В эпоху межвоенной Польши татары уже имели опыт создания своей прессы. С присоединением к СССР Западной Белоруссии большая часть татар на несколько десятилетий осталась лишенной своих изданий. Лишь в 1991 г. удалось начать выпуск ежеквартального журнала “Байрам” на белорусском языке, а

позже – русскоязычной газеты “Жизнь”. Кроме того, белорусские татары провели несколько международных научно-практических конференций, материалы которых издавались отдельными сборниками на белорусском языке.

Журнал “Байрам” представляет собой сборник научно-популярных статей по истории, культуре, религии, искусству как литовских татар, так и других этнических групп татарского, иных тюрко-мусульманских народов. Недавно по инициативе редактора “Байрама”, лауреата Государственной премии Белоруссии, обладателя Серебряного знака ЮНЕСКО Якуба Якубовского журнал приступил к печатанию пробных статей “Энциклопедии татар Беларуси, Литвы и Польши”, которые планируется издать отдельным томом.

Газета “Жизнь” (раньше называлась “Аль-Ислам”) рассчитана на более массового читателя и рассказывает о жизни местных мусульман, основах Ислама, важнейших событиях и т.д.

“Китабы” (“Аль-Китабы”) – религиозные книги белорусских татар, написанные на белорусском языке арабским письмом. Создавались они с XVI века татарами-мусульманами, что поселились в Белорусско-Литовской державе в XIV-XV веках и постепенно забыли свой родной язык. Для сохранения религии они вынуждены были переводить Кур’ан и другие мусульманские книги на белорусский язык (нередко с большим включением польских слов), оставив при этом арабский алфавит с добавлением особых букв, которые не применялись арабами. Содержание китабов – описание мусульманских ритуалов, событий, связанных с жизнью пророка Мухаммеда, морально-этические поучения для молодёжи, гадания по буквам Кур’ана, разгадка снов, восточные легенды, сказки, повести. Кроме китабов, выделяются тафсиры (Кур’ан с комментарием по-русски или по-польски), хамаилы (молитвенники).

В XVI-XVII веках большая часть татар не знала своего языка. Как свидетельствует автор “Рисале-и-татар-и-Лех” (это памятное письмо 1557-1558 гг. неизвестного татарина турецкому султану Сулейману Великолепному о татарах-переселенцах на Беларуси, Литве и Польше), родной язык в это время знали только те татары, которые переселились позднее. Тем, кто уже не понимал по-татарски, предлагалось: “Если кто по-татарски не умеет, то по русски не хай говорит”, – текст первой половины XVIII века. Это обстоятельство вынудило переводить мусульманскую литературу на белорусский язык, сохранив внешнее оформление (в том числе письмо) без изменения.

Изучение Китабов началось в XIX веке. Первооткрывателем их для науки считается профессор Петербургского университета востоковед Антон Мухлинский, который в труде “Исследования о происхождении и современном состоянии литовских татар” (СПб, 1857 г.) напечатал отрывки из Китабов и

отметил, что можно было создать из таких книг маленькую библиотеку. После смерти учёного (1877 г.) изучение текстов практически сошло на нет. О них вспомнили только в начале нынешнего столетия и позднее (Иван Луцкевич, Ефим Карский, Ян Станкевич, Акинер Ширин, Галина Александрович-Мишкинене и др.).

Основательно исследовал тексты Антон Антонович. В книге "Белорусские тексты, написанные арабским письмом" (1868 г.), он рассмотрел 24 оригинальных текста, хранящихся, в основном, в литовских архивах (один Китаб хранится в библиотеке Казанского университета под № 1446г). Антон Антонович дал подробную языковую характеристику, сказал о месте и времени возникновения каждого из исследованных китабов, рассмотрел графику, приспособленную татарами к белорусской фонетике, привёл транскрибированные отрывки.

Китабы написаны и читаются справа налево, текст начинается там, где в славянских книгах заканчивается. Количество страниц неодинаковое в каждом Китабе – от 700 до 300 (полукитабы) и до 1000 страниц. Строки цельные, нет разделов по словам, нет заглавных букв и знаков препинания. Перенос слов подчиняется одному правилу: каждая следующая строка должна быть равна предыдущей. Новое произведение (раздел) начинается словом "баб" (раздел, начало нового содержания) или "хикайет" (повесть, предание).

Язык Китабов отличается от языка старинных белорусских письменных памятников, они близки к белорусской народной речи. В текстах отражена белорусская лексика, фразеология, синтаксис. С помощью арабской графики, приспособленной к белорусской фонетике, более точно по сравнению с письменными памятниками, написанными кириллицей, передаются некоторые звуковые особенности белорусского языка. В Китабах активно используются восточные слова, обозначающие различные мусульманские ритуалы: селям, васият, джаназе, дуа и др. Немало восточных слов получают под влиянием белорусского языка другие формы (дуайка – уменьшительно-ласкательное от "дуа" – молитва; кафиране – от "кафир" – неверный и т.п.). Изучение Китабов даёт полезный материал для филологов, этнографов, фольклористов, историков, тюркологов, арабистов, исламистов. Каждый из Китабов представляет интерес для науки.

"Андарак" – старинная белорусская женская поясная одежда. По словарю Шиповой, "анларак" – слово тюрко-татарского происхождения. Этот род одежды представляет собой платье из домотканной шерстяной или полуsherстяной ткани. Характерная окраска – разноцветные (зелёные, розовые, синие, белые) клетки или полосы на красном фоне. Андарак шили из трёх

или шести отрезов, на талии стянутых узким полотняным поясом. На Могилёвщине андарак имел пришивной лиф – "кабат", похожий на корсет. Как более тёплую и красивую одежду андарак носили и в праздники, а в пинско-иванцевичском строе обязательно вместе с андараком голова украшалась намоткой, и в этом случае такой строй становился очень похожим на строй казанских татарок.

(Пресса Татарстана).

***

Салам алайкум, дорогой Якуб Адамович!

Казань шлёт Вам привет.

Недавно побывал у нас Бекир Радкевич, всюду ему оказали хороший привет. Через него я послал Вам дискету с последними номерами газеты.

Относительно Вашего блока просьба: наконец-то Татарская энциклопедия хоть что-то, хоть немного сделала для Вас. Посылаю подготовленный ими материал. Директор Энциклопедии хочет написать Вам письмо, не знаю, правда, напишет ли.

Словарь Малой Татарской энциклопедии вышел пока на татарском языке, на русском языке выйдет ориентировочно в середине лета. Конечно, я вышлю Вам его. Вообще, в Энциклопедии не хватает сотрудников, поэтому, видимо, исполнение Ваших просьб затягивается. Я мог бы выполнить Ваши просьбы, но для этого нужно время. Попробуйте написать от "Аль-Китабы" официальное письмо на имя председателя Исполкома ВКТ Индуся Тагирова или министра информации и печати Ислама Галиахметовича Ахметдзянова с просьбой представить меня, скажем, на один месяц в распоряжение журнала "Байрам" для подготовки соответствующих материалов к Энциклопедии татар. Беларуси, Литвы и Польши. Думаю, что такое письмо (или оба письма) не останется без внимания, и я смогу за один месяц, если не полностью, то в основном удовлетворить Ваши просьбы.

Письма, если напишете, шлите мне домой.

Фаяз Фаизов.

Из татарской энциклопедии

АБЗГИЛЬДИН Абрек Амирович (р. 1937), живописец, художник-монументалист. Нар. художник РТ (1995), засл. деятель иск-в ТАССР (1986). Автор настенных росписей и монумент.-декор. керамики в обществ. зданиях Казани: "Революция" (Молодёжный центр, 1972-1973), "История моды" (Дом моды, 1975), "Сабантуй" (Межвузовская столовая, 1979), живопис. картин "Сабантуй башкирский" (1970), "Сон Тукая" (1979), "Тукай" (1980). Пред. правления Союза художников РТ с 1993. Гос. пр. РТ им. Г.Тукая (1997).

ЗАКИЕВ Мирфатых Закиевич (р. 1928), языковед, дейст. чл. АН РТ (1991). Засл. деятель науки ТАССР, РСФСР (1970, 1976). В 1954-1965 в Казан. ун-те, с 1960 зав. каф. татар. языка, проф. (1964), в 1965-1986 в Казан пед. ин-те (проректор, с 1967 ректор, одноврем. зав. каф. татар. языкоznания). С 1986 директор Ин-та языка, лит-ры и иск-ва АН РТ. Труды по синтаксису, истории татар. языка и татар. народа, языковой политике; учебники и уч. пособия по татар. языку для школ и вузов. Гос. пр. РТ (1994). Деп., пред. През. ВС ТАССР в 1980-1990.

ИСХАКОВ Камиль Шамильевич (р. 1949), глава адм-ции г.Казани (с 1991) и пред. Казан. гор. Совета нар. депутатов (с 1993). С 1973 на комс. и парт. работе в Казани. В 1980-1987 зам. директора, директор Казан. науч.-учеб. центра объединения "Алгоритм", в 1987-1988 ген. директор Казан. науч.-производ. объединения вычис. техники и информатики. В 1989-1991 пред. Казан. горисполкома. Деп. ВС РТ в 1971-1975, 1991-1995. Нар. деп. РТ с 1995.

КАЛИМУЛЛИН Рашид Фагимович (р. 1957), композитор, педагог. Засл. деятель иск-в ТССР, РФ (1990, 1996). С 1989 председатель правления Союза композиторов РТ. С 1992 зав. каф. композиции Казан. консерватории. Осн. соч.: рок-оперы "Крик кукушки" (1989), симф. поэма "Булгары" (1986), вок.-симф. поэма "Тишина и покой" (1987), струн. квартет памяти Г.Тукая (1986), камерно-инстр. произведения, песни. 1-я пр. Междунар. конкурса камерной музыки им. К.М.Вебера (1987).

ЛИХАЧЁВ Василий Николаевич (р. 1952), гос. деятель, юрист, чл.-кор. АН РТ (1994). С 1978 преподаватель Казан. ун-та (с перерывами: в 1982-1983 – школы права Республики Гвинея-Бисау, 1987-1988 – ун-та г.Антанариву Респуб-

лики Мадагаскар). В 1988-1990 зав. отделом Татар. обкома КПСС. В 1990-1991 пред. К-та конституционного надзора РТ. В 1991-1995 вице-президент РТ. С 1995 пред. Гос. Совета РТ, одновр. с 1996 зам. пред. Совета Федерации Федерального Собрания РФ. Чл. Пост. К-та Палаты регионов Конгресса местных и региональных органов власти Европы (с 1995), чл. Парламентской Ассамблеи Совета Европы (с 1996). Труды по междун. праву.

МУХАМАДИЕВ Ринат Сафиевич (р. 1948), писатель, литературовед, обществ. деятель. Засл. работник культуры ТАССР (1986). Иссл. истории татар. лит. критики. Сб. рассказов для детей "Подарок на Новый год" (1979); ром. "Львы и канарейки" (1990, на рус. языке М., 1992), ист.-биогр. ром. о М.Султангалиеве "Мост над адом" (1992). В 1987-1989 дир. Татар. кн. изд-ва. С 1989 пред. правления Союза писателей РТ. В 1990-1993 деп. ВС РФ, нар. деп. ГС РТ с 1995.

МУХАМЕТИШИН Фарид Хайрулович (р. 1947), гос. деятель. С 1972 на хоз., парт. работе, в 1989-1990 министр торговли ТАССР, в 1990 1-й секр. Альметьевского горкома КПСС, в 1990-1991 зам. пред. СМ ТССР. В 1991-1995 пред. През. ВС РТ. С 1995 премьер-министр РТ. Деп. ВС РТ в 1990-1995. Нар. деп. РТ с 1995.

ХАСАНОВ Мансур Хасанович (р. 1930), литературовед, гос. деятель, дейст. чл. АН РТ (1992). Засл. деятель науки РТ (1995). В 1971-1984 зам. пред. СМ ТАССР, в 1984-1992 1-й зам. пред. СМ ТАССР (с 1990 ТССР, с 1992 РТ). С 1992 президент АН РТ, одновременно дир. Ин-та Татарской энциклопедии. Труды по методологии татар. лингвистики, истории татар. лит-вы, обществ. мысли, истории культуры и просвещения татар. народа, о лит. связях татар. лит-ры с др. лит-рами. Учебники татар. лит-ры для ср. школы. Деп. ВС ТАССР в 1963-1990.

ШАЙМИЕВ Минтимер Шарипович (р. 1937), гос., парт. деятель, первый Президент РТ. С 1959 на гос. работе, в 1969-1983 министр мелиорации и вод. хоз-ва, в 1983 1-й зам. пред. СМ ТАССР. В 1983-1985 секр. Татар. обкома КПСС. В 1985-1989 пред. СМ ТАССР. В 1989-1990 1-й секр. Татар. обкома КПСС. В 1990-1991 пред. През. ВС ТССР. Деп. ВС ТАССР в 1975-1990. С июля 1991 Президент РТ (в марте 1996 переизбран на второй срок). Чл. Совета Федерации Федерального Собрания РФ с 1994. Внёс большой вклад в укрепление полит. и экон. суверенитета республики, установление договорных отношений между РФ и РТ, развитие экон., культ. связей между РТ и гос-ми ближнего и дальнего зарубежья.

ВЕЧАР ЧАТЫРНАЦЦАЦІГАДОВАЙ ДЗІНАРЫ

9 снежня 1998 г. ў гасціннай зале Дома дружбы адбыўся вечар, прысвячаны юнаму кампазітару Дзінары Мазітавай, яе чатырнаццацігоддзю. Арганізувалі вечар Беларускі дзіцячы фонд і яго старшыня Уладзімір Сцяпанавіч Ліпскі.

Дзінары не спатрэбілася спецыяльна прыязджаць у Мінск: яна цяпер вучыцца ў Рэспубліканскім музычным ліцэі і ўжо вядомая музычнай грамадскасцю. Дзінара стварае музыку, удзельнічае ў конкурсах. Апошніе яе дасягненне – званнне лаўрэата адкрытага конкурса, прысвяченага 200-годдзю з дня нараджэння А.С.Пушкіна, праходзіўшага ў сакавіку 1998 г. Яна мела гонар іграць на сцэне Вялікай залы Маскоўскай кансерваторыі.

Сябрам Згуртавання “Аль-Кітаб” таксама знаёма прыгожае імя гэтай мілай дзяўчыны. У “Байраме” (№ 4, 1997 г.) мы змяшчалі нарыс В.Радзівонава “Пад сузор’ем Моцарта”. Там жа быў змешчаны і верш, а Дзінара піша выдатныя вершы на рускай і беларускай мовах, “Великий Аллах!” Сама Дзінара прымала ўдзел у святочным канцэрце, прысвяченым 600-годдзю асадніцтва татараў на землях Беларусі, Літвы і Польшчы. Яна акампаніравала на рапалі ў час выканання “Гімна беларускіх татараў”, які стварыла на вершы Якуба Якубоўскага.

На вечары ў Доме дружбы таксама прагучала “Гімн беларускіх татараў” у выкананні саліста калектыва “Ліда мюзыкл”. Салісты гэтага калектыва выканалі песні Дзінары Мазітавай на вершы вядомых беларускіх паэтаў Ніла Гілевіча, Змітрака Бядулі, Алеся Гурло і інш. Дзінара выканала ўрэйкі са сваіх опер і балетаў, у тым ліку і з балета “Дзюймовачка”. На вечары адбылася презентацыя выдання балета “Дзюймовачка”, якое здзейсніла выдавецтва “Чатыры чвэрці” пры Беларускім фондзе культуры. З рук кіраўніка выдавецтва Ліліяны Анцух. Дзінара атрымала аўтарскія экземпляры. Экземпляр “Дзюймовачкі” перададзены і для нашага Згуртавання. Паэт Васіль Жуковіч уручыў імянінніцы свой пераклад з рускай мовы верша “Вялікі Аллах!”

Разам з Дзіцячым фондам Дзінару віншавалі яе блізкія – мама Святлана Апанасаўна, настаўнік Віталь Канстанцінавіч Радзівонаў, яе настаўнік па класе кампазіцыі, вядомы беларускі кампазітар Дзмітрый Браніслававіч Смольскі, старшыня Саюза кампазітараў Беларусі Ігар Міхайлавіч Лучанок, гаспадар Дома дружбы Арсен Ваніцкі. Ведаў і думаў у той час аб сваіце Дзінары музыка-знаўца, старэйшы з сяброў Згуртавання “Аль-Кітаб” 89-гадовы Браніслаў Сільвестравіч Смольскі, ён быў вельмі блізка ў сваёй кватэры на вул. Захараўа, але па стану здароўя не змог прыйсці. З Ліды ж прыехаў прыняць удзел у свяце намеснік мэра горада, бо Дзінара пераехала ў Мінск для працягу вучобы з

Ліды. Сімвалічна, што 600 гадоў таму менавіта ў Лідзе атрымалі першае месца на сталае жыхарства воіны хана Тахтамыша. Па запрашэнні Вітала Канстанцінавіча Радзівонава прыйшлі на спатканне з творчасцю яго выхаванкі і прадстаўнікі “Аль-Кітаба” Разалія Александровіч і Фаўзія.

Кожны з нас, жыхароў Беларусі – грамадзянін гэтай святой зямлі, кожны з нас па-свойму ўпрыгожвае яе жыццё сваім талентам, сваёй адметнасцю. Кожны з нас, жывучы ў нашым агульным доме – Беларусі, належыць да пэўнай сям'і яго наслеўнікаў. Зусім яшчэ юная Дзінара Мазітава любіць і свой дом, і сваю сям'ю. Аб іх яе верш, які, упэўнены, закране і вашыя пачуцці.

Ваш карэспандэнт.

АЛЛАХ ВЯЛІКІ!

Дзінара Мазітава

Якая ночь!
Аллах акбар,
Душой з сусветам гавару.
Каб зняць трывогі мне цяжар,
Малося я за Беларусь.

У сэрцы зорны свет жыве,
Далёка да спакойных сноў.
Крайны дзве – матулі дзве –
Я мроіць буду зноў і зноў.

...Бушуе мора сярод скал,
Вягры гісторыі ўзнялі
Салёны і цяжэнны вал,
Як слёзы аб жывой зямлі.

Што грэла прашчураў найперш
Гарачай крымскаю парой

І дзе святы Карана верш
Душой быў чуты трапяткой...

О, Беларусь, табе хвала!
Краіна, мужная сама,
На скрыжаванні абыяла
Рашучых, мужных мусульман.

Дала прытулак, сэрца жар,
Загартавала ў баях.
Мяцежны лёс маіх татар
Нясе гісторыя твая.

І я, нашчадак мусульман,
Аллах акбар, цыбе малю
Імглу развей, рассей туман
Памілуй Беларусь маю.

Пераклад з рускай мовы **Васіля Жуковіча**.

***

БЕЛАРУСКА-РУСКІ СЛОЎНІК ТАТАРСКІХ ІМЁНАЎ
(працяг, пачатак у № 1, 2, 3 – 1998 г.)

Жаночыя імёны

На беларускай мове

На рускай мове

A

Абаса
Азалія
Азыма

Аббаса
Азалия
Азыма

Айбіка	Айбика
Айгуль	Айгуль
Айдарыя	Айдария
Айджамал	Айджамал
Айзухра	Айзухра
Айназа	Айназа
Айсара	Айсара
Айша	Айша
Албіка	Албика
Аліма	Алима
Аліса	Алиса
Алія	Алия
Алмаза	Алмаза
Алмазія	Алмазія
Алтынбіка	Алтынбика
Алтынгуль	Алтынгуль
Альбіна	Альбина
Альміра	Альмира
Альфіна	Альфина
Альфіса	Альфиса
Альфія	Альфія
Аміля	Амиля
Аміна	Амина
Аміня	Аминя
Амра	Амра
Аніса	Аниса
Аніфа	Анифа
Ансарыя	Ансария
Анфіса	Анфиса
Асіля	Асиля
Асіма	Асима
Асія	Асия
Асылгуль	Асылгуль
Ахсана	Ахсана

Б

Бадрыгуль
Бадрынур

Бадригуль
Бадринур

Бадрыя
Байрамбіка
Байрамгуль
Бакіра
Банат
Бану
Барбарыя
Барыя
Басіма
Бахія
Башыра
Бібігуль
Бібізухра
Бібікарима
Бібинур
Бібіфацма
Бібіхаліда
Бібкай
Біка
Бікназ
Бэлкіс

В

Вагіза
Вазіра
Вазіфа
Вазіха
Вакіля
Вакіфа
Валіда
Валізя
Валіка
Валіма
Валія
Варыга
Варыда
Варыса

Вагиза
Вазира
Вазифа
Вазиха
Вакиля
Вакифа
Валида
Вализя
Валика
Валима
Валия
Варига
Варида
Вариса

Бадрия
Байрамбика
Байрамгуль
Бакира
Банат
Бану
Барбария
Бария
Басима
Бахия
Башира
Бибигуль
Бибизухра
Бибикарима
Бибинур
Бибифатима
Бибихалида
Бибкай
Бика
Бикназ
Белкис

Г

Габіда
Газіма
Гайша
Галіма
Галія
Гаміра
Ганна
Гільміназ
Гільміра
Гільмія
Гінд
Гіфрат
Гузелія
Гузель
Гулара
Гуліна
Гуліра
Гулірам
Гуліса
Гулія
Гульбанат
Гульбіка

Вария
Васига
Васика
Василя
Васима
Васиха
Васия
Вафида
Вафира
Вафия
Вахида
Венера
Винера

Габида
Газима
Гайша
Галима
Галия
Гамира
Анна
Гильминаз
Гильмира
Гильмия
Гинд
Гиффат
Гузелия
Гузель
Гулара
Гулина
Гулира
Гулирам
Гулиса
Гулия
Гульбанат
Гульбика

Гульдана
Гульдар
Гульдарыя
Гульзар
Гульміра
Гульмія
Гульнар
Гульнара
Гульніса
Гульсанія
Гульсара
Гульсарыя
Гульсафа
Гульсіяр
Гульфанія
Гульфарыда
Гульфіра
Гульчыра
Гульшан
Гулюза
Гунча
Гэлена
Гюльнафіса
Гюзелія
Гюзель

Д

Дайра
Даліля
Далія
Даміна
Даміра
Дана
Даніла
Даніса
Данія
Дарыса

Гульдана
Гульдар
Гульдария
Гульзар
Гульмира
Гульмия
Гульнар
Гульнара
Гульниса
Гульсания
Гульсара
Гульсария
Гульсафа
Гульсіяр
Гульфания
Гульфарида
Гульфира
Гульчира
Гульшан
Гулоза
Гунча
Гелена
Гюльнафиса
Гюзелия
Гюзель

Дарыя
Даулія
Джаліла
Джаміла
Джанет
Дзілара
Дзілія
Дзільдарыя
Дзіна
Дзіяна
Дзюрніса
Дынара
Дынарыя

3

Забіра
Заріпа
Заіда
Заіра
Зайнаб
Закіра
Залія
Заліфа
Заміра
Зарына
Зарыя
Зафія
Захрья
Зібуніса
Зіда
Зілара
Зінурा
Зося
Зубайды
Зузан
Зулейха
Зулія

Дария
Даулия
Джалила
Джамила
Джаннет
Дилара
Дилия
Дильдария
Дина
Диана
Дюрниса
Динара
Динария

Забира
Загира
Заида
Заира
Зайнаб
Закира
Залия
Залифа
Замира
Заррина
Зария
Зафия
Захрия
Зибунниса
Зида
Зилара
Зиннура
Зося
Зубайды
Зузан
Зулейха
Зулия

Зульнара
Зульфа
Зульфіра
Зульфія
Зульшат
Зумарья
Зухра
Зухрагуль

І

Ідалія
Ідзія
Ікрама
Іліда
Ілія
Ільбіка
Ільдарына
Ільдарыя
Ільзінат
Ільзіра
Ільміра
Ільназ
Ільнура
Ільшат
Ілюся
Інсафія
Ірада
Ірина
Ірка
Ісламія
Іхліма
Ішбіка

К

Кабіра
Кавія

Зульнара
Зульфа
Зульфира
Зульфия
Зульшат
Зумария
Зухра
Зухрагуль

Идалия
Идия
Икрама
Иллада
Илия
Ильбика
Ильдарина
Ильдария
Ильзинат
Ильзира
Ильмира
Ильназ
Ильнура
Ильшат
Илюся
Инсафия
Ирада
Ирина
Ирка
Исламия
Ихлима
Ишибика

Кабира
Кавия

Кагіда
Кадрія
Каліма
Камалія
Каміля
Карлыгач
Карыма
Карымабіка
Касіма
Каўсарыя
Кафіля
Кафія
Каціфа
Кашыфа
Кірама
Кіфая
Клара

Л

Лазіма
Лаїса
Лариса
Латифа
Лейла
Лена
Ленара
Леніза
Лідзія
Лізіра
Лілія
Лімуза
Ліра
Лія
Луїза
Люзіда
Люзіра
Люзія

Кагида
Кадрия
Калима
Камалия
Камиля
Карлыгач
Карима
Каримабика
Касима
Каусария
Кафиля
Кафия
Катифа
Кашифа
Кирама
Кифая
Клара

Люсіда
Люцыда
Люцыя
Лязат
Ляля

M

Магданія
Магдзія
Магіра
Магфіра
Мадзіна
Мазіда
Маймуна
Майсара
Маліка
Марына
Марыя
Мар'я
Мар'ям
Мар'ямбіка
Мар'яна
Маўзіна
Маўліда
Маўлія
Маўлюда
Мафруза
Махдума
Махіда
Махінур
Махмуда
Мінджамал
Мінзалия
Мінсафа
Муз
Музакіра
Музіфа

Люсида
Люцида
Люция
Ляззат
Ляля

Магдания
Магдия
Магира
Магфира
Мадина
Мазида
Маймуна
Майсара
Малика
Марина
Мария
Марья
Марьям
Марьямбика
Марьяна
Маузина
Маулида
Маулия
Мавлюда
Мафруза
Махдума
Махида
Махинур
Махмуда
Мінджамал
Мінзалия
Мінсафа
Муз
Музакира
Музифа

Мукарама
Мукіма
Муніра
Муніса
Мусалія
Мусаміра
Мусліма
Мусфіра
Мухтарыя
Мяр'ема

Мукаррама
Мукима
Муніра
Муніса
Мусалія
Мусаміра
Мусліма
Мусфіра
Мухтария
Мярьема

(працяг будзе).

***

ПАДАРУНКІ АД ДЗЯДЗЬКІ ЯКУБА

Падарунак – рэч, якую дораць, падарылі.
(З тлумачальных слоўнікаў).

**Ты шчодрым будзь! Хтось не забудзе
І ўспамяне цябе калісь**

**Ты не шкадуй нічога людзям,
Калі што людзям на карысць.**

(Народны паэт Беларусі Пятрусь Броўка, пад
кіраўніцтвам яго з часу стварэння выдавецтва
“Беларуская Савецкая Энцыклапедыя” працаўаў
Я.А.Якубоўскі).

У апошні час усё больш заўважаю, што сам, мая кватэра напоўнены
шматлікімі речамі, якімі шчодра адoranы маймі суродзічамі, сябрамі, быльмі
саслужбоўцамі, маймі кіраўнікамі, добрымі і знаёмымі людзьмі, пісьменнікамі і
паэтамі, іншымі творцамі. Ёсць у майм пакой ў адной з сценак і спецыяльная

паліца, дзе знаходзяцца падарункі ад дарагога, блізкага, роднага і брацкага па духу, па імкненнях і памкненнях, па гісторыі, культуры і звычках народа — гэта беларускіх татараў і крышачку татараў з Крыма. Вось рэчы, атуленыя цяплыней і клопатамі Ісмаіла Ісмаілавіча Меметава, побач апошнія часопісы “Байрам”, матэрыялы I і II міжнародных беларуска-татарскіх чытанняў і кніга С.У.-Думіна і І.Б.Канапацкага “Беларускія татары: мінулае і сучаснасць” з надпісам Ібрагіма Барысавіча арабскім літарамі і па-беларуску: “У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага! Мір Вам, міласць Аллага Усяышняга і Яго бласлаўленне, дарагі наш сябар і брат Міхас! Шчыры дзякую Вам за Вашу руплівую і самаадданую працу, за Вашы цікавыя і змястоўныя артыкулы, прысвечаныя беларускім татарам. Спадзяюся, што мы будзем і надалей (...) (калі Бог дасць) працаўцаў на карысць нашай Бацькаўшчыны — Беларусі. З павагай да Вас Ібрагім Канапацкі”.

А ўсё астатніе на гэтай паліцы, я кажу ўсім, ад дзядзькі Якуба. Гэта ад Якава Адамавіча Якубоўскага. Ён сам сядрод больш чым 10-мільённага беларускага народа вылічыў мяне, спачатку даслаў цераз аднаго, як аказалася, вельмі неахайнага і неабавязковага баранавіччаніна мне падарунак — часопіс “Байрам”. Гэты гараджанін каля паўгода пратрымаў яго ў сябе, пакуль выпадкова не пабачыў мяне і не ўспомніў пра спецыяльнае дасланне Якуба Адамавіча. Я, канешне, адразу адгукнуўся. А потым у сваім горадзе і ў сваёй кватэры прымаў яго. Гэты дзень падараў мне вялікага, шчырага і надзейнага сябра. І ён быў незвычайны! Гэта была дата ўз'яднання Заходній Беларусі з БССР. А пасля ад'езду застаўся назаўсёды цяжкі книжны фаліянт “Живописная Россия” з такімі прыемнымі словамі: “Дарагому Міхасю, шчыраму сябру, беларускаму патрыёту, са-прауднаму географу ў дзень Вялікага Свята — 17 верасня. 1994 г. Баранавічы”.

На кальцы, амаль што на ўсю сцяну, Якуб Адамавіч Якубоўскі асаўбіст для мяне вымаляваў карту майго зараз Баранавіцкага раёна, ды таکую падрабязную, што мне нават у сне такое не магло прыйсці, а потым даслаў і сапраўдную карту, як і два спісы па алфавіце ўсіх населеных пунктаў Баранавіцкага раёна — адзін з іх з тымі вёскамі, якія ўваходзяць у той або іншы сельсавет, а таксама прылажэнні да іх, у якім годзе і якое паселішча было зменена па назве. Канешне, ўсё гэта дало і дае мне імпульсы, энергію і моц пры падрыхтоўцы шматлікіх гістарычных і краязнаўчых матэрыялаў.

Вось ксеракопія артыкула С.Александровіча “Баранавічы” з радкамі Я.А.Якубоўскага: “Часопіс “Беларусь”, № 12, 1953 год. Міхас! Усе Твае пранановы цікавыя, але найболыш падыходзячай для гэтай канферэнцыі, як мне здаецца, будзе тэма пра паходжанне назывы Баранавічы, бо тут можна пагаварыць пра татар, нават пра татарскія карані Багрыма. У канцы ж, можна сказаць, што

барынаў-баранаў прыдумалі не татары, але есці баранаў можна ўсім”. Так, матэрыял па гарачых слядах думак Якуба Адамавіча з разважаннямі і Ібрагіма Барысавіча Канапацкага на гэты конт быў у той жа дзень напісаны, а потым надрукаваны і ў друку.

На паліцы на татарскую тэматыку знаходзяцца ўсе часопісы “Байрам”, якія спецыяльна даслаў мне Якуб Адамавіч, канешне, надпісаў на іх німа, дзядзька Якуб рабіў гэта толькі ў рэдкіх выпадках. Тут і кніга Яўгена Гучка — паэта і сябры А.Я.Якубоўскага — ён гэты зборнік вершаў “Формула травы” асаўбіста прыдбаў для мяне, а вось ніякіх слоў ад яго рукі німа, толькі зялённым алоўкам падк-рэслена:

“Успомнім з далёкай чалавечай мінуўшчыны, калі прамоўцу дазвалялася гава-рыць перад сходам сваіх суплеменнікаў столькі, колькі ён мог у часе прамовы стаяць на адной назе. Упэўнен, вершы, напісаныя ў святле такіх патрабаванняў (менш слоў), могуць мець шчаслівы лёс: глядзіш — хто-небудзь і прачытае іх.

“...
Прырода!
Яна — і лічнік,
Яна ж — назоўнік”.
“...
Яна заўжды ў зачацці,
Цяжарнасці і родах,
А чалавек... абORTы пррапануе”.

Білет чытача за № 54680/41 Нацыянальнай Бібліятэцы Беларусі на маё імя — гэта таксама менскі падарунак Якуба Адамавіча Якубоўскага. Якраз у тыя дні я гасціваў у яго з наведваннем гэтай установы, дзядзька Якуб незадзялана для мяне паспей аплаціць кошт гэтага білета, каб потым радасна сказаць — гэта мой сталічны сюрприз.

У адзін з тых жа дзён 1997 года, калі па яго выкліку гасціваў у гасцінай хаце Якуба Адамавіча і Таццяны Васільеўны, ён, як аказваецца, ведаочы маю няյтолъную цікавасць і смагу да жывёл і раслін, прыгатаваў мне ў падарунак энцыклапедычны даведнік “Земнаводныя. Паўзуны” з такім прысвячэннем: “Дарагі Міхась! Нашы сучаснікі-земнаводныя, паўзуны — адзначываюць сабе ў лютыя маразы, у пахмурныя дні. Пастаравесім і мы неяк перажыць цяжкі час, а можа і адагрэемся на сонейку. Яшчэ прыйдзе вясна! 20.01. 1997. Менск. Якуб Якубоўскі”.

З гары Джамалунгмы падарункаў ад дзядзькі Якуба я выбраў толькі невялічкую частачку, але, як гэтыя рэчы грэюць, саграваюць, цепляюць маю душу і

сэрца! Няма майго дарагога чалавека, вялікага дарадцы, шчырага сябра, а памяць у мяне аб ім пяроўлзе і ў іншы свет, бо ён, як тоў доктар з мінулага стагоддзя з Масквы Гааз спяшаўся рабіць толькі добро!

М. Маліноўскі.

***

Дарагі Ібрагім Барысавіч!

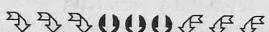
Трэба спяшацца рабіць добро, таму вырашыў апрацоўку лістоў Якуба Адамавіча рабіць неадкладна. Буду паціхен'ку эпісталалярную спадчыну дасылаць Вам, калі пабачыце, што недзе выпадзе, дык, калі ласка, напомініце гэта.

З вялікай павагай і ніzkім паклонам

16 лістапада 1998 г.

г. Баранавічы

Міхась Маліноўскі.

3 ЭПІСТАЛЯРНАЙ СПАДЧЫНЫ ДЗЯДЗЬКІ ЯКУБА (Якава Адамавіча Якубоўскага)

Эпісталалярная спадчына – сукупнасць чыліх-небудзь пісем.

Пісьмо – напісаны тэкст, які пасылаецца для паведамлення чаго-небудзь каму-небудзь.

Спадчына – з'явы культурнага жыцця, побыту, укладу, якія ўнаследаваны ад мінульых эпох, папярэдніх дзеячаў. (Архіў Міхася Маліноўскага, правадзейнага члена Геаграфічнага таварыства, г.Баранавічы).

Добры дзень, дарагі Міхайлавіч!

Беларускія татары жадаюць Вам добра га здароўя, помыслу ў працы і добра быту Вашым родным. Мой сябра – Ібрагім Барысавіч прапанаваў частку Ваша-

га цікавага ліста надрукаваць у нашым "Байраме" у рубрыцы "Нам пішуць". Не ўзгаднішы гэтага пытання з Вамі я не рашыўся, а ўзгадняць ужо было позна. Дацьце нам нумары тэлефона, па якіх з Вамі можна звязацца.

Я як пенсіянер маю права на безблітны праезд у электрычцы, хоць толькі адзін раз ездзіў задарам у Віцебск. Ці можна ў адзін дзень паехаць, пагутарыць з Вамі і вярнуцца ў Менск? У вольны час я мог бы гэта зрабіць. Мне вельмі цікава будзе пагутарыць з Вамі, паслухаць Вашы парады, паказаць Вам, пра што Вы захацелі бі змаглі напісаць для энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы", для квартальніка "Байрам", для новага часопіса "Джыхад", які чакаеца ў жніўні (ён будзе ахопліваць мусульманскую тэматыку, філасофію, мараль, побыт і ўсё-усё, што вартае, каб падтрымаць).

Са мною здарылася бядка. І 20 год таму памяць меў слабую, а цяпер зусім блага: Забыў у трамвайце папку з важнымі матэрыяламі, документамі. Знаходжуся пад гэтым вельмі непрыемным уражаннем. Толькі сёння адважыўся напісаць Вам і ў Глыбокае спадару Уладзіміру Скрыбатуну, краязнаўцу і таксама сябру татара. Пропанаваў глыбачанам рыхтавацца да 50-годдзя Перамогі (даць спіс усіх пацярпелых ад вайны, сабраць звесткі з дапамогай грамадскасці, старшакласнікамі, надрукаваць на машины, можа да 100-годдзя, разбагацеўшы, можна будзе надрукаваць кнігу). Пропанаваў ім не чакаць указаў, а рыхтавацца да 2000-гадовага юбілею нараджэння Ісуса Хрыста (1000-годдзе не адзначалася, бо тады быў не такі календар).

Буду закругляцца, як кажуць, бо пры размове не так заўважаюцца памылкі, а значыць і не так будзе мне прыкра, што за 600 гадоў татарын так і не выучыў як след беларускую мову.

Пішыце мне адрес на рускай мове, бо рускаязычнікі і мясцовыя манкурты ад злосці і дурасці нішчуюць карэспандэнцыю на беларускай мове. І скардзіца няма каму, самі ведаеце.

Прывітанне ад маёй сям'і – сына Кастуся і жонкі Таццяны.

29.07. 1994 г.

Якуб Якубоўскі.

Саліам алейкум, добры дзень, вельмі паважаны спадар
Міхась Міхайлавіч!

Быў у рэдакцыі часопіса "Гаспадыня". Ветлівая Лідзія Іванаўна Жук, калі толькі глянула на Вашу запіску, адразу назвала Вас. Знайшла і аддала рукапіс.

Узгадніўшы гэта з рэдактарам, які недзе быў у іншай установе. (...) Я так зразумеў, што яна праста закаханая ў Вас.

Паразумеўся па тэлефоне і сустрэўся ў рэдакцыі з Кушнерам. Рэдакцыя ў будынку універсітэта, наступраць былой Ленінскай, а цяпер Нацыянальнай Бібліятэкі. Рукапіс яму перадаў, пра што сведчыць запіска.

Можа і не вельмі далікатна, але я некалькі старонак рукапісу прачытаў. Ва-
сюлю Фёдаравичу Кушнеру я сказаў, што гісторыя з Багрымам нагадвае казку
братоў Грым пра касцюм караля. Кожны з набліжаных да караля, баючыся,
што іх прызнаюць неадпаведнымі пасадзе, распісывалі прыгажосць уяўнага
касцюма. У ліку тых, хто пісаў пра Багрыма, быў, на жаль, і татарын С.Алексан-
дроўіч. На самой справе пра касцюм, пра яго адсутнасць, сказаў толькі адзін
хлапчук, які не баяўся стражца пасаду. Можа маё парайоннне і не пасуе, але
гэта было сказана і для Кушнера, няхай робіць выснову, ці быць яму з тымі, хто
хваліў уяўны гарнітур караля, ці з праўдзівым хлапчуком. Вялікі дзякую Вам за
газетныя артыкулы. Зычу Вам новых поспехаў.

Чакаю брата, які павінен прыехаць з Віцебска. 17 верасня ў 7.³⁰ збіраюся на
электрычцы выехаць у Баранавічы, буду стаяць каля вагона № 3. Калі не суст-
рэнуся з Вамі, то паездка мая будзе карыснай, бо прысвяці ўе Дню ўз'яднання
Заходній і Усходній Беларусі. Падзея адбылася ў 1939 годзе. Афіцыйна на Бе-
ларусі яе не адзначаюць. Няхай жа хоць татары парадуюцца за гэта свята.
Збіраюся 17 верасня і ад'ехаць у Менск.

Да сустрэчы, дарагі Міхась Міхайлавіч! Прывітанне Вам ад Ібрагіма Кана-
пацкага.

2 Раббіуль-Ахыра 1415 г. Хіджра – 9 верасня 1994 г.

Якуб Якубоўскі.

Добры дзень, дарагі Міхась!

Па розных прычынах не змог Вам напісаць ліст. Перш за ўсё чакаў на выхад
“Байрам” № 3, але ён затрымаўся і няведама калі будзе надрукаваны. Цяпер ба-
юся, што не ўсё патрабунае напішу Вам. Перш за ўсё віншую Вас з публікацыяй,
пра якую даведаўся прац “ЛіМ”, “Нёман”, Нямунас, Мемель”. Мне вельмі цікава
пра тое, што надрукавалі.

Ібрагім Канапацкі, яго жонка Ганна, мая жонка Таццяна вельмі ўдзячны
Вам за Вашы падарункі, за кнігі, ягады, рукавіцы, паштоўкі і за добрыя слова.

(...)

Гаварыў пра Вас з Ляўковым Эрнстам Аркадзьевічам. Ён вельмі замілаваны
да Вас і передае Вам свой паклон.

Ібрагім Канапацкі дасылае Вам кнігу, якую часткова напісаў і ўзяў усю арга-
нізацыю выдавецтва (гэта была не вельмі лёгкая справа, бо ні яўрэі, ні украін-
цы, ні палікі яшчэ не падрыхтавалі рукапісы пра свае ж народы, а татары вы-
таркнуліся). Ніл Сымонавіч Гілевіч аказаў нам падтрымку і кніжачка выйшла.
Брашура Антона Мухлінскага была ў адным паасобніку ў Бібліятэцы імя У.І.Ле-
ніна і тая працала, засталася фільмакопія. Ібрагім Канапацкі паклапаццяўся, каб з
гэтай фільмакопіі зрабіці брашуру, знайшоў спонсараў і кніжачка выйшла.
Вокладку я абдзер, таму што яна патрэбна была на стэнд на выставе публіка-
цый пра татар. Гэту без кашулі брашуру пасылаю Вам, а ў наступным лісце аті-
шу выгляд былой вокладкі.

Усяго Вам добра.

4.10. 1994 г.

Якуб Якубоўскі.

Дарагі Ібрагім Барысаевіч!

*Вось паціху перапісваю эпістолярную спадчыну Якуба Адамавіча і
зноўку жыву яго жыццём, турботамі, як і ён маймі.*

*Мнё так здаецца, што калі надумаеце друкаваць гэтае лістападанне,
дык нумарацыя не патрэбна. Я яе даю, каб было бачна, што да Вас дай-
шло, а што не.*

Перапісваць яшчэ шмат. Якуб Адамавіч толькі з пастаноўкай у мяне
тэлефона амаль што перастаў пісаць, а так, калі тэрба, адразу тэле-
фоні, але пры гэтым ад мяне патрабаваў лістападання, што я рабіў яму і
радасна, і так, як прыдзецица на дурную маю галаву...

З усяго яго толькі не выканай пакуль – гэта не напісаў пра тата-
рскую карані Багрыма. У чарнавіках нешта ёсць, а чагосьці мне яшчэ не ха-
пае да яго...

З павагай і ніzkім паклонам

18 лістапада 1998 г.

г. Баранавічы

Міхась Маліноўскі.

❖❖❖ 000 ❖❖❖

Добры дзень, дарагі Міхась!

Шлю Вам прывітанне ад Таццяны і Кастуся. Учора я прыйшоў дамоў а 17 гадзіне. Сын сказаў, што Вы быті ў Менску, што я мог пагаварыць з Вамі, але вельмі спазніўся. Мы з Ібрагімам складалі ліст у Вялікабрытанію, каб нам брытанцы перадалі кнігу рукапісную Аль-Кітаб, якая збераглася ў час вайны і цяпер знаходзіцца ў бібліятэцы. Кніга напісана на беларуска-польскай трасяніцы, але гэта кніга для нас вельмі дарагая. Вельмі ўдзячны Вам за артыкул пра заснавальніка Менска. Гісторыя толькі тады і цікавая, калі яна не праўдзівая, а каля праўды. Да таго часу, пакуль крыжаносцы не пабывалі на Блізкім Усходзе, дзе ўбачылі і навучыліся, як рабіць вятракі і вадзяныя млыны, малолі ў Еўропе на ручных жорнах. Дык толькі ў канцы 13, а можа ў 14 ст. на Беларусі маглі паявіцца млыны, а заснаваны Менск быў у 1067 годзе. Мой стары сябра, чалавек з гумарам, расказаў мене пра тое, што нейкія эстонцы знайшлі пры земляных раскопках паблізу замка дрот. На гэтай падставе зрабілі высьнову, што ў старадаўнія часы эстонцы мелі тэлефонную сувязь з другім замкам. Рускія даследчыкі пра нейкі наўгародскі замак мелі падставу сказаць, што абаронцы горада мелі з наваколлем сувязь па радыё. На якой падставе? А дроту яны, археолагі не знайшлі, значыць у наўгародцаў была радыёсувязь.

Пакрысе буду адказваць на Вашы да мяне пытанні, начну з найлацвейшых.

Назуву нашаму квартальніку даў Віталь Скалабан, кандыдат гістарычных науک, заг. рэд. гісторыі ў БелЭн, укладальнік кнігі "Памяць" Ляхавіцкага раёна.

Ляўкоў Эрнст Аркадзьевіч абяцаў сфатографацца і перадасць праз мяне сваю фатаграфію для Вас. Тоє ж зраблю і я з цягам часу.

Ібрагім Канапацкі размаўляў з доктарам гістарычных науک, супрацоўнікам рэдакцыі газеты. Вельмі Ібрагім засмуціўся той размовай. Ён сказаў, што пагаворыць з рэдактарам газеты, толькі жадаючых нешта надрукаваць у газеце многа, асабліва сярод тых, хто мае званне, займае пасаду, але не нясецца, г.зн. нічога не друкуе. Вось кандыдатам наукаў і трэба мець друкаваныя працы, каб не сказаці, што яны бясплодныя. Ібрагім казаў, што з размовы ён даведаўся, што Ваш артыкул пра канал Агінскага будзе ў лютым і сакавіку надрукаваны.

Маем кропату з ад'ездам сына на вучобу, трэба купіць білет, сёе-тое ў дарогу.

У канцы мая Ібрагім Канапацкі ладзіць канферэнцыю па тэме "Мусульманскія культуры беларускіх татараў на землях былога Беларуска-Літоўскай дзяржавы". Ды толькі яшчэ і цяпер матэрыялы мінулай канферэнцыі не надрукаваны. Цана 1 т паперы каштуе больш за 10 млн руб., так ішто чыстая

папера даражайшая за кнігу. Ніхто не будзе купляць кнігі. У Менску 1 бульбіна каштуе 100 руб.

Калі хто-небудзь галоднаму натоўпу пакажа выйсце з бядотнага становішча, то няхай ён будзе як Жырыноўскі і як Чыкін, за ім могуць пайсці. І лозунг можа быць ленінскі: "Граб'я награбленное". За некалькі дзён размятутуце усе фірмы, лаўкі, забягалаўкі. Дачакаюцца чыноўнікі чорных дзянькоў і для іх.

І яшчэ кропаху пра млын. Калі б Вам хто-небудзь сказаў, што на Волзе ў раёне Валаграда, ці на Дняпры ў раёне Кіева, ці на Заходнім Дзвіне ў раёне Віцебска нехта пабудаваў вадзяны млын, то ці паверылі б Вы ў гэта? На Свіслачы, на сучаснай тэрыторыі Менска таксама нельга было пабудаваць млын, бо для гэтага патрэбна плаціна, каб зрабіць перапад уздоўжню вады хоць бы на 2 метры. У XI ст. гэта на такой раже было немагчыма. Можна гаварыць хіба пра млын на р.Няміга, ці яшчэ меншай.

Вядома, дарослым людзям таксама патрэбны казачкі, от хоць бы пра тое, што быў залаты век, ці пра тое, што нас чакае светлая будучыня.

*З кнігі "Бяздоннае багацце", Мн., "Мастацкая літаратура", 1990.
Складальнік А.І.Гурскі. Странка 137. Паданне пра заснаванне
Менска.*

Між Татарскім канцом і Пярэспінскім мастком, ля самага Віленскага паштоваага шляху, некалі пасяліўся славуты асілак-знахар па прозванні Менеск, і пабудаваў на Свіслачы вялікі каменны млын на сем колаў. Ніхто самога Менска не бачыў, тым не менш у навакольных мясцовасцях свіслацкай зямлі чуваць былі самыя фантастычныя расказы пра яго сілу. Кажуць, што ў яго млыне мука малолася не з жыта, а з камення, што ўначы чуліся нейкія дзіўныя крэкі, галёкание, песні, музыка і скокі, што апоўнчылі ездзіў ён на сваім млыне па селішчах і набіраў дружыну з храбрых, смелых, дружных людзей, з якіх пазней утварыўся цэлы народ і пасяліўся побач з млынам.

Тут і быў заснаваны горад і названы імем волата – Менск.

У Траецкім прадмесці, на востраве на р.Свіслач, планаваўся помнік легендарнаму Менску, але перамаглі "афганцы" і для іх, палеглых і жывых, будуюць тут помнік. А Менска "рускоязычны" лічаць беларускім нацыяналістам, нават фашистам.

Упершыню ў летапісах назва Вільня ўпамінаецца пад 1323 годам. Як жа ля самага Віленскага шляху пабудавалі млын, калі горада з назвай Вільня не было? Але, як кажуць, свет вялік, усякае бывае.

Усяго Вам добра. Прывітанне ад маіх хатніх, ад Канапацкага, сёння я з ім сустракаўся. Прывітанне ад мяне нашым дарагім паэтам, музыкам, лоцманам у кніжным моры.

1 лютага 1995 г.

Якуб Якубоўскі.

Добры дзень, дарагі Міхась!

Атрымаў ад Вас ліст. Віншую Вас з цудоўным артыкулам "Кавалер ордэна Льва Сонца". Днямі напішу ў "Настаўніцкую газету", дзе парою ім друкаваць та-кія артыкулы, а тады выдаваць іх асобнай кніжкай. Можа гэта так і робіцца, але я не ведаю.

З аказіяй праз нашу татарку Галіну Хусайнайну Хамідуліну (яе тэлефон у Баранавічах 2-32-59, удзельніца Вялікай Айчыннай вайны, доктар-акуліст. У 1-м нумары "Байрама" за 1995 год будзе надрукаваны яе вельмі цікавы артыкул).

Прывітанне Вам ад Ташыны, ад Канапацкага. Перадайце ад нас прывітанне паэтам, музыкам, лоцманам у кніжным моры.

10 лютага 1995 г.

Якуб Якубоўскі.

Ліст у рэдакцыю "Настаўніцкая газета"

Добры дзень, вельмі паважаная рэдакцыя!

На мой ліст не трэба адказваць, рэагаваць, праста некалькі хвілін прыдзеца-ца Вам згубіць, каб яго прачытаць. Гэта разважанні старога чалавека, які ў ма-ладосці працаўваў настаўнікам. Зрэдку і цяпер куплюю "Настаўніцкую газету", хоць рэдка калі знайдзеш яе ў продажы, а падпісанца не выпадае.

Вельмі добрая, цікавая газета. Апошнім часам давялося прачытаць два артыкулы, якія мяне вельмі ўразілі. Гэта артыкул пра Каятана Касовіча, выдатна-га вучонага-усходнезнаўца, пра якога напісаў М.Маліноўскі, а таксама "А тата не прыйдзе..." Ларысы Дзейкун.

І яшчэ мне падумалася, чаму такі розны лёс журналістаў, пісьменнікаў і складальнікаў песені і спевакоў. Калі ўдалося каму-небудзь з артыстаў эстра-

ды выбіцца на сцэну, часам і з добрай, цікавай песняй, то яе выконваюць ці не дзесяткі разоў на дзень, праз месяц ужо ад такой песні недзе дзеца, а праз год ніхто пра яе не ўспомніць. А пра добры артыкул у газеце? Хоць бы пра тыя, што надрукаваны ў "Настаўніцкай газете", якія я згадаў. Пройдзе нейкі час, два, тры, пяць год. Падрастуць і прыидуць на працу новыя людзі, настаўнікі. Вы думаецце, што яны кінуцца чытаць падшыўкі газеты за мінулыя гады? Ды можа толькі ў пекабінцы (а ці ёсьць цяпер такія, бо даўней былі пры РАЙНА) можна і знайсці такую, бо па беднасці наўрад ці раённая бібліятэка выпісвае "На-стаўніцкую газету". Дык што я прапаную? Самыя цікавыя артыкулы збіраць і выдаваць іх у выглядзе зборнікаў, можа тэматычных (пра мараль, гісторыю, літаратуру), тады цікавыя рэчы не прапададзяць, ці хоць бы будуць не разавага карыстання. Ды і аўтары ўдалых артыкулаў, рэдактары-літсупрацоўнікі газеты будуць узнагароджаны тым, што рабілі артыкул не аднадзёнку. Тым, хто піша ў Вашу газету, таксама сказаць аб гэтым.

Толькі, відаць, гэта ўжо даўно робіцца, а я аб гэтым не ведаю, бо "Чырво-ная змена", ці нейкай іншай газете (можа "Народная газета") выдала кнігу пра 100 пытганняў па гісторыі Беларусі, а цяпер нават перавыдае.

Прашу прабачэння за тое, што забраў Ваш час.

14 лютага 1995 г.

Якуб Якубоўскі.

Добры дзень, дарагі Міхась!

Пішу Вам ліст, хоць друкаваць мне больш падабаецца (лягчэй растлумачыць, чаму памыліўся – памылкі друку, а як пішаць рукою, тады гэта ўжо памылка галавы).

Вельмі Вам удзячнай Ташына за віншаванне са святам. Дзівуюся, што надрукавалі маю нататку ў "Настаўніцкай газете" (...).

У бібліятэцы прачытаў Ваш артыкул пра Аляксандра Іванавіча Казарскага. Хачу крышачку пашапгатаца вакол гэтай тэмы. Аўтар кароткага энцыклапедычнага артыкула ў БелСЭ М.Камінскі. Я думаю, што ён не памыліўся, падаўшы дату нараджэння Казарскага 1798 г., бо гэта быў вельмі вопытны архіўны работнік. Але не гэта галоўнае. Рускія, відаць, маюць раціо, калі пішуць, што рускі вучоны, рускі пісьменнік – гэта той, які пісаў, дзе ў, рабіў нешта на тэрыторыі Расіі, і тут не мае значэнне, што ён нейкі фон Візін, яго рабілі Фонвізі-

ным. А калі ён ці яна нешта зрабілі за мяжой, але былі па паходжанні з Рассійскай імперыі, тады ... тады ўсё роўна лічылі яго ці яе рускай, як Соф'ю Кавалеўскую, якая стала доктарам навук, а родам з беларусаў і яшчэ недзе глыбей – з татараў.

Беларусы ж аддалі сваіх сыноў і дачок. Трэба іх вяртаць, ну можа не так ужо зацята, як армяне і палякі, калі нават злодзея (Фэлікс Зданкевіч), ці нейкую куртызанку шануюць толькі за тое, што яны ў сваёй галіне “дзеянасці” зімалі першыя месца ў свеце. У Аўстраліі цяпер маюць вялікі клопат з тым, што найвышэйшы пункт 2230 м над узроўнем мора названы гарой Касцюшкі. А гэтым трэба ганарыцца нам. Калі такія рупліўцы, як Вы, Mixacёk, будуць працаўцаў шчыра на карысць Беларусі, то дзесяткі і дзесяткі, а можа і сотні славутых людзей свету хоць пасля смерці тых добрых людзей, але знайдуць прыстанішча на Беларусі. Можа ў якім-небудзь музеі знайдзеца пакой, дзе будзе выстава экспанатаў і іншых матэрыялаў пра славутых беларусаў. Недзе ў ЗША на вялікай скале выбіваюць галаўныя партрэты славутых презідэнтаў ЗША. Нешта падобнае рысавалі пра павешаных дзекабрыстаў, нешта падобнае вешалі на кожнае рэвалюцыйнае свята: Маркс, Энгельс, Ленін, Сталін.

Ну, а цяпер галоўнае: неадкладна, да канца сакавіка дашліце мне сваю падрабязную аўтаграфію. Для чаго? Хачу ў “Байраме” надрукаваць пра Вас артыкул, бо татарам пра гэта цікава.

(...).

Яшчэ раз вяртаюся да Казарскага. Артыкул Ваш цікавы, інфармацыйны. Гэта скажа кожны. Прывітанне Вашым сябрам-паэтам і музыкам. Рады таму, што ў “ЛіМе” надрукаваны верш Вашага сябры.

Быў у пасольстве Ізраіля, перадаў “Байрам” з Вашым артыкулам, але толькі ў рукі сакратаркі Бэлы, бо дыпламат быў заняты.

Абдымаю, пагіскаю руку.

7 сакавіка 1995 г.

Якуб Якубоўскі.

***

КАЛЯНДАР АМАРА ХАЙЯМА

Я чытаю гэту рабайю (четырохрадкоўе):

Много лет размышиля я над жизнью земной.
Непонятного нет для меня под луной.
Мне известно, что мне ничего не известно! –
Вот последняя правда, открывая мной.

аднаго з самых выдатнейших паэтаў свету Амара Хайяма (каля 1048 – каля 1131, у іншых крыніцах год смерці каля 1123) і бачу яшчэ ў ім буйнейшага вучонага сярэдневекавога Усходу, філосафа, матэматыка, паліглота і астронома. Сярод іншых здабыткаў свету – і каляндар, які быў названы яго імем.

Каляндар Хайяма вельмі дакладны, матэматычна вывераны, гэта гонар арабскага ўсходу. Канешне, у яго распрацоўцы бачны і геній, і досьць карпатлівая праца гэтага незвычайнага па талентах чалавека.

У тварэнні розуму А.Хайяма мелася 11 месяцаў па 30 дзён, а дванаццаты месяц меў 35 дзён.

Так, як бачна, дакладнасць гэтага каляндара вельмі дзівосная! І як у сувязі з гэтым не ўспомніць вось гэту рабайю:

Я – школляр в этом лучшем из лучших миров.
Труд мой тяжек: учитель уж больно суров!
До седин я у жизни хожу в подмастерьях,
Всё ещё не зачислен в разряд мастеров...

Як піша ў сваёй кнізе “Нить времён” Сяргей Кулікоў (даецца ў перакладзе): “Самым важным было супадзенне пачатку году (Наўруз) з вясенным раўнадзенствам. У якасці падыходзячага дробу Хайям выкарыстоўваў лік 8/33, г.зн. у перыядзе з 33 гадоў 8 былі вісакоснымі. Каб унутры гэтага перыядыа раўнадзенства ні разу не адыходзілі больш чым на палову сутак, яны размяшчаліся так: сем разоў цераз тры гады на чацвёрты, а апошні раз – цераз чатыры гады на пяты. Пачатковое веснавое раўнадзенства было прызначана на эпоху 15 сакавіка 1079 г. Па-грэшнасць у адны суткі назапашваещца прыкладна за 4500 гадоў.

Яшчэ раз звернемся да славутых рабайіў Амара Хайяма:

Даже гений – творенья венец и краса –
Путь земной совершает за четверть часа.
Но в кармане земли и в подоле у неба
Живы люди – покуда стоят небеса!

Усё гэта так! І вось гэтыя людзі ў скарбніцах гісторыі і навукі захавалі і календар самога Хайяма. Застаецца толькі шкадаваць, што ён так і не быў прыняты светам.

Міхась Маліноўскі.

***

СПЕШИТЕ ЗАНЯТЬ КУПЕЙНЫЕ МЕСТА В ПОЕЗДЕ, ОТПРАВЛЯЮЩЕМСЯ В ЦАРСТВО БОЖИЕ

Работа Акбашева Талгата Фатыховича "Третий путь", Самиздат, 1998 г., является плодом его многолетних исследований, апробации, осенений. По важности поднятых вопросов она не имеет себе аналогов, как в странах СНГ, так и за его пределами. Построить путь в Царство Божие на рубеже второго и третьего тысячелетий, и причём такой, чтобы проследовать по нему с минимальными потерями. Постановка задачи не нова. Она будоражила и будоражит лучшие умы на протяжении нескольких тысячелетий во всём мире. Лучше всего этот вопрос освещён в иудейской, христианской и мусульманской религиях. Однако голоса пророков – Моисея, Иисуса и Мухаммеда, передавших нам "Слово Божие", большинству из нас дошли в душу и сердце по тем или другим причинам плохо, или вовсе не дошли. Например, такое слово Иисуса Христа из неканонизированного Евангелия от Фомы: "Царство небесное внутри нас и вне нас, только это никто не занет, ибо если бы оно было в небе, то птицы бы туда первые прилетели". Потому-то у нас такое преступно-безответственное отношение к самому себе, ближнему и окружающей среде. А потому мы и имеем то, что имеем, и потому постановка вышеуказанной задачи очень злободневна. Однако метод решения поставленной задачи, мягко говоря, некорректен. Если данную задачу описать на формальном языке в самом общем виде, то получится бесконечное множество линейных, дифференциальных и интегральных систем уравнений с бесконечным множеством неизвестных в бесконечно больших и бесконечно малых степенях. А автор работы такие глобальные системы уравнений решает, используя, если так можно выразиться, "точечный" метод, подставляя в них, условно говоря, данные о

духовном состоянии одного отдельно взятого человека, прошедшего курс обучения в рабочих группах по его методике, заложенной в разработанной им "педагогике эволюции", в основу которой положены изречения Иисуса Христа: "Возлюби ближнего как самого себя" и "не суди, да не судим будешь" и тому подобные. Не понимаю, как мог рецензент исследуемой работы, доктор биологических наук, профессор С.В.Сперанский восхвалить такой ляпсус автора, что некий "генетический код", независимо от людского рода, внедрится некой "планетарной ситуацией" в плоть вновь рождающихся в настоящее время людей, которые будут членами некой "новой расы землян". А где же эволюция, сторонником которой так рьяно старается быть автор. Какой абсурд втесался в науку о генетике. Отцам и матерям этих вундеркиндлов остаётся только бережно воспитывать подобных детей по вышеуказанной методике автора, и с этим, так называемым душепасательным "кодом" дружно топать в "Царство Божие". Непонятно, из каких источников почерпнул автор, что за последнее время в России рождается ежегодно 70% детей с вышеупомянутым кодом? А почему надо спешить занять купейные места в дорогу в "Царство Божие"? Опять страх не опоздать, опять давай-давай и потом снова пятилетки, просветкульты, ликбезы, стройные ряды, винтики, шпунтики и другие штучки-дрючки, только уже на более высоком "научном" уровне по спирали на следующий, так называемый виток или фазу. Но мы уже это проходили, и это вы нам не зададите. Совет автору: читайте по утрам "Православный молитвослов", утреннюю молитву, которая вас успокоит и пусть всё идёт своим чередом. Ведь поспешность нужна только при ловле блох. Ведь сказано: "Что ни делает Бог, то всё к лучшему". А вот то, что вы делаете, то это от лукавого. А в утренней молитве по этому поводу сказано: "К Тебе Владыко Человеколюбче, от сна восстав прибегаю и на дела Твоя подвизаюся милосердием Твоим, и молюся Тебе: помози ми на всякое время, во всякой вещи, и избави мя от всякия мирские злые вещи и диавольского поспешания, и спаси мя и введи в Царствие Твоё вечное. Ты бо еси мой Сотворитель и всякому благу Промышленник и Податель, о Тебе же всё упование моё, и Тебе славу воззываю, ныне и присно и во веки веков. Аминь".

Как говорят, здесь комментарии излишни. А теория отражения и метод познания по В.И.Ленину, предпочтённый автором в Божьем деле, звучат кощунственно. Они могут быть использованы для решения частных задач.

Адам Асанович.

***

ВРЕМЯ НОВОЙ ЭПОХИ – ВРЕМЯ ЖИЗНИ

Здравствуйте, дорогие читатели!

Позвольте предложить вашему вниманию новую рубрику "Время новой эпохи – время жизни", ибо пришло время приподнять занавес и открыть дверь новой эпохе.

Сказки, предлагаемые мною, даже нельзя назвать сказками, ибо это мудрость жизни; быль, стоящая за кадром и прочувствованная сердцем, проверенная жизненным опытом Матери и Бабушки.

Тяжело заболев и ища выход, мне удалось не только поправить физическое здоровье, но и выйти на Путь Сознательного Творения Своего Будущего...

"В природе нет никаких тайн, а есть та или иная ступень познания..."

Те знания, которые мне открылись, и боль за судьбу всех детей планеты дали мне недостающий импульс, и в 43 года, работая инженером, мне посчастливилось коснуться пера Творчества, чтобы подарить людям Сказки Новой Эпохи, чтобы помочь осознать ту ответственность, которая возлагается на человека Сейчас.

Низкий поклон читателям новой рубрики. Пусть волшебное зерно этих сказок и Любовь Материнского Сердца помогут всем читателям избавиться от болезни и выйти на Путь Сознательного Творения Своего Будущего, Путь Миротворцев.

Гайдукевич Татьяна.

ЗВЁЗДОЧКА

В одной удивительной стране жила-была девочка. Она любила гулять с подружками, любоваться солнышком и слушать, как поют птички. Она была обычновенной девочкой, как миллионы других.

Однажды над её страной пронеслась страшная туча: небо потемнело и страна "Голубых озёр" превратилась в страну "Печали"... Грибы и ягоды в ле-

сах сделались несъедобными, люди перестали смеяться, радоваться жизни. Печать горя и болезни омрачила их лица.

Заболела и девочка. Все её подружки и она сама решили, что во всём виновата туча. Но однажды девочка встретила добрую фею и узнала, что страна, в которой она живёт – волшебная. И управляет этой страной мудрая сила любви и добра. Для того, чтобы быть здоровой, нужно научиться любить и делать добро людям. Хорошо бы попросить прощения у тех, кому ты причинил страдания, живя неправильно, и простить всех, обидевших тебя. Девочка очень удивилась... Это было столь необычно! Она долго думала об этом и решила попробовать.

Оставшись одна в комнате, долго-долго сидела она у окна и вспоминала всю свою жизнь... Горькие слёзы раскаяния текли у неё по щекам. Она мысленно попросила прощения за все свои ошибки и сразу почувствовала облегчение. Ей захотелось петь... Огонь добра и счастья светился в её глазах. Для всех была загадкой её перемена.

Шло время и в один прекрасный день она узнала, что здорова. Девочка побежала к своим друзьям рассказать о том, какое есть удивительное лекарство от всех болезней, но ей никто не поверил, даже сказали, что если бы всё было так просто, об этом говорили по телевизору и все бы про это знали. Девочка вспомнила, что она и сама не сразу поверила в это удивительное средство и для того, чтобы рассказать об этом другим, нужно найти особые слова, позволяющие достучаться до их сердец.

Она верила в чудо, в волшебную силу, которая ей поможет. Эта мысль не покидала её ни днём, ни ночью, и неожиданно она проснулась. Она открыла в себе маленькое солнышко, которое просыпается лишь в тот момент, когда человек верит, что оно существует. Девочка узнала, что в природе нет никаких тайн, а есть та или иная ступень познания, что из семени вырастает под солнух только потому, что под действием сил земли и солнца в семени просыпается дремлющая сила.

Люди пришли в этот мир, чтобы разбудить эту скрытую силу в себе. Очень многие рождаются, живут и умирают, так и не проснувшись, не разбудив солнышка, живущего в них.

Она поняла, что смысл жизни в самосовершенствовании и научилась следить не только за каждым своим словом, поступком, но и за каждой своей мыслью, очень много времени посвящала природе, её сказочной красоте, её волшебному миру.

Однажды девочка случайно увидела, как кололи телёнка, слышала его плач, видела его слёзы. Её сердце сжалось от боли. Она не смогла спокойно

спать ночами, её будил его плач, а внутренний голос твердил: "... и коль чужая боль твоей не стала, то жизнь свою напрасно прожил ты..." Девочка никогда не смогла более проглотить ни одного кусочка мяса — ведь для того, чтобы получить его, надо было у кого-то отнять жизнь. Девочка-вегетарианка светилась от счастья победы над собой. И свершилось чудо — она услышала то, что не мог слышать никто. Солнышко, улыбаясь, доверяло ей свои секреты, ветер пел ей колыбельную песенку, огонь поведал ей свои тайны. Она стала такой доброй, что тело её стало петь на другой частоте, более высокой частоте любви и добра, недоступной другим людям, но понятной матери-природе. По ночам ей снились сны о том, что она летает к солнцу, к звёздам, посещает сказочные дворцы и принцы открывают перед ней волшебные двери Страны знаний. Она чувствовала, что стала лёгкой-лёгкой и не ощущает своего тела, потому что его просто нет и не нужно заботиться о пище. Она стала маленькой светящейся звёздочкой.

А ты хочешь узнать все тайны мира?

Стань добрым-добрым ко всему живому, улыбайся солнцу, небу, морю, звёздам, и глядя на тебя, твоим близким тоже захочется послать всем сигнал добра.

Попробуй! И солнышко, живущее в тебе, проснётся!

***

1999 год — год Пушкина. Творчасць Пушкина, яго жыццё, яго грамадзянская пазіція не пакідалі без увагі ўжо не адно пакаленне людзей ва ўсім свеце. Упэўненыя, што чытачы "Байрама" таксама сярод прыхільнікаў Генія. Мы маём намер змяшчаны у часопісе матэрыялы, прысвечаныя Аляксандру Пушкіну. А найперш тым момантам яго жыцця і творчасці, якія звязаныя з Крымам, з татарамі.

Пачынаем з артыкула, які адрасуецца ў першую чаргу бацькам, бабулям і дзядулям дзяцей малодшага ўзросту. І выказываем надзею на атрыманне ад Вас, шапоўныя чытачы, разнастайных матэрыялаў, прысвечаных вялікаму паэту.

Ніхто не заменіць Пушкіна.

Ні адной краіне не дадзена, каб у ёй больш, чым адзін раз, мог з'явіцца чалавек, які спа-лучае ў сабе такія выдатнейшыя і такія роз-набаковыя таленты...

(Сябра Пушкіна — Адам Міцкевіч).

С детских лет нас сопровождает весёлое имя "Пушкин".

Александр Блок.

ПЕРВЫЕ ВСТРЕЧИ С ПУШКИНЫМ

Среди жемчужин мировой культуры, которые освещают путь всего человечества, особое место принадлежит творчеству великого русского поэта и писателя Александра Сергеевича Пушкина. Развивая интеллект ребёнка и воспитывая его душу, взрослые в своих беседах с детьми не могут не говорить о Пушкине и его творчестве. Особенно нельзя не вспомнить о нём в год 200-летия со дня рождения гения, когда весь мир особенно трепетно ещё раз припадёт к животворному источнику его творчества. Дети обязательно услышат это магическое слово "Пушкин". Они могут услышать имя поэта от старших братьев и сестричек, от родителей, бабушек и дедушек, от любого взрослого, а также по радио и телевизору. Зимой говорят и пишут о Пушкине в связи с трагической датой 29 января, днём смерти Пушкина.

Безусловно, что разговор о великом поэте лучше вести на его родном языке. У нас есть такая возможность — слушать и читать произведения поэта в оригинале, ведь все жители Беларуси хорошо знают русский язык. Пушкин откроет нашим детям волшебный мир русского языка.

Зима — это один из благоприятнейших сезонов для знакомства с поэзией Пушкина. Общеизвестна любовь поэта к осени, но если вы обратитесь к его творчеству, то найдёте у Пушкина много стихов о зиме: "Зимнее утро", "Зимний вечер", "Зимняя дорога", "Няне", отрывки из романа "Евгений Онегин" ("Встаёт заря во мгле холодной...", "Вот север, тучи погоняя...", "Зима! Крестьянин торжествует...", "Опрятней модного паркета..."). К разговору о Пушкине, к чтению его стихов, а чаще нескольких строк на память, хорошо быть

готовым заранее. Случается, что одно, к месту сказанное слово, западает в душу ребёнка и создаёт в ней целый радостный мир. Высокая поэзия роднит нас с детьми, она даёт возможность сохранить в себе самом долг восхищения перед миром.

В стихах Пушкина вы найдёте строчки, которые помогут ярче и красочнее описать зимние явления природы. Когда мы читаем о первом снеге, о том, как на дровнях крестьянин обновляет путь, а дворовый мальчик катает собачку на маленьких санках, мы и сами чувствуем на лице свежесть упавших снежинок, нам тоже хочется вдоволь побегать и повозиться в сугробах, полюбоваться красотой рассыпчатого снега. Всё, что описывает Пушкин в своих стихах о природе, вы тоже можете понаблюдать вместе с детьми, обсудить, вспомнить:

– Приход зимы

Вот север, тучи нагоняя,
дохнул, завыл – и вот сама
Идёт волшебница-зима.

(Из романа “Евгений Онегин”)

– Красоту замёрзшей реки

Опрятней модного паркета,
Блистаёт речка льдом одета.

(Из романа “Евгений Онегин”)

И речка подо льдом блестит.

(“Зимнее утро”)

– Понаблюдать за луной
На зимнем небе

Сквозь волнистые туманы
Пробирается луна,
На печальные поляны
Льёт печальный свет она.

(“Зимнее утро”)

– Радость детских забав

Мальчишек радостный народ
Коньками звучно режет лёд.

(Из романа “Евгений Онегин”)

Продолжая разговор о Пушкине, остановимся на тех моментах, которые кажутся нам существенными:

Пушкин – явление в мировой культуре, явление многогранное и неисчерпаемое. Человек, будучи знакомым только с Пушкиным, может считать себя образованным и духовно богатым.

Знакомство с Пушкиным будет продолжаться всю жизнь. Человек с годами не перестанет “открывать” для себя нового Пушкина. Поэтому и не стремитесь дать ребёнку всё, что вы знаете о Пушкине и из Пушкина. Может быть этой зимой вам удастся прочесть только один маленький отрывок из стихов Пушкина, но:

- прочесть вовремя;
- прочесть проникновенно;
- пробудить первое чувство изумления, пусть оно даже будет и молчаливым.

Ребёнку, вне зависимости от возраста, следует давать одни и те же книги. Ф.М.Достоевский предлагает не подводить литературу на уровень детского сознания, а наоборот, развивать и возвышать маленького человека до понимания литературы серьёзной. В выборе книг он руководствуется идеей, составляющей ядро его философии и психологии детства: “Впечатления же прекрасного именно необходимы в детстве”, “Берите и давайте лишь то, что производит прекрасные впечатления и рождает высокие мысли”.

Для каждого возраста существует свой путь входления в поэзию. Разумеется, нельзя сравнивать восприятие поэзии взрослым человеком – оно серьёзно, осмысленно, сопровождается конкретными жизненными ассоциациями. Однако неизвестно, кто глубже и адекватнее для своего возраста воспринимает данное произведение – ребёнок или сидящий рядом взрослый.

Чему же ещё мы можем научиться у Пушкина? А вот, например, красивым словам и словосочетаниям, привычным и непривычным, обычным и необычным. Предложите детям запомнить и употреблять в своей речи такие обращения:

Мороз и солнце; День чудесный!

Месяц, месяц, мой дружок,
Позолоченный рожок!

Ещё ты дремлешь, друг прелестный, –
Пора, красавица, проснись...

При описании явлений природы помогите детям найти поэтические слова. Возможно, именно их не хватает малышам, чтобы выразить свой восторг.

Под голубыми небесами великолепными коврами, блестя на солнце, снег лежит; снег летучий, печальные поляны, волнистые туманы; идёт волшебница-зима; и рады мы проказам матушки-зимы.

Зимой рано темнеет и мы по вечерам не всегда выводим детей на прогулку. Как ещё может войти Пушкин в жизнь детей? Очень редко, но случается такая погода, когда “выюга злится, выюга плачет”. Найдите в природе тот момент, когда уместным будет чтение таких строчек: “... то как зверь она завоет, то заплачет как дитя... То как путник запоздалый к нам в окошко постучит...” Чем бы вы не были заняты в этот момент, откликнитесь на стук выюги, подойдите к окошку и понаблюдайте, если у детей возникнет желание нарисовать – обязательно разрешите им. Возможно, это будет рисунок белой краской на окне – потом это легко смыть.

В один из вечеров можно прочесть стихотворение “Зимний вечер”. В нём дети найдут знакомые строки и слова. Послушав его, дети как бы побеседуют с поэтом, который вспоминает вечернюю выюгу и свою подружку-няню. Мы так и видим молодого поэта с его старенькой “мамушкой”, как он звал иногда свою няню. Пушкин по-настоящему крепко любил няню. Её забота и любовь скрашивали поэту его ссылку в деревне. Только одна старушка-няня Арина Родионовна, которая воспитывала поэта в его младенческие годы и преданно любила его, была с ним всё время в Михайловском.

Именно Арине Родионовне благодарны многие поколения, что в их жизнь вошли чудесные сказки Пушкина. Рассказывая, как Пушкин создавал сказки, вы даёте возможность детям прикоснуться к творческому процессу, когда замысел долго вынашивается, когда толчком может послужить яркое впечатление, прежде чем нарывёт, появится творение. Сам Пушкин записывал со слов няни, а затем много работал над тем, чтобы переложить их в стихи. Сказки Пушкина сродни народным песням. Нас плениют напевность и лёгкость стиха. Они звучат как музыка. Неудивительно, что сказки Пушкина любят не только русские дети, но и дети всего мира. Белорусские дети, даже не научившиеся ещё читать, прекрасно цитируют на память:

У лукоморья дуб зелёный,
Златая цепь на дубе том:
И днём, и ночью кот учёный
Всё ходит по цепи кругом...

Эти строчки – вступление к поэме “Руслан и Людмила”. Такими словами передал Пушкин присказку, которую услышал от своей няни. Свои же сказки

Арина Родионовна часто начинала с присказок. Присказок было много, но любимая – одна:

У моря Лукоморья стоит дуб,
а на том дубу золотые цепи,
А там по цепям ходит кот:
вверх идёт – сказки сказывает,
вниз идёт – песни поёт.

В долгие зимние вечера безусловно найдётся время для чтения сказок. И конечно же дети с радостью послушают чудесные сказки Пушкина, уже знакомые им, и те, которые они ещё не слышали. Общаться с Пушкиным дети могут и самостоятельно. Хорошо, если у вас будут талантливо иллюстрированные книги с произведениями Пушкина: дети смогут их полистать, что-то вспомнить, представить, сочинить.

В процессе знакомства с творчеством великого русского поэта у детей могут возникнуть вопросы самого разного рода:

- сколько ему лет?
- были ли у Пушкина дети?
- что он любил, когда был маленький и т.д.?

Возможно, возникнет и такой вопрос: был ли Пушкин в Белоруссии? Детям приятно будет узнать, что великому русскому поэту хорошо знакома наша земля.

Поэт дважды пересекал Беларусь – направляясь в ссылку на юг в мае 1820 г., и возвращаясь в село Михайловское, в августе 1824 г. “Екатерининский шлях”, по которому возвращался Пушкин, пролегал тогда через Черцк, Могилёв, Оршу, восточнее Гришан – через Бабиновичи, упоминаемые в биографии поэта. Некогда там стоял “почтовый дом”, построенный в соответствии с законом 1817 г. Теперь местные жители могут показать место, где состоялся короткий привал подневольного путешественника. А за ними были Витебск, Полоцк, затем Псков и т.д. (См. Белорусский “экватор” / А.С.Дитлов, В.И.Жданович, Б.Короткевич и др. 2 изд. доп. и перераб. – Мин.: Полымя, 1988. – С. 20-21).

И ещё одна информация. Небезинтересным для нас будет тот факт, что роман “Дубровский” – это пересказанная писателем история белорусского дворянина Островского. Вначале роман так и назывался – “Островский”.

Помните, что вопросы малышей – один из признаков успеха проделанной вами работы. Иногда может и не надо спешить с ответом. Пусть дети знают,

что ответ на любой вопрос можно найти, например, в литературе. И что ответ на какой-то вопрос может быть началом нового разговора. Подумайте и решите, как лучше ответить на вопросы детей. Помните:

1. С детьми можно говорить о самых серьёзных проблемах.
2. В своём творчестве Пушкин затрагивал все стороны жизни.
3. Пушкин – сама жизнь.

Разалия Александрович.

***

НОВОСТИ БЕЛОРУССКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ ТАТАРСКОЙ МОЛОДЁЖИ

С 27 августа по 2 сентября 1998 г. состоялась поездка делегации Белорусского регионального объединения татарской молодёжи в г.Казань Республики Татарстан. Делегация БРАТМ была приглашена председателем Комитета по делам детей и молодёжи администрации г.Казани Савельевым Игорем Леонидовичем и председателем молодёжной республиканской организации "Азатлык" Рамаэм Юлдашевым.

Наша делегация состояла из 8 человек: Шабанович Абу-Бекир Юхьянович, Хасеневич Рустам Александрович, Шункевич Сергей Романович, Смольский Сергей Александрович, Потапович Ольга Николаевна, Хасеневич Роза Александровна, Радкевич Борис Яковлевич и приглашённый от Белорусского национального Совета Иноземцев Сергей Александрович.

В это время в Казани проходили День Независимости Республики Татарстан, Заседание Исполкома Всемирного Татарского Конгресса. Делегация из Беларуси размещалась в профилактории КАИ в самом центре Казани, был предоставлен автобус для поездок по городу. Встречу делегации БРАТМ в Комитете по делам детей и молодёжи администрации г.Казани освещалась СМИ на радио и телевидении Татарстана. Произошла встреча и очень позитивные переговоры между председателем Комитета Савельевым И.Л. и президентом БРАТМ Радкевичем Б.Я.

На встрече обсуждалось очень много предложений по улучшению международного сотрудничества между Татарстаном и Беларусью, Казанью и Мин-

ском. Так, в частности, было вынесено определение о необходимости выделения квоты на обучение татарских детей Беларуси в Казанских вузах, о международных обменах молодёжными и студенческими делегациями в рамках проекта Беларусь-Татарстан, который разрабатывается совместно БРАТМ и "Азатлык" с привлечением органов государственной власти. Была выражена уверенность в том, что молодёжное движение между нашими республиками будет развиваться как можно более эффективно.

Как нашу делегацию, так и принимающих нас казанцев очень живо интересовал вопрос о подписании Межправительственного Соглашения между Республикой Беларусь и Республикой Татарстан. В связи с этим были высказаны предложения о более тесном и плодотворном сотрудничестве между нашими странами не только в общественных, но и экономических связях.

Произошли переговоры между президентом БРАТМ и Фаридом Яскаровичем Уразаевым, отвечающим за молодёжный сектор во Всемирном Татарском Конгрессе. Была высказана уверенность о развитии дальнейшего сотрудничества в рамках молодёжных организаций татар всего мира. Так же встречи с татарами Казани в ТОЦе (Татарский общественный центр). Встреча с председателем Татар-Информ Ратниковой Риммой Атласовной, зам. главного редактора журнала "Идель" Кожевниковой Розой Хабиевной и просто жителями Казани и Татарстана.

В Казани нас повсюду сопровождали представители Комитета и "Азатлык". В общем, праздник удался. Великолепные концертные площадки, выставки-продажи татарских производителей, молодёжные песни и пляски. Делегации БРАТМ были предоставлены пригласительные билеты на авиашоу и великолепный праздничный концерт, которые проходили на центральном стадионе. Зрелище авиашоу с военной техникой, включая "Кобру", истребитель КБ Сухого, спортивные самолёты с высшим пилотажем, спортсменов-парашютистов и даже пассажирский лайнер, проходящий на "бреющем" над стадионом, было весьма впечатляющим. Затем концерт с выступлениями ведущих артистов Татарстана, спортивные состязания по различным видам спорта и красочный фейерверк, вполне могущий затмить московский.

В итоге были пожелания о скорейшей встрече друзей на землях Беларуси и Татарстана.

***

ПАЭТЫЧНАЯ СТАРОНКА**САЛЯМ! ЧАЛОМ!**

Да 600-годдзя з нагоды татарскага
асадніцтва на тэрыторыі
Вялікага княства Літоўскага

Над небам мячэці маладзічок
Займаецца колькі стагодзьдзяў,
Нібыта адкінуты ўздыхам
Кручок
Зь дзъярэй.
Каб блуканец заходзіў
У храм,
Дзе яго падпярэжа Алах
З Карана суровай сурою.
Блуканец імя сваё
знайдзе ў імгалах
І ўмые зарою сырою.

І рыпач съляпая
Захоча вачэць,
І сподзеў на ўпусьціць
Свой шанец.

І будзе пакутна
Глядзець на мячэць
Апошні крывіцкі паганец...

Рыгор Барадулін.

***

БИТВА

(Версия)

“О, поле, поле, кто тебя усеял
Мёртвыми костями,
Чей грозный конь тебя топтал
В суровый час кровавой битвы?”

А.С. Пушкин.

Памяты Я.А. Якубовскаго

Историю не обмануть.
Ведь грозный час, кровавый путь
К свободе память сохранила
И не придумать то, что было.

Мы битв следы находим даже
В легендах, сагах и пейзаже,
Средь исторических картин
И в песнях древних сарацин.

Идёт о Грюнвальде беседа,
Когда Тевтонского соседа
Славяне били целый день,
От Ордена осталась тень.

Фон Юнгинген – магистр ужасный
В своём стремлении напрасном
Он, имя Господа шепча,
Пал от татарского меча.

И Лихтенштейн и Валленрод
Теряли тоже свой народ,
И сколь жестокими ни были,
Но тоже головы сложили.

Славянам тоже там досталось –
В испуге конница металась
И подневольных умирать
Князь Витовт слал за ратью рать.
А сам он птицею летал,
И то к Ягайле подъезжал,

То на холмах и у реки
Он собирал свои полки.

Сперва смоляне отличились,
Что не на жизнь, а на смерть бились,
Им помогала Жмудь, Литва,
Вьюном кружилась "татарва",

Что даже жертвуя собою
В тот раз исход решила боя.

Татар вёл храбрый хан один,
Сын Тохтамыша, Джелаледдин.

Земля рекой кровавой плыла,
Потом дождём её омыло.
И стало тихо на холмах,
А в душах поселился страх.

Народы здесь судьбу решали,
Ведь средние века не знали
Другой такой кровавой битвы.
"И небо слышало молитвы".

Тогда на Грюнвальдских холмах
Разбили немцев в пух и прах.
И пять веков, совсем немало,
Нога тевтонца не ступала

На наши нивы и поля.

Герои Грюнвальда не зря
Свои здесь головы сложили
И вечно память заслужили.

Л.Ф. Ажгиревич.

***

Рубэн Ангалацян (армянский поэт)
(переклады Михаила Малиновского)

Я только аднойчи зразумеў
Трывожную мову рыбай
Яны вады ў мяне прасілі.

Забыту ў чэраве мора смалу
Аднойчи бурштынам выкіне на бераг.
Памяць, о мая памяць.

Любоў-камея

І калі
Грэх
Мне суджана падняць
Да вышыні,
Якой дасягнуў,
Ты, неба, апусці очы
І асвяжы спакоем
Смутак маёй души.

Душа,
Ды што ты так ціха,
Калі падобна рабізне на вадзе,
Стамлёная жудасць пакідае цела...

Душа,
Ты перакінь дрыготкі мост,
Што працягнуў свае далоні
Да света блакітнага,
Цемрадзі...

Маўчы, душа!
Твае апошнія слова
Знаходзіцца на дне маіх
Прадчуванняў.
І смерць узнікне,
Нібыта жыццё,
І цяжарам сваім
Засцеле шлях цярністага жыцця.

Адзіна цяжкасць,
Што, пераважыў лёгкасць усіх пачаткаў,
Нясе ў глыбіні жыцця
Сэнс спрадвечны...

Стамлёнае каменнае неба
Упала ў горад бледны
І агаліла глыбіню сваю

Зорка-камея.

***

ПОШТА КВАРТАЛЬНІКА

Адам Міськевіч

З волі Найвышшага і Міласцівага Аллага 23 жніўня 1998 г. закончыў жыццё на гэтым свеце і перайшоў ў стан вечнага адпачынку Аллаг акбар. Адам ужо дома, а мы яшчэ ў гасцях. Няхай яму зямля лёгкай будзе.

Адам Міськевіч нарадзіўся ў Гарадзішчы каля Навагародку 6 студзеня 1933 г. Бацькамі яго былі Хасень Міськевіч і Айша з Мухляў. У Польшчу як рэпатрыянт прыехаў разам з бацькамі ў 1945г. Спачатку яго сям'я асела ў Тжцянцы Любускай, цяпер Польскага ваяводства. Пасля двухгадовага пражывання ў Тжцянцы Любускай уся сям'я Міськовічаў пераехала ў Вроцлав, дзе ўладавалася на пастаяннае жыхарства. Там бацькі Адама заняліся агародніцтвам, а дзеці пайшли ў школу. Зарабляць на жыццё памерлы пачаў вельмі рана. Будаўнічы тэхнікум скончыў у 1953 г. ўжо як работнік рамонтна-будаўнічага кааператыву ў Вроцлаве.

Адразу пасля заканчэння тэхнікума быў прызваны на тэрміновую службу ў войска. Стаяў выпускніком Тапаграфічнай школы малодшых афіцэраў у Елені Гуры. Пасля заканчэння службы ў войску вяртаецца ў Вроцлав у рамонтна-будаўнічы кааператыв і там атрымлівае будаўнічыя паўнамоцтвы. Гэта азначае, што можа самастойна праводзіць будаўнічыя работы або нагляд за імі.

У лютым 1957 г. Адам Міськевіч ажаніўся з дачкой Сулеймана Сафарэвіча з Сухаволі паній Дзюніяй. Пазней Адам выходзіць з кірауніцтва тэхнічнага кааператыву і займае пасаду намесніка дырэктара будаўніча-рэстаўрацыйнай групы Вроцлавскага ўніверсітэту. Пазней бачым яго як арганізатора і кірауніка падобнай групы ў Вроцлавскім бровары. У Вроцлаве з'явіўся на свет дзве яго дачушки. У чэрвені 1969 г. Адам з сям'ёй пакідае Вроцлав і пераезжаета ў Беласток. Тут пачынае працу ў Аб'яднанні Воднай Меліярацыі. Далей пераходзіць на працу ў Дзяржаўнае Прадпрыемства Рэстаўрацыі Помнікаў. Спеціялізуецца ў рэстаўрацыі старожытных помнікаў. Апошняя два гады перад адыходам на пенсію быў камандзіраваны ў Вільню для рэстаўрацыі тамгэйшых помнікаў. Выбраў Адама як дасведчанага спецыяліста ў галіне рэстаўрацыі помнікаў. У Вільні выконваў шэраг рэстаўрацыйных работ рознага профілю.

Ад самага пачатку пражывання ў Беластоку Адам уключыўся ў працу Мусульманскага Аб'яднання Рэлігійнага ў Р.П. Многа гадоў быў членам Найвышшага Калегіума. Праз некаторы час (каля 3 гадоў) выконваў абавязкі кірауніка гэтага органа. Па яго ініцыятыве быў выкананы першы рамонт мячэці ў Бахоніках і Крущынях, а таксама рамонт муру і пашырэнне мізару ў Крущынях.

Акрамя таго, яго клопатамі мы абавязаны, што праз Гміну Беластоцкую наўбыты дом набажэнстваў на вул. Грыбовай. Будучы ў Вільні, прычыніўся да вышукання матэрыялаў, неабходных для рамонту мячэці ў в. Сорак Татараў. Будучы ўжо на пенсіі і з ненайлепшым здароўем, не пакідаў грамадскай працы. Хаця бы, яго справай было ўтрыманне ў належным парадку дому на вул. Грыбовай у Беластоку, каб вернікі маліцца ў чысціні і цяпле. Яго справы заўсёды былі без карысці і накіраваныя на дабро для нашай суполкі.

Цела Адама пахавана на мізары ў Бахоніках. Пашана яго памяці!

Ян Сабалеўскі.

***

Дорогой Ибрагим! Салім алейкум!

Это моё второе письмо Вам, первое, наверное, потерялось. Не думайте, что я Вас забыл, просто так сложилось, были проблемы с работой, потом проблемы на работе, как сказал наш Пророк (мир ему!): "Жизнь – тюрьма верующего и рай кяфира". Но это просто оправдания, человек не вправе так поступать.

Сначала – как Вы, дорогой? Мы немало пережили. Трудные моменты и счастливые – всё было. Как Ваше здоровье, как семья? Пожалуйста, передайте привет Шабановичу А.-Б. и его семье, Исмаилу Мустафовичу, Исмаилу Мухамедовичу, Алику Вороновичу (пусть мне пишет), Якубовскому – как его здоровье? Аллах ему поможет, Исмаилу Исмаиловичу, Салавату, Лиле Михайловне, её сыну Мухаррemu – что сейчас с ним? чем занимается? – Амине, Симбике и её сестре – дай Аллах им здоровья, Фариде, Али Халембеку – жду его письма, у меня нет его нового адреса,... извиняюсь, если я не могу всех перечислить. Поздравляю всех с наступающим Рамаданом, дай Аллах вам здоровья, счастья, всего хорошего и успехов в жизни. Мой брат Ибрагим, как дело мечети? Как учёба, как молодёжь, как все ваши дела? Как хочется с вами побывать немногого, разделить с вами ваши заботы, не могу вас вспоминать без слёз, нас соединила чистая любовь к Аллаху; про это Аллах говорит в Кур'яне: **“И Он объединил их сердца. Если бы ты израсходовал всё то, что на земле, то не объединил бы их сердца, но Аллах объединил их сердца, – ведь Он – великий, мудрый!”**

Братья мои! Вы держитесь самого великого и священного дела, которое может быть на земле, не отпустите руль, ни в коем случае не дайте чувству усталости над вами доминировать. Я уверен, что вы это делаете, это просто напоминание – **“напоминание полезно верующим”**. Это капля от того, что я вам хочу сказать, и не могу всё вам выразить. Аллах нас наградит всех. Жду ваши письма. Привет вам от жены – Амины, Дояке Сафий. Привет Нашиле.

Салам алейкум.

Ваш брат Ахмед.

***

Шаноўны Ібрагім Барысавіч!

Хачу сказаць некалькі слоў пра Ластаі, мізар. Тоё, што Вы там бачылі – гэта новыя мізяры, як у нас казалі. Там быў на горы прыгожы помнік 1812 г., не по-мнлю каму. Магчыма, ляжыць зваліўшыся. Але там ёсьць яничэ, як мае бацькі казалі, старыя мізяры, дзе-нідзе трохі тырчаць вершаліны каменняў. Думаю (гіпотэза), што там можна было б знайсці, калі б правесці археалагічныя раскопкі, нейкія вельмі цікавыя “стараражытныя” сведчанні. Тым больш, што на новых мізярах – за валам – папа гаварыў, што ўжо трэці слой пахаванняў. А папа мой –

Мусіч Бекір Амуратавіч, родам з Клецку, пасля смерці ў 1942 г. яго песьця – майго дзядуні – Александровіча Леона Абрамавіча – быў мезімом у Ластаі (дзядуня спачатку быў мезімом, а потым, з 1942 г. – папа аж да 1959 г., пакуль нашу сям'ю не выгналі з Ластаі, разбурыўшы страху, каб не жылі, бо насы бацькі не хадзелі выязджаць адтуль). Папа ледзь не скончыў самагубствам з-за гэтага, добра, што мама ўратавала. Яшчэ адзін факт: у час вайны мой папа разам з суседам-палякам Маркоўскім уратавалі мужчынаў вёскі Куты ад расстрэлу.

Ластая некалі была населена багатымі і шляхетнымі людзьмі. Цяпер там толькі мізяры.

Лілія Мусіч.

***

Привет с Видз.

Многоуважаемый Ибрагим Борисович, а также всё Ваше семейство, мир Вам и милость Аллаха! Огромное Вам спасибо за письмо, за всё, что Вы для нас делаете, за литературу, за ваши газеты. Нам очень интересно всё читать и узнавать про своих мусульман. Да благославит Вас Аллах и умножит Ваши силы и здоровье за Ваши добрые дела. Мы понимаем, что у Вас теперь дел невпроворот, но может Бог поможет осуществить Ваши благородные планы.

Спасибо за приглашение на праздник Мирадж, но, к сожалению, далеко, зима тяжёлая, уже нет здоровья, да простит нас Великий Аллах, так что не сможем приехать.

Желаем Вам счастья и успехов во всех Ваших делах. Простите нас, я тут тоже замоталась, только сёнки достроили, что всё лето делали, хоть и не так, как хотелось бы, но и так хвала Аллаху, что имеем свой уголок, где можно собраться и помолиться и пообщаться. Молодые неохотно идут, так что поделашь, но и старики ещё не привыкли, но может привыкнут.

Дорогой Ибрагим Борисович! Большое Вам спасибо за то, что не забываете нас, мы Вам очень благодарны. Большой привет всему Вашему семейству, коллегам, очень жаль Якуба Адамовича, жаль таких людей, дай Бог ему Рай Светлый. Ещё раз спасибо за всё.

Гембіцкая М.

***

Мир вам и милость Аллаха Всевышнего и Его благословение!

Уважаемый Исмаил Мустафович, Ибрагим Борисович!

Именем Аллаха поздравляю Вас с праздником Аль-Исра уаль-Мирадж. Желаю Вам крепкого здоровья и больших успехов в святом и благородном деле – успешного возрождения мусульманской истории, культуры, религии.

Мы искренне рады за те общинны, где процесс возрождения идёт успешно. Мусульманская община г. Могилёва и по сей день болеет от нанесённого всем нам урона Расулем, и особенно Габидулиным. Фактически, из-за противоправных действий Габидулина наша община остановилась в росте и большинство татар, желающих присоединиться к благородному делу объединения и восстановления в своих исторических правах, изменили своё решение из-за негативных явлений, посаженных нечестными людьми. Многие мусульмане так сильно восприняли чуждые нашей морали проступки, что заболели и пришлось поправлять здоровье в лечебных учреждениях. Я считаю, что наш брат Азимуратов стал жертвой козней названных выше манкуров. Сегодня находятся в больницах: члены Совета – Тальковский А.М., Карапевич И.С., ваш покорный слуга – Александрович И.М. У члена Совета Ракаева А.Х. умерла сестра от рака, у казначея Садовской тяжело больна мать в Казани, 40 дней назад похоронили Латыпова Ф.Ф. Но, несмотря ни на какие беды и испытания, община татар Могилёва не распадётся. Мы переболеем и с помощью Аллаха не свернём с верного и благородного пути возрождения.

На празднование "Аль-Исра уаль-Мирадж" мы посылаем Сытову Александру Шамильевну, единственную, которая не обременена "большими" заботами (относительно). Остальные наши пенсионеры-старички живут в постоянных хлопотах и труде о хлебе насущном и по тем или иным причинам не могли принять участие в торжествах.

Я вот уже 4-ю неделю нахожусь в кардиологическом отделении горбольницы и посему почерк мой несколько изменился, простите.

Уважаемые Исмаил Мустафович и Ибрагим Борисович! Я от души поздравляю Вас с праздником, желаю Вам крепкого здоровья и больших успехов в Вашем благородном и святом деле! Пусть хранит Вас Аллах!

До свидания

Александрович И.М.
г. Могилёв, 16.11. 1998 г.

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
КУР'АН. СУРА АДЗНАЦЦАТАЯ — ХУД	6
3 рускай мовы пераклаў Я. Гучок	12
АЛЬ-ІСРА УАЛЬ-МІРАДЖ. І.Канапацкі	15
УРАДАВАЯ ТЭЛеграма А.ТУЛЕЕВА	15
ТЭЛеграма ў адказ І.АЛЕКСАНДРОВІЧА	16
НЕВЯДОМЫ лёс ВАРШАУСКАГА ІМАМА	17
СЛОВО ОБ АЛИ ВОРОНОВИЧЕ. Х.Александровіч	28
ПОЯСНЕНИЕ К СХЕМЕ РАССЕЛЕНИЯ ТАТАР В КЛЕЦКЕ (19-20 вв.), И.Александровіч	34
СМІЛАВІЦКІЯ ТАТАРЫ. ПОГЛЯД У МІНУЛАЕ. А.Курыла	43
СЫН ОБ ОТЦЕ. М.Канапацкі	54
ЗАСЛУЖАНАМУ РАБОТНІКУ С.Х.АЛЕКСАНДРОВІЧУ ПАКУЛЬ ШТО ТОЛЬКІ	57
ГАНАРОВЫ ЛІТАРАТУРНЫ ПОМНІК. М.Маліноўскі	63
ПРА С.ГРАХОЎСКАГА В.Бушмакіна. ДУБОВЫ ЛІСТ	63
ВЫСТУПЛЕНИЕ Я.САБАЛЕЎСКАГА НА II ЕЎРАЗІЯЦКАЙ КАНФЕРЭНЦЫЙ Ў АНКАРЫ (май 1998 г.)	67
ТАТАРЫ-МУСУЛЬМАНЕ ў ПАЛІТЫЧНЫХ ПАДЗЕЯХ НА БЕЛАРУСІ, У РАСІІ І ПОЛЬШЧЫ (канец XVIII – пачатак XX ст.ст.) І.Канапацкі	71
ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО СОХРАНЕНИЯ ЭТНОСА? Ф.Фаизов	81
"БАЙРАМ" ПО-БЕЛОРУССКИ. Ф.Фаизов	84
ПІСЬМО Ф.ФАІЗОВА И СТАТЬИ ИЗ ЭНЦИКЛОПЕДИИ	87
ВЕЧАР Д.МАЗІТАВАЙ І ЯЕ ВЕРШ "АЛЛАХ ВЯЛІКІ!"	90
БЕЛАРУСКА-РУСКІ СЛОЎНІК ТАТАРСКІХ ІМЁНАЎ (працяг). Скляў Ул. Сарока	92
ПАДАРУНКІ АД ДЗЯДЗЬКІ ЯКУБА. М.Маліноўскі	101
З ЭПІСТАЛЯРНАЙ СПАДЧЫНЫ ДЗЯДЗЬКІ ЯКУБА. М.Маліноўскі	104
КАЛЯНДАР АМАРА ХАЙМА. М.Маліноўскі	113
СПЕШИТЕ ЗАНЯТЬ КУПЕЙНЫЕ МЕСТА В ПОЕЗДЕ, ОТПРАВЛЯЮЩЕМСЯ В ЦАРСТВО БОЖИЕ. А.Асанович	114
ВРЕМЯ НОВОЙ ЭПОХИ – ВРЕМЯ ЖИЗНИ. Т.Гайдукевич	116
ПЕРВЫЕ ВСТРЕЧИ С ПУШКИНЫМ. Р.Александровіч	119
НОВОСТИ БЕЛАРУССКОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ ТАТАРСКОЙ МОЛОДЁЖИ	124
ПАСТЫЧНАЯ СТАРОНКА	126
ПОНГА КВАРТАЛЬНІКА	130

Байрам

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

КВАРТАЛЬНІК БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ
ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН “АЛЬ-КІТАБ”

№ 4, 1998

Складальнік
і

адказны за выпуск *Ібрагім Канапацкі*

Камп'ютэрны набор Дз. Чымбаевіч

Камп'ютэрная вёрстка Ю. Шабан

Дызайн Л. Ледзеневай

Карэктар М. Мацейка

Падпісана ў друк 11.03.99 г. Фармат 60x84/16.

Папера афсетная. Гарнітура «Garamond».

Ум. друк. арк. 7,9. Ул. выд. арк. 6,4. Наклад 100 асобнікаў.

Заказ № 107

Выдавецтва «Чатыры чвэрці». Ліцэнзія № 47 ад 01.10.97 г.
220013, г. Мінск, вул. Б. Хмяльніцкага, 8-215, тэл. 231-25-42

Надрукавана з арыгінал-макета
ў ААТ “Белэлектрапрыбор”. ЛП № 236 ад 27.02.98 г.
220004, г. Мінск, Абутковы зав., 12.